سورت بقرہ

سورۃ البقرۃ مدنیۃ وھی مائتان وست وثمانون آیۃ واربعون رکوعا

سورت بقرہ مدینہ ماں نازل ہوئی اسماں دوسو چھیاسی آیت اور چالی رکوع ہیں

بِسۡمِ اللّٰہِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِیۡمِ ①

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناںٔ جہڑو بے بہا مہربان مُچ رحم آلو ہے

الٓمّٓ ① ذٰلِکَ الۡکِتٰبُ لَا رَیۡبَ ۚۖۛ فِیۡہِ ۚۛ ھُدًی

(۱) الف، لام، میم، (۲) یاہ واہ کتاب ہے جس ماں کوئے شک نیہنہ ہدایت ہے

لِّلۡمُتَّقِیۡنَ ۙ② الَّذِیۡنَ یُؤۡمِنُوۡنَ بِالۡغَیۡبِ وَ یُقِیۡمُوۡنَ

(اللہ توں) ڈرن آلاں واسطے (۳) جہڑا غیب ور یقین کریں تے نماز قائم کریں تے جو کجھ

الصَّلٰوۃَ وَ مِمَّا رَزَقۡنٰہُمۡ یُنۡفِقُوۡنَ ۙ③ وَ

ہم نےٗ انھاں ناں دتو ہے اس بچوں (اللہ غا رستہ ماں) خرچ کریں تے ویہہ لوک جہڑا ایمان

الَّذِیۡنَ یُؤۡمِنُوۡنَ بِمَاۤ اُنۡزِلَ اِلَیۡکَ وَ مَاۤ اُنۡزِلَ

لیانویں اس (کتاب) ور جہڑی (اے نبیؐ) تھارے ور نازل کی گئی ہے تے ان (کتاباں)

مِنۡ قَبۡلِکَ ۚ وَ بِالۡاٰخِرَۃِ ہُمۡ یُوۡقِنُوۡنَ ؕ④

ور جہڑیں تھاراتوں پہلاں نازل کی گئی ہیں تے ویہہ آخرت ور یقین رکھیں (۴)

(۱) اِس سورت پاک غا وی کئی ناں ہیں ور مشہور ناں '' بقرہ'' ہے اٹھماں رکوع ماں '' گاں'' غا بارہ ماں اک واقعو ہے اس ور پوری سورت غو ناں بقرہ ہے یعنی واہ سورت پاک جس ماں گاں غو ذکر آیو ہے اس سورت پاک غو متو حصو مدینہ منورہ غا شروع غا دور ماں نازل ہویو ہے ور کجھ آیت رحمت عالم ﷺ غا آخری حج غا موقع ور مکہ پاک ماں نازل ہوئیں ہیں ور مفسر حضرات ساری سورت ناں ''مدنی'' کیہنہ، کیونجے ہجرت توں بعد جہڑیں وی سورت نازل ہوئیں ہیں ویہہ ''مدنی'' ہی شماروِیں تے ہجرت تیں پہلاں نازل ہونڑ آلیں سورت پہانویں ویہہ مکہ ماں نازل ہوئیں ویں تے پہانویں مکہ توں باہر طائف وغیرہ غا سفر ماں نازل ہوئیں ویں ویہہ ''مکی'' ہی کُہواویں، یاہ سورت پاک قرآنِ کریم غی سورتاں ماں سب تیں بڑی سورت ہے تے اس غا مضمون وی مُچ کھنڈیا واہیں توحید، رسالت، آخرت، عبادت، معاملات وغیرہ سارا ہی ہیں ور زیادہ زور رحمتِ عالم ﷺ غی رسالت تے نبوت ناں تسلیم کرن اور اس ور ایمان لیان ور ہے۔

(۲) یہ حرف تے اسرا غا جہڑا ہور حرف سورتاں غا مُنڈ ماں آیا ہیں انھاں ناں ''مقطعات'' کہو جئے، کیونجے یہ کنی کنی پڑھیا جیں، انھاں غا بارہ ماں متا صحابہ کرامؓ، تابعین تے ہور علماء امت غو یوہ کہنو ہے جے یوہ اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غے بشکار اک راز ہے، امت غو کم اتنوں ہی ہے جے واہ انھاں ور ایمان رکھے تے انھاں ناں پڑھ غے ثواب کھٹے، ور کجھ علماء کرام فرمانویں جے یہ سورتاں غا ناں ہیں تے کجھ اک نے اپنیٗ اپنیٗ چاء تے ذوق ور انھاں غا اشارہ متعین کرن غی کوشش وی کی ہے، پرانی عربی شاعری ماں وی خاص اشاراں واسطے اِسا لفظ استعمال ویں تھا۔

(۳) یعنی یاہ اس را غی کتاب ہے جے اس غا اللہ تعالیٰ غی طرفوں ہونڑ ماں کوئے شک شبو نئیں، جہڑو شخص وی انصاف ناںٔ اس ناں تکے غو اِس ور غور کرے غو وہ یاہ ہی کہنٗ ور مجبور ہو جئے غو جے واقعہ ہی یاہ سچی کتاب ہے، اس غو حرف حرف گواہی دے رہیو ہے جے یقیناً یاہ اللہ تعالیٰ غی طرفوں ہے، ہاں! جے کدے کسے غی مت ہی ماری جئے، اس غی عقل ہی خراب ہو جئے فر اس ماں کتاب غو کے قصور؟! تے جہڑو آدمی وی اللہ تعالیٰ کولوٗں ڈر غے پرہیز گاری تے تقوای غی زندگی گزارنی چاھوے غو یاہ کتاب اس واسطے بہترین ہدایت ناموں ہے ور جہڑو بد قسمت گمراہی توں باز آنوٗں ہی نہ چاہوے اس ناں اس کھلی ہدایت غو وی کے فائدو! جس را دیہنہ دپہریں جے کوئے اپنیٗ اکھ ہی میچ لئے فر اس ناں دیہنہ غی لو غو کے فائدو!! تے اتوں آخر توڑی اُس دعا غو جواب ہے جہڑی سورتِ فاتحہ ماں کی گئی تھی۔ یعنی اے ہدایت غا طلب گارا! لہہ یاہ ساری کتاب تیری ہدایت واسطے ہے توں اس ناں پڑھتو جا تے ہدایت کھٹو جا۔

(۴) ان دواں آیتاں ماں متقیاں تے پرہیز گار لوکاں غیں چھ صفت بیان ہوئی ہیں یعنی ویہہ پرہیز گار لوک جنھاں واسطے یوہ قرآن ہدایت ہے یہ ان چھ صفتاں آلاٗ لوک ہیں (الف) ویہہ اِن ساری حقیقتاں ناں سچ منیں تے ان ور دِلوں منوں یقین کریں جہڑیں انھاں ناں پہانویں دستیں تے نئیں لیکن اللہ تعالیٰ نے انھاں ناں بیان کر غے انھاں ور ایمان غو مطالبو کیو ہے جس را کے جنت، دوزخ، فرشتا وغیرہ (ب) ویہہ چھڑا دِلوں ایمان قبول کر غے ہی نئیں بیس جاتا بلکہ نماز قائم کر غے سچا مسلمان ہونڑ تے اللہ تعالیٰ غا فرمانبردار ہونڑ غو نقد ثبوت پیش کریں (ج) ویہہ بدنی عبادت غے نالوٗ ناںٔ مالی عبادت وی کریں تے اللہ تعالیٰ غی دتی وی روزی بچوں اس غا حکم غے مطابق اس غا رستہ ماں خرچ کریں (د) ویہہ اس قرآن ور جہڑو اللہ نے اپناں حبیب ﷺ ور نازل کیو ہے سچا دِل ناںٔ ایمان لیانویں، اس ور یقین کر غے اس غے مطابق زندگی بسر کریں (ہ) تے ویہہ ان کتاباں ناں وی اللہ تعالیٰ غیں سچیں کتاب منیں جہڑیں اللہ نے رحمت عالم ﷺ توں پہلاں دوجاں پیغمبراں ور نازل فرمائیں ہیں (و) چھیویں تے آخری صفت ان متقی لوکاں غی یاہ ہے جے ویہہ آخرت غا تہاڑ اور یقین رکھیں لیکن آخر غی اس صفت ناں اتنی تاکید ناںٔ بیان کیو گیو ہے جے ''یقین تے ویہہ چھڑا آخرت غا تہاڑ اور ہی کریں'' یعنی ویہہ دنیا ماں جو کجھ وی کریں وہ دنیا واسطے نیہنہ کرتا بلکہ اس پکا یقین ناںٔ کریں کہ ہم نےٗ مرن تیں بعد دُھری واری زندہ ہو غے اس غو لیکھو دیٗنوں ہے اپناں پروردگار غی بارگاہ ماں حاضر ہونٗوں ہے جت ہمناں اس کم غی پوری پوری سزا یا جزاء تھاوے غی تے اصل ماں یوہ ہی احساس انسان ناں تقوای تے پرہیز گاری غا رستہ ور تھم غے رکھے۔

أُولَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ ۖ وَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ⑤

یہ ہی لوک اپنّاں رب دروں ہدایت ور ہیں تے یہ ہی لوک کامیاب ہوݨ آلا ہیں (۵)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ

بیشک ویہہ لوک جنھاں نے کفر اختیار کر لیو انھاں واسطے برابر ہے (اے نبیؐ) پہانویں تم انھاں ناں ڈرانویں یا نہ

تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ⑥ خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَ

ڈرانویں ! ویہہ ایمان نیہنہ لیاسیں ؛ اللہ تعالیٰ نے انھاں غا دلاں ور تے

عَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰٓ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ ۖ وَلَهُمْ

انھاں غا کناں ور مُہر لا چھوڑی ہے، تے انھاں غیاں اکھاں ور پڑدو ہے تے انھاں واسطے

عَذَابٌ عَظِيمٌ ⑦ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا

بہت بڑو عذاب ہے (۶) تے لوکاں ماں کجھ اسا ہیں جہڑا کہینہ جے ہم ایمان لے آیا

بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْءَاخِرِ وَمَا هُم بِمُؤْمِنِينَ ⑧ يُخَٰدِعُونَ

اللہ تعالیٰ ور تے آخرت غا تہاڑا ور حالانکہ ویہہ بالکل ایمان آلا نیہنہ (۷) ویہہ اللہ تعالیٰ ناں

اللَّهَ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّآ أَنفُسَهُمْ

تے ایمان آلاں ناں دغو دیں، تے اصل ماں ویہہ چھڑا اپنّاں آپ ناں ہی دغو دے رہیا ہیں

وَمَا يَشْعُرُونَ ⑨ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ

ور ویہہ سمجھتا نیہنہ ؛ انھاں غا دلاں ماں روگ ہے تے اللہ نے انھاں غو

مَرَضًا ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌۢ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ⑩

روگ ہور بدھا دتو ہے، اور انھاں واسطے دردناک عذاب ہے اس وجہ توں جے ویہہ کوڑ ماریں تھا (۸)

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِى الْأَرْضِ قَالُوٓا إِنَّمَا

تے جسویلے انھاں ناں کہیو جئے جے زمین ماں فساد نہ چکو ویہہ کہینہ ہم ہی

نَحْنُ مُصْلِحُونَ ⑪ أَلَآ إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن

تے بس ٹھیک کرن آلا ہاں خبردار ! بیشک یہ ہی ہیں فساد چکݨ آلا ور

(۵) یعنی جنھاں ماں تقوای تے پرہیز گاری غیں یہ چھ صفت ہیں یہ اپنّاں رب غی طرفوں ٹھیک ہدایت ور ہیں تے جن خوش نصیباں ناں یاہ ہدایت تھا گئی ویہہ ہی دنیا تے آخرت ماں کامیاب ویں غا، انھاں ناں اپنیٔ مراد لبھ گئی دنیا غی مراد تے یاہ ہے۔ کہ انھاں ناں ہدایت جئی عظیم دولت نصیب ہو گئی تے آخرت غی مراد یاہ ہے جے اُت پورو پورو بدلو تھاوے غو کما روی عن ابن عباس ؓ (ابن جریر) اس آیت ماں وی بڑی زور دار تاکید ہے جے کامیاب یہ ہی لوک ہیں انھاں تیں علاوہ باقی سب غی دنیا آخرت دوئے برباد ہو گئیں ہیں پہانویں ویہہ ظاہری نظراں ماں کتناں ہی کامیاب کیوں نہ دسیں۔

(۶) ایمان تے ایمان آلاں غا بیان توں موکل غے ہُݨ انھاں پکاں کافراں غو ذکر ہے جنھاں نے اس ہدایت آلی کتاب تے پیارا نبی ﷺ غا آجاݨ توں بعد وی کفر ور ڈٹ جاݨ غو فیصلو کر لیو تھو، فرمایو: ہُݨ انھاں ناں تبلیغ کرنی نہ کرنی دوئے برابر ہیں انھاں تیں ایمان غی کائے وی امید نیہنہ واضح رہ!! ات ﴿كَفَرُوْا﴾ غو مطلب کفر ور ڈٹ جاݨ غو فیصلو کر لیݨوں ہے، حضرت ابن عباس ؓ فرمانویں ای اثبتوا علی کفرھم. دوجی آیت ماں انھاں غا ایمان قبول نہ کرن غی وجہ بیان فرمائی ہے جے یہ کفر ماں مُچ اگے لنگ گیا ہیں انھاں نے چھڑی ضد ور اڑ جاݨوں متھ لیو ہے فر ان غا اس ضدی پوݨاں غی وجہ تیں خدا غی طرفوں انھاں غا دلاں ور مہر لگ گئی، انھاں غا کناں ور چھپّا لگ گیا ہیں، دل ہیں ور حق غی گل ور غور نیہنہ کر سکتا، کن ہیں ور سچا دین غی کائے گل سن نیہنہ سکتا، اکھ ہیں ور سِدّ ورستو تک نیہنہ سکتا لہٰذا ہُݨ انھاں غا ایمان غی کائے امید نیہنہ، ہُݨ تے انھاں واسطے عذاب عظیم ہی ہے، فر یو ہی ہویو اس راغا ضدی ابو جہل جیاں کافراں بچوں کسے ایکݨ ناں وی ایمان نصیب نیہنہ ہووو۔

(۷) اپر دو جماعتاں غو ذکر ہوو تھو اک واہ خوش نصیب جماعت جس نے ہدایت تے ایمان ناݪ اپنیٔ چھولی پہر لی، دوجے واہ جماعت جس نے خدا غی ہدایت ناں جاݨتاں پشاݨتاں کفر ور ڈٹ جانوں اپنۓ متھے لے لیو تھو ہُݨ ان فراڈی ڈرو کل کافراں غو بیان ہے جہڑا تھا تے پکا کافر ور دنیا غا فائدہ پچھے مسلماناں ناں دسن واسطے چھڑو زبانوں زبانی کلمو پڑھیں تھا اسرا غا لوکاں ناں شریعت ماں منافق کہیو جئے یہ من غا کالا تے تن غا چٹّا مُچ ہی خطرناک کافر ہیں تیئں تے انھاں غو بیان پورا اک رکوع ماں بڑی تفصیل ناݪ آیو ہے، مکہ پاک ماں تے منافقاں غو کوئے ناں نشاݨ نیہنہ تھوات جہڑا کافر تھا ویہہ رڑے مدان اسلام غی مخالفت کریں ویں تھا یہ منافق مدینہ پاک ماں اسرا پیدا ہویا کہ ات قبیلہ اوس غو اک منیوں پڑمنیوں وو ''مقدم'' عبداللہ بن ابی بن سلول تھو نبی ﷺ غی ہجرت توں پہلاں اس غی گل اپنّاں خاندان توں علاوہ دوجاں قبیلاں ماں وی منی جئے تھی بلکہ نیڑے ہی تھو جے سارا مدینہ واسطے اس غی بادشاہی غو اعلان ہو جاتو ور اسلام غا دیہنہ چڑھن توں بعد جد اس ناں اپنّوں دِیّو بے نور ہوتو بلکہ بجھتو سہئی ہووو تاں اپنیٔ کھڑ پینچی غی ٹہتی کندھاں ناں دیکھ غے اس ناں اندروا اندر ہی مروڑ لگݨ لگ پیا فر جد غزوہ بدر ماں اللہ تعالیٰ نے اسلام تے مسلماناں ناں فتح عظیم نصیب کر دتی فر تے اس غی نیں ہی درمک گئی اس ویلۓ اس نے اپنّاں لوکاں ناں دڑ بٹ جاݨ غو مشورو دتو بلیں بلیں یاہ اک پارٹی بݨ گئی۔ عبداللہ ابن ابی بن سلول اس غو لیڈر چُݨ لیو گیو فر انھاں نے اسلام تے مسلماناں غے خلاف اولے اولے تے اندروا اندر ہی سازش کرن ماں اڈی چوٹی غو زور لا چھوڑیو، لیکن زبانی مسلماناں ناں ٹھوکو دیݨ واسطے اُچیں اُچیں کلموں پڑھیں تھا جے ہم ہی تے پکّا مسلمان ہاں اللہ تعالیٰ نے مسلماناں ناں فرمایو ٹھوکو نہ کھایو یہ بالکل مسلمان نیہنہ بلکہ پکا کافر ہیں (ابن کثیر وغیرہ)

(۸) یعنی یہ منافق اپنیٔ مکاری تے چال بازی ناݪ مسلماناں ناں تے رحمت عالم ﷺ ناں ٹھوکو دیں سگوں یہ تے اللہ تعالیٰ ناں ہی ٹھوکو دیݨ غی سوچیں ور جیکدے یہ غور کریں تاں انھاں ناں پتو لگے غو

جے یہ اپنٔاں آپ ناں ہی تُھو کھودے رھیا ہیں کہ اپنٔاں جگو جہنم کمارھیا ہیں۔ ورنہ اللہ تعالیٰ ناں یہ کے تُھو کھودے سکیں!؟ مسلماناں غے خلاف وی یہ جس گھڑی سازش کریں اللہ وحی غے ذریعے اپنٔاں حبیب ﷺ ناں باخبر کرچھوڑے تے انھاں غیں ساریں سازشاں غو پَھٹو بیں جئے اور یہ آخرت توں پہلاں دنیا ماں ہی ذلیل وخوار ہوجیں، ور انھاں غی اس رامت مارے گئی ہے کہ یہ اپنٔاں نفع نقصان ناں وی نیہنہ سمجھتا اصل گل یاہ ہے کہ انھاں غا دلاں ماں منافقت تے مسلماناں غا ساڑا غوا یسو روگ لگ گیو ہے جھڑو بدھتو ہی جا رھیو ہے، فر جد اللہ تعالیٰ ہور ہور قرآن کریم نازل فرماوے تے مسلماناں ناں ترقی دئے تاں ان غو یوہ روگ ہور ہور بدھتو چلیو جئے۔

لَا يَشْعُرُوْنَ ⑫ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ اٰمِنُوْا كَمَآ اٰمَنَ النَّاسُ

یہ سمجھتا نیہنہ (۹) تے جسویلے انھاں ناں کہیو جئے کہ تم ایمان لیاؤ جس رالوک ایمان لیایا ہیں

قَالُوْٓا اَنُؤْمِنُ كَمَآ اٰمَنَ السُّفَهَآءُ ؕ اَلَآ اِنَّهُمْ هُمُ

ویہہ کیہنہ اچھا ! ہم اس را ایمان لے آواں جس رابے وقوف ایمان لیایا ہیں! خبردار! یقیناً یہ ہی لوک

السُّفَهَآءُ وَلٰكِنْ لَّا يَعْلَمُوْنَ ⑬ وَاِذَا لَقُوا الَّذِيْنَ

بے وقوف ہیں ور یہ جانٔتا نیہنہ (۱۰) تے جسویلے ویہہ انھاں لوکاں ناں ملیں جھڑا

اٰمَنُوْا قَالُوْٓا اٰمَنَّا ۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيٰطِيْنِهِمْ ۙ قَالُوْٓا

ایمان لے آیا ہیں کیہنہ: ہم ایمان لے آیا ہاں، تے جسویلے اپنٔاں شیطاناں کوٹے ایکلا ویں، کیہنہ:

اِنَّا مَعَكُمْ ۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُوْنَ ⑭ اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ

ہم تھارے ہی ناں ہاں، ہم تے اینویں مخول کراں تھا: اللہ تعالیٰ وی انھاں ناں مخول

بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِيْ طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُوْنَ ⑮ اُولٰٓئِكَ

کرے تے وہ انھاں ناں ٹھل دیئے، ویہہ اپنٔی سرکشی ماں پھَملں پُھوسا کھائیں؛ یہ ہی ویہہ لوک ہیں

الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى ۠ فَمَا رَبِحَتْ تِّجَارَتُهُمْ

جنھاں نے ہدایت غے بدلے گمراہی مُل لے لئی ہے فر نہ ان غو بیار ہی فائدہ مند رہیو

وَمَا كَانُوْا مُهْتَدِيْنَ ⑯ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى

تے نہ یہ ہدایت آلا ہی ہو یا (۱۱) انھاں غی مثال اس آدمی جئی ہے جس نے

اسْتَوْقَدَ نَارًا ۚ فَلَمَّآ اَضَآءَتْ مَا حَوْلَهٗ ذَهَبَ اللّٰهُ

اگ بالں، فر جسویلے اگ نے اپنٔے آسیں پاسیں لوء کر دتی اللہ تعالیٰ نے

بِنُوْرِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِيْ ظُلُمٰتٍ لَّا يُبْصِرُوْنَ ⑰ صُمٌّ ۢ

انھاں غی لوء چک لی تے انھاں ناں اسرا اندھیریاں ماں چھوڑ دتو جے انھاں ناں کُھ نیہنہ دِستو ؛ ڈورا،

بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُوْنَ ⑱ ۙ اَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ

کلاّ، اناں ہیں بس ہُن ویہہ مُڑن نیہنہ لگا (۱۲) یا جس را اسمان تیں بوٹھ برھتی

(۹) کفر آپے اک بہت بڑو فتنوں ہے۔ دنیا غو امن امان اسے ماں ہے جے سارا لوک اپنٔی من مرضی چھوڑ غے خُدا غا سچا دین ناں سیناں ناں لا لیں اپنٔی مرضی غا ظالمانہ قانوناں ناں چھوڑ غے خُدا تعالیٰ غا بنٔایا وا عدل انصاف آلا قانون ناں تسلیم کرلیں۔ تے کفر غے ناں ناں اگر منافقت وی رلں جئے فر تے کہنٔوں ہی کے! منافق مسلماناں تے کافراں دواں ناں اپنٔی ہمدردی دسنٔ واسطے ایاں غی گل اُواں تے اُواں غی ایاں خوب چوپڑ چاپڑ غے بلکہ لونٔ مرچی لالا غے سنٔاویں ویں تھا، جس ناں فتنوں وہے تھو، ور جسویلے اُنھاں ناں کہیو جئے تھو کہ فساد نہ مچاؤ! ویہہ فٹ بول پیں تھا: ہم ہی تے صلح صفائی اور مہر محبت واسطے دوڑ بھج کر رھیا ہاں! اللہ تعالیٰ نے ایمان آلاں ناں انھاں غی اس مکاری توں وی اگاہ کرتاں ہو یاں فرمایو! آں ھاں! خبردار! تُھو کھونہ کھائیو، کسے پلیکھا ماں نہ رہیو اصل فتنہ غی جڑ یہ ہی لوک ہیں ور دنیا غی ہوس نے ان غی سوچ سمجھ ہی کھس لئی ہے کہ یہ بگاڑ ناں ہی دُرستی کہنٔ لگ پیا ہیں۔

(۱۰) یعنی ان بدنصیباں ناں کہیو جئے کہ تم صحابہ کرام ہاروں سچا دل ناں ایمان قبول کرغے پکا مسلمان بنٔ جاؤ اور یاہ دوباجری پالیسی چھوڑ دیو تے یہ جواب دیں جے یہ لوک تے بے وقوف جَھلا ہیں انھاں نے اینویں کہنویں ایکنٔ دین غو پلّو نوڑ غے ساری دُنیا ناں اپنٔوں دشمن بنٔا لیو ہے ہمناں تکو! ہم کسی ہوشیاری ناں رانہہ کہ مسلمان وی خوش تے یہودیاں ناں وی مھاری دوستی کہ ”خوش رہے صیاد بھی اور باغباں بھی“، اللہ تعالیٰ نے جواب دتو کہ اصل ماں اَیانٔ یہ ہی لوک ہیں انھاں غی بے وقوفی دیکھو! دنیا غا چار تہاڑاں غا وقتی فائدہ واسطے انھاں نے ہمیشاں رہنٔ آلی اپنٔی آخرت برباد کرچھوڑی ہے۔

(۱۱) منافق لوک اس ناں وی بڑی چلاکی سمجھیں تھا کہ مسلماناں ناں ملاقات ہوجئے تاں انھاں ناں خوش کرن واسطے اپنٔاں آپ ناں مسلمان کہہ چھوڑنوں تے جسویلے اپنٔاں منافق تے یہودی شیطان سرداراں سنگ کدے ایکلاں ویں تاں انھاں ناں کہہ دینٔوں جے ہم تے تھارا ہی ناں ہاں مسلماناں ناں تے ہم چھڑا اٹھٹھا کراں تھا حالانکہ حقیقت ماں ہاسی انھاں ہی غی بنٔ رہئی تھی خدا نے انھاں ناں ٹھل دتی وی تھی ہُن یہ جتنی زیادہ نافرمانی کریں تھا سزا وی بدھتی جا رہئی تھی، فر اپنی سزا واسطے کوشش کرن آلو عقل مند تے نیہنہ ہوتو! خُدا نے بیٹھاں سُتاں انھاں واسطے ہدایت غا حالات بنٔایا، قرآن کریم جئی عظیم کتاب عنایت فرمائی، رحمت عالم ﷺ جسا مہربان نبی عطا فرمایا ور انھاں نے اس ہدایت غے بدلے وی گمراہی مُل لینٔ غو فیصلو کرلیو۔ فر انھاں نے اپنٔاں اس بپارتُوں کے کھٹیو؟! بس یو ہی کے دنیا ماں رُسوائی تے کھجلی اور آخرت ماں سدا رھنٔ آلو عذاب انھاں غو مقدر بنٔ جئے تاں تےِ انھاں غا بپار نے انھاں ناں کُجھ نفعو نیہنہ دِتو۔

(۱۲) ات منافقاں غیں دو مثال بیان ہورہئی ہیں یاہ پہلی مثال اُنھاں مُنافقاں غی ہے جھڑا دِلوں متّوں تے پکا منافق تھا اور انھاں غا دلاں ماں کفر ہی کفر تھو ان غی مثال اُس آدمی جیسی ہے جھڑو کدِے بیاّبان ماں ایکلّو وہے، وہ اگ بالں غے لوء کرے ور اس اگ ناں جسی ہی آسیں پاسیں لوء لگے چانٔ چک ہی واہ بُجھ جئے تے وہ جتوں انھیر اماں ہی کھلوٗ رہ جئے، اس ناں کُوئی نہ دِستو وہے، اُپروں وہ کناں

توں ڈوروو ہے جے کوئے بلاّ غے رستو دسے تاں یوہ سُݨ نہ سکے، منہ تیں کلّو وہے، کہ کسے کولوں پُچھ نہ سکے، اکھاں توں انوں وہے کہ آپ وی کجھ تک نہ سکے ہُݨ سوچو! اس ناں کسرا رستو تھاوے غو؟ تے یوہ کسرا اپݨی منزل ور پُجے غو؟ بس یوہی حال انھاں منافقاں غو ہے انھاں واسطے اسلام غی لوء بلی، یہ اس غے نیڑے وی پُج گیا، انھاں نے حق تے باطل ناں بکھ بکھ سیاݨ وی لیو ورتا ولاں ہی انھاں نے فر کفر اختیار کر لیوّ تے دل غو دیوّ بجھا غے انھیر اہی انھیر اکر لیا؛ ہُݨ اکھ ہیں ور تک نہینہ سکتا، کن ہیں ور خدا غا دین غی گل سُݨ نہینہ سکتا، منہ ہے ور حق و باطل غی گل کسے کولوں پُچھ نہینہ سکتا، بس ہُݨ کفر توں اسلام در، ''باطل'' تیں ''حق'' در کدے وی نہینہ مڑن لگا حضرت ابن عباسؓ نے یاہی تفسیر بیان فرمائی ہے عن کفر هم و عن ضلالتهم الى الهدى و الى الخير (ابن جریر)

البقرة ۲ ۹ الٓمّٓ ۱

السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمٰتٌ وَّرَعْدٌ وَّبَرْقٌ ۚ يَجْعَلُوْنَ اَصَابِعَهُمْ

وہے جس ماں انھیرا تے کڑک اور بجلی غی چمک وہے یہ اپناں کناں ماں

فِيْٓ اٰذَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۭ وَاللّٰهُ مُحِيْطٌ

انگلیں دے لیں چڑک غی وجہ تیں موت غا ڈر غا ماریا، اور کافر تے اللہ تعالیٰ

بِالْكٰفِرِيْنَ ﴿۱۹﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ ۭ كُلَّمَآ اَضَآءَ

غا گھیرا ماں ہی ہیں؛ اس را لگے جے بجلی ہُݨ اُنھاں غی نظراں ناں لے جئے غی جد وی انھاں

لَهُمْ مَّشَوْا فِيْهِ ۙ وَاِذَآ اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوْا ۭ وَلَوْ شَآءَ

واسطے لوء وہے ویہہ اُس ماں ٹُرپُویں تے جسو یلےؔ انھاں ور اندھیرو ہو جئے کھلاؔرہ جئیں (۱۳) تے جے

اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ ۭ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰي

اللہ تعالیٰ چاہتو تاں وہ انھاں غا کن تے انھاں غیں اکھ لے لیتو؛ بیشک اللہ تعالیٰ ہر چیز

كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۲۰﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوْا رَبَّكُمُ الَّذِيْ

ور قدرت رکھݨ آلو ہے (۱۴) اے لوکو! تم اپناں رب غی عبادت کرو جس نے

خَلَقَكُمْ وَالَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ﴿۲۱﴾

تمنّاں پیدا کیوّ تے انھاں لوکاں ناں وی جھڑا تھارا تیں پہلاں تھا تا نجے تم پرہیزگار بݨ جیں

الَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَّالسَّمَآءَ بِنَآءً ۠

وہ وہ ذات ہے جس نے تھارے واسطے زمین ناں فرش تے اسمان ناں چھت بݨایو

وَّاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرٰتِ رِزْقًا

تے اسمان تیں پانی نازل کیو فر اس ناݨ تھارا کھاݨ واسطے میوا پیدا

لَّكُمْ ۚ فَلَا تَجْعَلُوْا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَّاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿۲۲﴾ وَاِنْ كُنْتُمْ

کیا، فر تم اللہ تعالیٰ غے برابر کسے ناں نہ سمجھو! اور تم تے جاݨے ہی ہیں (۱۵) تے جے تم

فِيْ رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلٰي عَبْدِنَا فَاْتُوْا بِسُوْرَةٍ مِّنْ مِّثْلِهٖ

اس کتاب غا بارہ ماں شک ماں ہیں جھڑی ہم نے اپناں بندہ ور نازل کی ہے فر تم وی اس جئی اک سورت لے آؤ

منزل ۱

(۱۳) یاہ دوجی مثال انھاں منافقاں غی ہے جھڑا اسلام غا بارہ ماں شک تے تھسہ ماں پیا وا تھا، کدے اسلام تے مسلماناں غی ظاہری طاقت اور اس ماں دنیاوی فائدہ تک غے اس پاسے اک دو قدم چا لیں تھا، ور جد اوپر و تھلی کامیابی نہینہ لبھے تھی اور اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں مسلماناں ور آݨ آلیاں مُصیبتاں تے پریشانیاں در نظر ماریں تھا فر پچھے ہٹ جئیں تھا بلکہ انھاں غا پیر بنک جئیں تھا ان غی مثال اسرا ہے جس را اسمان تیں بوٹھ برھے جس ماں نھیرا، گج، کڑک تے بدل غی چمک وی وہے فر کجھ بے وقوف موت غا ڈر ناݨ اس غی کڑک توں بچݨ واسطے کناں ماں انگلیں باڑ لیں جے زور غی گج ناݨ کدے ساہ نہ نکل جئے پہلا کناں ماں انگلیں دیݨ ناݨ کوئے چڑک توں وی بچ سکے؟!

اسے را ان منافقاں غے سامنے قرآن نازل ہوو و جھڑو رحمت غو اسو بدل ہے جے اس ناݨ مریاوا دل زندہ ہو جئیں ور اس غے ناݨ ناݨ مصیبت تے ازمائشاں غا انھیر اوی ہیں جہاد، نماز، زکوٰۃ، روزہ غا ویہہ احکام وی ہیں جھڑا ازاد طبیعت واسطے چڑک تیں گھٹ نہینہ یہ منافق اسلام غے ذریعہ دنیا غا فائدہ تے کماناں چاھویں ور ازمائشاں تیں رنگ رنگ غی چال کر غے بچݨ غی وی کوشش کریں، جد مسلمان ہوݨ ماں فتح، غنیمت تے دوجا فائدہ دِسیں تاں لالچ ماں انھاں غا قدم اگاں ہوݨ ور مجبور ہو جیں ور جسو یلےؔ اس رستہ ماں مصیبت آتی سئی لگیں فر تے بس سل پتھر ہو غے بنک ہی جیں، حالانکہ جھڑا اقضیا قسمت ماں لکھیا واویں ویہہ چال چلاکی ناݨ کد ٹل سکیں؟!

(۱۴) یعنی اگر کجھ ٹہل ہے تے یاہ اسے نے اپݨی حکمت غے مطابق عطا فرمائی ہے ورنہ وہ تے جو چاہوے سو کر سکے وہ ہر چیز ور قادر ہے۔

(۱۵) پچھے دو رکوع ماں ترے طرح غا انساناں غو بیان تھو۔ مخلص مومن، کفر ور ڈٹ جاݨ آلا پکا کافر، تے منافق یعنی دو باجرا کافر ہُݨ ساری دنیا غا انساناں ناں مخاطب کر غے اجتماعی طور ور توحید غی دعوت دتی جا رہیٔ ہے تے انداز اِسو مٹھو تے رسیلو ہے جھڑو اپݨے آپ ہی دلاں غی تندڑاں ماں لہتو جئے کہ اپناں رب غی عبادت کرو یوہ ''اپناں رب'' غو لفظ کتنوں پیارو ہے، فر رب غیں صفت وی ویہہ بیان فرمائیں جھاں تیں اس غا فضل، اس غا احسان، تے اس غی مہربانی غو احساس وہے، اور یاہ چیز تے جانوراں ماں وی ہے کہ جھڑو انھاں ور احسان کرے یہ اس غا غلام بݨ جئیں، کُتا ناں نہینہ دیکھتا! اک کھیر ور مالک غو بوؤ نہینہ چھوڑتو، انسان تے آخر انسان ہے؟! ان صفتاں ناݨ دنیا ماں کھنڈیں ویں شرک غی جڑ وی پٹے گیئں ہیں جے زمین توں لے غے اسمان تو ڑی تم جس چیز غی وی پوجا تے عبادت کریں غا، واہ چیز تے اللہ تعالیٰ ہی غی پیدا کی وی ہے فر تم اپناں رب ناں چھوڑ غے انھاں ناں کسرا پوجیں تے عبادت کریں؟ تم خالق ناݨ مخلوق ناں کسرا شریک کریں؟۔

وَادْعُوْا شُهَدَآءَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ

تے بلاّ لیو اپنّاں حمایتیاں ناں اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غےّ جیکر تم

صٰدِقِيْنَ ﴿۲۳﴾ فَاِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا وَلَنْ تَفْعَلُوْا فَاتَّقُوا النَّارَ

سچا ہیں ؛ تے جے تم یوہ نہ کرسکیں اور تم کدے وی نیہنہ کرسکسیں فر تم اس اگ تیں ڈرو

الَّتِيْ وَقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۖۚ اُعِدَّتْ لِلْكٰفِرِيْنَ ﴿۲۴﴾

جس غو بالن لوک تے پتھر ویں غا جھڑی کافراں واسطے تیار کی وی ہے (۱۶)

وَبَشِّرِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ اَنَّ لَهُمْ جَنّٰتٍ

تے (اے نبیؐ) تم انھاں لوکاں ناں خوشخبری سنا دیو جھڑا ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل کیا جے انھاں واسطے

تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ ؕ كُلَّمَا رُزِقُوْا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ

(جنت) غا باغ ہیں جن غےّ ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں انھاں ناں جسویلے وی ان باغاں توں کوئے میوو کھانّ واسطے

رِّزْقًا ۙ قَالُوْا هٰذَا الَّذِيْ رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ ۙ وَاُتُوْا بِهٖ

دتو جئے غوّ ویہہ کیہنہ غاّ یوہ تے وہ ہی ہے جھڑو ہم ناّں پہلاں دتو تھو تے انھاں ناں (واقعہ ہی) ویہہ رلّتا

مُتَشَابِهًا ۭ وَلَهُمْ فِيْهَآ اَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ ڎ وَّهُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿۲۵﴾

ملّتا دتا جیں غاّ تے انھاں واسطے اس ماں پاک بیویں ویں غیں (۱۷) تے ویہہ سدا اسے ماں رینہہ غاّ (۱۸)

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَّضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوْضَةً

بیشک اللہ کسّے وی چیز غیّ مثال بیان کرن تیں نیہنہ شرماتو مچھر غیّ وہے

فَمَا فَوْقَهَا ۭ فَاَمَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَيَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ

یا اس توں وی بدھ کسے چیز غیّ، فر جھڑا لوک ایمان آلاّ ہیں ویہہ تے جانّیں ہیں جے یاہ مثال ان غا رب غیّ

مِنْ رَّبِّهِمْ ۚ وَاَمَّا الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَيَقُوْلُوْنَ مَاذَآ اَرَادَ

طرفوں برحق ہے۔ تے رہیا کافر! ویہہ تے یا ہی کیہنہ جے اس راغیّ مثال توں اللہ تعالیٰ غو کے مطلب

اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا ۘ يُضِلُّ بِهٖ كَثِيْرًا ۙ وَّيَهْدِيْ بِهٖ

ہے!! اللہ تعالیٰ اس نالّ کئیّاں ناں گمراہ کر دیئے تے کئیاں ناں اس نالّ ہدایت

(۱۶) اس دل لگتی دعوت غے اگے کوئے یاہ تے کہہ نیہنہ سکے تھو جے مناں اس ماں کُجھ شک شبو یا ٹھسو ہے کیونجے اس غا مضمون بالکل حقیقت غے مطابق ہیں جھڑا انسان غا ضمیر ناں چھنجوڑ رہیا ہیں، ہاں اک گل باقی تھی جے کوئے ضدی جانّتاں پشانّتاں چھڑا کرودھ تے ضد غی وجہ تیں یاہ کہہ دئے جے ہوں یاہ گل کسرا من لیوں کہ یوہ اللہ تعالیٰ غو کلام ہے بس اساں ضدیاں واسطے ہی فرمایو جا رہیو ہے کہ جی بسم اللہ! آؤ تم وی اپنی اڑی بلکہ ضد پوری کر لیو، جیکدے یوہ اللہ غو نازل کیو وو کلام نیہنہ اور تم اس ناں انسانی کلام سمجھیں فر تم تے بڑا ماہر منیاں پڑ منیا وا ادیب، تے فصیح، بلیغ شاعر ہیں، تھارو تے کم ہی نواں نواں مضمون تے شعر لکھ غے مقابلو کرنوں ہے آؤ تم سارا رلّو تے اپنّاں مددگاراں ناں وی بلاّ لیو فر تم سارا سر جوڑ غے بیسو تے جان توڑ غے کوشش کرو تے اس جئی اک سورت تم وی بنّا دسو جیکر تھارو خیال تے دعوو سچو ہے، تے جے تم یوہ کم نہ کرسکیں اور ہم کہہ رہیا ہاں کہ تم کدے وی یوہ کم نیہنہ کرسک سیں فر تم اس جہنم تیں کیوں نیہنہ ڈرتا جسماں لکڑیں نیہنہ بلکہ انسان تے پتھر بلّیں غا جھڑی تھاراں جئیاں ضدی کافراں واسطے ہی تیار کی گئی ہے؛ اللہ اکبر! یاہ بنگار کائے معمولی بنگار نیہنہ تھی اس نالّ عرب غا بڑاں بڑاں شاعراں غیں پگ ہل گئیں تھیں جھاں نے اج توڑی ساری قوم کولوں اپنی ذہانت تے قابلیت غو سکو منوایو وو تھو ویہہ کسرا چُپ رہتا انھاں ناں مُچ مروڑ لگا، بڑاں بڑاں کھڑ پینچاں نے رلّ غے مغز کھپائی کی ور کُجھ وی حاصل نیہنہ ہوو واج سوا چوداں سو سال لنگ گیا ور قرآن غا مقابلہ ماں ساری دنیا غا منکر رلّ غے اک آیت بنانّ غی ہمت وی نیہنہ کرسکیا۔ قرآن پاک ہے تے صاف عربی بولی ماں ور اس غو انداز اسو عجیب ہے کہ عرب غو اک عام آدمی وی اس ناں سُنتاں ہی یاہ کہنّ ور مجبور ہو جئے کہ یوہ کسے انسان غو کلام نیہنہ ہوسکتو یوہ نہ نظم ہے، نہ نثر! ور حرف نالّ حرف جڑ تو چلیو جئے، مضموناں غیں لڑیں لگیں ویں ہیں فر ہر اکنّ سورت غو کنی ہی اک انداز تے طریقو ہے۔

(۱۷) کفر تے نافرمانی غی سزا غا مقابلہ ماں ایمان تے فرمانبرداری ور ملن آلّیں نعمتاں غو بیان ہو رہیو ہے جس غو نچوڑ یوہ ہے جے جنت ماں ہر واہ نعمت وہے غی جھڑی اک سلیم فطرت آلو انسان سوچ سکے، بلکہ انسان سوچ ہی کے سکے اللہ تعالیٰ نے تے اس واسطے ویہہ نعمت رکھی وی ہیں جھڑیں انسان غا خیال ماں وی نیہنہ آ سکتیں۔

(۱۸) دنیا ماں انسان ناں کتنی وی عیش ارام غی زندگی نصیب ہو جئے ور واہ کدے وی سدا رہنّ آلیّ نیہنہ ہوتی زندگی پَہا نوی کتنی ہی لمی وہے اوڑک تے موت ہی ہے اس غا مقابلہ ماں جنت غی ہر اک نعمت سدا رہنّ آلی تے کدے نہ مکنّ آلیّ ہے۔

(١٩) ضدی کافراں ناں جد بنگار غے کہیو گیو کہ جے تم اس قرآن ناں اللہ تعالیٰ غو کلام نیہنہ منتا تاں اس جسی اک سورت ہی بنا دسو اس غا جواب ماں کجھ کافر کہن لگا کہ ٹھیک ہے ہم اس جسی سورت تے نیہنہ بنا سکتا ور جے یوہ قرآن اللہ تعالیٰ غو کلام ہے فر اس ماں مکھی، بہوعہ تے کیڑی جسی نکی نکی چیزاں غو ذکر کیوں ہے؟ حالانکہ بڑا لوک نکی تے ذلیل چیزاں ناں مثال ماں پیش نیہنہ کرتا؛ اس آیتِ پاک ماں اس گل غو جواب ہے جے یاہ چھڑی انھاں غی ضد تے فاتر پونوں ہے کیونجے مثال مثال دینن آلا غے مطابق نیہنہ ہوتی بلکہ جس چیز واسطے مثال دتی جئے واہ اس غے مطابق وہے بس اللہ تعالیٰ وی کائے مثال دینن تیں نیہنہ رہتو پہانویں واہ مچھر غی مثال وہے یا اس تیں وی گہٹ کسے چیز غی فر ایمان آلاں غو ایمان تے انھاں مثالاں ناں ہور ہور بدھتو ہی جئے ور دوجے پاسے ضدی کافراس ور اعتراض کریں جس ناں انھاں غی گمراہی ماں باہدو ہوتو رہ۔

كَثِيْرًا ۙ وَّمَا يُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا الْفٰسِقِيْنَ ﴿٢٦﴾ الَّذِيْنَ يَنْقُضُوْنَ

بخشے (١٩) تے وہ اس ناں گمراہ بس نافرماناں ناں ہی کرے؛ ویہہ لوک جھڑا اللہ

عَهْدَ اللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ مِيْثَاقِهٖ ۠ وَيَقْطَعُوْنَ مَآ اَمَرَ اللّٰهُ

غا وعدہ ناں پکا کرن تیں بعد توڑ چھوڑیں تے جس چیز ناں اللہ نے جوڑ غے رکھن

بِهٖٓ اَنْ يُّوْصَلَ وَيُفْسِدُوْنَ فِي الْاَرْضِ ۭ اُولٰۗىِٕكَ ھُمُ

غو حکم کیو ہے اس ناں توڑ چھوڑیں تے زمین ماں فساد چکیں بس یہ ہی لوک

الْخٰسِرُوْنَ ﴿٢٧﴾ كَيْفَ تَكْفُرُوْنَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا

گہاٹا ماں ہیں (٢٠) تم کسرا خدا تعالیٰ غو انکار کریں ! حالانکہ تم بے جان تھا

فَاَحْيَاكُمْ ۚ ثُمَّ يُمِيْتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيْكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُوْنَ ﴿٢٨﴾

فراس نے تمناں جان دتی فر وہ ہی تمناں مارے تے وہ ہی تمناں فر زندہ کرے غو فر اسے در تم پھیریا جیئں غا (٢١)

ھُوَ الَّذِيْ خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْاَرْضِ جَمِيْعًا ۤ ثُمَّ اسْتَوٰٓى

وہ ہی ہے جس نے تھارے واسطے وہ سب کجھ پیدا کیو جھڑو زمین ماں ہے فراس نے اسمان

اِلَى السَّمَاۗءِ فَسَوّٰىھُنَّ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ ۭ وَھُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٢٩﴾ ع

در توجہ فرمائی تے ویہہ ٹھیک ست اسمان بنا چھوڑیا ، اور وہ ہر ایکن چیز ناں جانن آلو ہے (٢٢)

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰۗىِٕكَةِ اِنِّىْ جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ

تے یاد کرو جسویلے تھارا رب نے فرشتاں ناں کہیو تھو جے ہوں زمین ماں اک خلیفو بنانن آلو ہوں

خَلِيْفَةً ۭ قَالُوْٓا اَتَجْعَلُ فِيْهَا مَنْ يُّفْسِدُ فِيْهَا وَيَسْفِكُ

انھاں نے کہیو کیوں ! توں اس ماں اس ناں (خلیفو) بنا وے غو جھڑو اس ماں فساد چکے تے خون خرابو

الدِّمَاۗءَ ۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۭ قَالَ اِنِّىْٓ

کرے غو جدکہ ہم تے تیری صفتاں غی تسبیح کرہی رھیا ہاں تے تیری پاکی بیان کر رھیا ہاں اللہ نے فرمایو بیشک ہوں

اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاۗءَ كُلَّهَا ثُمَّ

واہ گل جانوں جھڑی تم نیہنہ جانتا (٢٣) تے اللہ تعالیٰ نے آدمؑ ناں سارا ہی ناں سکھا چھوڑیا فر

(٢٠) یعنی اس غو مطلب یوہ نیہنہ جے ویہہ کافر ہدایت چاہویں تھا ور اللہ تعالیٰ نے گمراہ کر چھوڑیا بلکہ یہ آپے ہی گمراہی غا اس دندا ور جا پجیا ہیں جتوں ہنُ مڑنوں مشکل ہے، یہ خدا تعالیٰ ناں کیا وا وعدا توڑیں، رشتیداریاں ماں بکھیڑو کہلّیں جدکہ خدا نے انھاں ناں جوڑ غے رکھن غو حکم کیو تھو، اور یہ زمین ماں فساد چکیں، اتی مچانویں القصو یہ اخلاقی لحاظ نال وی مُچ ذلیل تے ٹھہٹھا والوک ہیں ور نقصان تے بس اپنوں ہی کریں لگا۔

(٢١) اس رکوع غا منڈ توں توحید غو جھڑو مضمون شروع کیو گیو تھو اس مضمون ور اک واری فر توجہ کروائی جا رہئی ہے یعنی تم اپناں پیدا کرن آلا غی ذات تیں کسرا انمکریں!! ذری اپناں وجود ور ہی غور کرو! تم کجھ نیہنہ تھا فراس نے تمناں زندگی بخشی، فر وہ ہی موت دیئے تے مرن تیں پچھے زندہ وی وہ ہی کرے غو تے چھیکڑ جانوں وی اسے کولے ہے فر تم کس منہ ناں کفر کریں!! یاہ تے مُچ ہی حیرانگی تے تعجب غی گل ہے۔

(٢٢) یعنی زمین ماں جتنی چیز ہیں؛ اے انسان! یہ ساریں تیرا ہی فائدہ واسطے پیدا کی گئیں ہیں، کجھ کھان پین واسطے تے کجھ دوجاں کماں واسطے، لیکن حیرت غی گل یاہ ہے کہ زمین غی ساریں چیز تے انسان ناں فائدو پہچا رہئی ہیں کائے وی اپنی ذمہ داری ماں کوتاہی نیہنہ کرتی، ور انسان جس کم واسطے پیدا کیو گیو تھو- جے وہ اپناں مالک ناں سیان غے اس غو شکر کرے- وہ اس تیں غافل ہے۔

(٢٣) تیجا رکوع تیں توحید غی جھڑی عالمگیر دعوت ساری دنیاں غا انساناں ناں نعمتاں ناں یاد کروا کروا غے شروع فرمائی تھی- اسے دعوت غو یوہ اک دوجو انداز ہے- ات توڑی جتھاں نعمتاں غو ذکر کیو گیو تھو یہ سب باندے دسن آلیں ظاہری نعمت تھیں، ہُن ویہہ روحانی تے معنوی نعمت بیان ہو رہئی ہیں جھڑیں انسان سمجھ سکے، محسوس کر سکے ور تک نیہنہ سکتو تے گل انسان غی پیدائش تیں شروع فرمائی جا رہئی ہے، جے اے انسان! توں تے تیرا رب نے اشرف المخلوقات بنایو تھو، توں زمین ماں اپنوں خلیفو بنا غے ٹوریو تھو فر تناں فٹے منہ، تیں یوہ اُچو رتبو چھوڑ دتو تے توں اپنی ماتحت مخلوق غو غلام بن غے انھاں ناں ہی پوجن لگ پیو! توں اپنی زندگی غا مقصد ناں تے پُہل ہی گیو تھو ور تیں تے اپنوں مقام اور رتبو وی پَہلا چھوڑ یو!

ع تو اگر میرا نہیں بنتا ہے تو نہ بن اپنا تو بن۔

اک اہم نکتو:- خلیفہ غو مطلب ہے کہ وہ اللہ تعالیٰ غا احکام جاری تے نافذ کرے غو (کما روی عن ابن عباسؓ و عن ابن مسعودؓ ابنُ جریر) اور فرشتاں ناں یوہ سوال چھڑی انھاں غی رائے باندے لیانن واسطے تھو ور نہ نعوذ باللہ اللہ تعالیٰ ناں مشورہ غی کے لوڑ! تے فرشتاں غو جواب وی صرف اس غرض واسطے تھو کہ جے اس خلافت غا کم ناں ہم انجام دے سکاں تاں تے ہم حاضر ہاں! تے جے تسبیح تقدیس کرنوں مقصد ہے واہ وی ہم خوب کر رہیا ہاں، فر ان سب تیں علاوہ اس نویں مخلوق تیں ہمناں یہ یہ خطرا ہیں کیونجے خلافت غو کم، فر زمینی مخلوق غی کنی کنی ضرورت، انساناں غی طبیعت ماں متضاد چیزاں غو جڑنوں یوہ سب کجھ صاف ظاہر کر رہیو ہے کہ اس مخلوق ماں گھول لڑائی ہویا کریں غا، خون خرابو وہے غو؛ اللہ نے فرمایو: اس سب کجھ غے باوجود خلافت غو کم یا ہی مخلوق حضرت انسان ہی انجام دے سکے۔ بس جو کجھ ہوں جانوں تم نیہنہ جانتاں (وھذا ملخص ما فی البیضاوی، وروح المعانی وابن کثیرو علی ھامش جلالین)

عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْۢبِـُٔوْنِیْ بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ

ویہہ فرشتاں غے سامنڑ کیا تے فرمایو ! تم مناں ان غا ناں دسو

اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ ﴿٣١﴾ قَالُوْا سُبْحٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ

جیکر تم سچا ہیں ؛ ویہہ بو لیا تیری ذات پاک ہے ہم کجھ نیہنہ جانٹا

اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ؕ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ یٰۤاٰدَمُ

ورو ہی جہڑ وتیں ہم ناں سکھایو، بیشک توں ہی تے علم آلو حکمت آلو ہے؛ اللہ تعالیٰ نے فرمایو اے آدمؑ

اَنْۢبِئْهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ ۚ فَلَمَّآ اَنْۢبَاَهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ ۙ قَالَ اَلَمْ

توں اِنھاں ناں انھاں چیزاں غا ناں دس دے فرجد آدمؑ نے انھاں ناں ان چیزاں غا ناں دس دتا اللہ نے فرمایو

اَقُلْ لَّكُمْ اِنِّیْٓ اَعْلَمُ غَیْبَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۙ وَاَعْلَمُ

کیوں ! میں تمناں کیہو نیہنہ تھو جے ہوں ہی اسماناں غا تے زمین غا غیب ناں خوب جانوں تے ہوں وہ سب

مَا تُبْدُوْنَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ ﴿٣٣﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ

کُجھ جانوں جہڑو تم باندے کریں تے جو کجھ تم چھپاویں (۲۴) تے یاد کرو جسویلے ہم نے فرشتاں ناں کہیو

اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِیْسَ ؕ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ ۫

جے تم آدمؑ اگے سجدو کرو فر ابلیس تیں سوا ساراں نے سجدو کیو، وہ نمکر گیو، تے تکبر ماں آ گیو

وَكَانَ مِنَ الْكٰفِرِیْنَ ﴿٣٤﴾ وَقُلْنَا یٰۤاٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ

اور وہ تھو ہی کافراں بچوں (۲۵) تے ہم نے کہیو اے آدمؑ توں تے

وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَیْثُ شِئْتُمَا ۪ وَلَا

تیری بیوی جنت ماں رُہو تے تم دوئے اس بچوں جتو ں مرضی اتوں رج غے کھاؤ ! ور

تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُوْنَا مِنَ الظّٰلِمِیْنَ ﴿٣٥﴾ فَاَزَلَّهُمَا

اس بوٹا غے نیڑے نہ جائیو ! ورنہ تم دوئے زیادتی کرن آلاں ماں شامل ہوجیں غا ؛ فر شیطان نے

الشَّیْطٰنُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِیْهِ ۪ وَقُلْنَا

ان دواں ناں اس توں پھِلا چھوڑیو تے جن نعمتاں ماں ویہہ تھا توں انھاں دواں ناں کڈا چھوڑیو تے ہم نے کہیو

(۲۴) پہلاں فرشتاں غی گل غو حاکمانہ جواب تھو جے جہڑو کجھ ہوں جانوں تم نیہنہ جانٹا، ہُنڑ حکیمانہ جواب ہے، جے تم مقابلو کر غے تک لیو خلافت غا مقصد ناں کون پورو کر سکے؟ فر حضرت آدم علیہ السلام نے تے اللہ تعالیٰ غا بخشیا و اعلم غے مطابق فٹو فٹ ساراناں دس چھوڑیا، ور فرشتاں غو تے کم ہی کجھ اور تھو انھاں ناں اس علم ناں کے تعلق؟ بس انھاں ناں گل سمجھ ماں آ گئی جے خلافت غو پہار رو پہار چانڑ واسطے جس چیز غی لوڑ ہے واہ آدمؑ کولے ہی ہے مھارے کولے نئیں۔ **یاد رہ:** ات ناں توں چھڑا ناں مراد نیہنہ ہیں بلکہ انھاں غی حقیقت مراد ہے یعنی اللہ تعالیٰ نے آدم علیہ السلام غی طبیعت ماں یاہ گل گہل چھوڑی تھی کہ انھاں ناں مجموعی طور ور فرشتاں، انساناں تے جناں تیں علاوہ زمین غی ساری چیزاں غی حقیقت معلوم ہوگئی تھی جے کہڑی چیز کس مقصد جُگی پیدا ہوئی ہے تے یاہ کس کس کم آوے اور اس غی کے کے خاصیات ہیں، ہُنڑ قیامت توڑی انساناں ناں جتناں نواں نواں ''انکشاف'' ویں غا ویہہ اُسے علم غو حصو شمار ویں غا؛ اصل ماں عربی زبان ماں ''الاسماء'' چھڑا ناں ناں نیہنہ کہتا بلکہ اسم بول غے اس چیز غی حقیقت، خاصیت سب کجھ سمجھی جئے۔ قرآنی لغت غا ماہر امام راغب اصفہانیؒ فرمانویں **الاسم ما یعرف به ذات الشئی** (**المفردات**) متاں مفسراں نے **الاسماء** غی یاہی تفسیر کی ہے ور قاضی ثناء اللہ پانی پتیؒ نے اس توں اسماء الٰہی مراد لیا ہیں (تفسیر المظہری) تے نیڑے غا کجھ مفسراس ور زور دیں ''جے اس توں انساناں تے فرشتاں غا ناں ہی مراد ہیں کیونجے ضمیر مذکر استعمال ہوئی ہیں،، ور یاہ کائے وزنی دلیل نیہنہ ہے کیونجے عربی ماں جت مذکر تے مؤنث ساراں واسطے اکّو لفظ استعمال کرنوں پوُئے اُت لفظ مذکر ہی استعمال کیو جئے دیکھو (سورتِ نور ۴۵) ہم نے شاہ عبدالقادرؒ غا انداز ور ترجموں کرن غی کوشش کی ہے۔

(۲۵) جد آدمؑ غو خلیفو ہو جانوں سب ناں تسلیم ہو گیو تاں فرشتاں ناں اور انھاں غے نالوں نالں اِت غی دوجی مخلوق ناں حضرت آدمؑ غی خلافت ناں تسلیم کرن تے اس غو اظہار کرن واسطے عاجزی غو حکم ہوو و جہڑ و ساراں فرشتاں نے پورو کیو ور ابلیس جہڑو جناں بچوں تھو آکڑ گیو اور نافرماناں ماں شامل ہو گیو؛ لیکن ات سجدہ توں نماز غو عبادت آلو سجدو مراد نیہنہ وہ تے بس اللہ تعالیٰ واسطے ہی خاص ہے بلکہ ات مقصد یوہ ہے کہ تم آدمؑ غی خلافت ناں تسلیم کرو تے اس غا اظہار واسطے نیواں ہو جاؤ بس اس نیواں ہو جان ناں سجدو کہیو گیو ہے۔ کیونجے عربی ماں اس ناں وی سجدو کہیو جئے۔ قرآن کریم ماں اک دوجی جگہ ہے ﴿اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ یَسْجُدُ لَهٗ مَنْ فِی السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِی الْاَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُوْمُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَآبُّ وَكَثِیْرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِیْرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ یُّهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهٗ مِنْ مُّكْرِمٍ اِنَّ اللّٰهَ یَفْعَلُ مَا یَشَآءُ﴾ (سورت حج آیت/۱۸) حضرت ابن عباسؓ فرمانویں **کان ذالک انحناء ولم یکن خرورا علی الذقن** (مدارک) تے کجھ مفسر حضرات فرمانویں کہ سجدو تے بس اللہ تعالیٰ ناں ہی کرنوں تھو ور آدمؑ در منہ کر غے انھاں ناں اک طرح غو قبلو بنا غے انھاں غی بزرگی منی تھی تفسیر بیضاوی، معالم التنزیل تے قرطبی ماں اسے ناں اختیار کیو گیو ہے **فالمسجود له هو الله تعالیٰ و جعل ادم قبلة لسجود هم** ور شریعت محمدی (علیٰ صاحبہا الصلاۃ والسلام) ماں کسے واسطے اللہ تعالیٰ تیں بجنڑ نیئوں ہونڑ غی اجازت وی نیہنہ دتی گئی، تفصیل انشاء اللہ (سورت یوسف/۱۰۰) ماں آوے غی۔

(۲۶) دنیاماں آن تیں پہلاں آدمؑ ناں جنت ماں رہن غو حکم ملیو تے اس غا باغ بچوں ایکن بوٹا ناں چھوڑ غے باقی تمام میوہ کھان غی اجازت وی عطا ہوگئی، یوہ بوٹو کس چیز غو تھو؟ قرآن حدیث ماں اس غی وضاحت نیہنہ، وہ کسے وی چیز غو ہوسکے، کیونجے گل کسے خاص بوٹا غی نیہنہ تھی بلکہ اللہ تعالیٰ غو حکم پورو کرنوں تھو، اُواں شیطان نے حضرتِ آدمؑ غی وجہ تیں رسوائی تے ذلالت چکی وی تھی جس غو اس ناں سخت ساڑ تھو، اس نے طرح طرح غیں مکاریاں ناں آدمؑ تے حوّاؑ ناں پَہلانوں شروع کیو خدا غی قسم کر کر غے کہن لگو جے ہوں تے بس تھارا پَہلا ہی غی سوچوں، جے کدے اس بوٹا غو میوو تم کھالیں غا تاں تم سدا جنت ماں ہی ریہنہ غا جِت سَدا دیدارِ الٰہی نصیب ہوتو رہ غو، آدمؑ یاہ تے سوچ وی نیہنہ سکیں تھا جے اس غی مخلوق بچوں کوئے اس غو ناں لے غے بلکہ اس غی قسم کر غے کوڑو وی مار سکے اسے گلوں وہ اپنی مکاری ماں کامیاب ہوگیو تے آدمؑ نے ٹھا کیا وا اس بوٹا غو میوو کھالیو اس را اس نے آدمؑ اپنی جگہ تیں تلکا چھوڑیا۔ (اَزَل) غو مطلب ہے کسے ناں ٹھہلو مارنوں تانجے وہ اپنی جگہ تیں ترنج غے دور جاپُوے اس ماں گناہ غو کوئے مفہوم نیہنہ ور آدمؑ غا اچا رتبہ غا لحاظ ناں یاہ وی اک لغزش شمار ہوگئی حسنات الابرار سیأت المقربین غو قاعدو مشہور ہے خیر! اللہ تعالیٰ نے انھاں غی یاہ لغزش وی معاف فرما چھوڑی بلکہ معافی منگن واسطے معافی غا لفظ وی آپے ہی سکھایا ور حضرت آدمؑ غی پیدائش غو مقصد تے زمین ماں خلافت غی ذمہ واری پوری کرنوں تھو اس گلوں انھاں ناں زمین ماں آنوں پیو تے اللہ نے انھاں غی اولاد واسطے یوہ حکم سنایو کہ جہڑو میرا دین غی تابعداری کرے غو وہ تے دنیا غا چار تہاڑا گذار غے چھیکڑ اپنی اصل وراثت اسے جنت ماں آجئے غو ور جہڑو خدا ناں تے اس غی ہدایت ناں بسار غے اپنی مرضی غی گمراہی آلی زندگی گذارے غو وہ مڑ اس جنت ماں نیہنہ آسیں، اس ناں سمجھ لینوں چاہئے جے اس واسطے ہمیشاں غو دیس نکالو ہوگیو ہے، تے اس غو ٹھکانوں سدا ہی جہنم وہے غو۔

(۲۷) اُپلا رکوع ماں انسان غی پیدائش غو مقصد بیان فرما غے اس ناں یوہ احساس دوایو تھو جے اس ناں تے اللہ نے اپنوں خلیفو بنا غے ساری کائنات غو سردار بنایو تھو فر وہ اج اپناں منڈ قدیم غا دشمن شیطان غو چیلو بن غے کیوں اپناں مالک غی نافرمانی کر رہیو ہے۔ بلکہ اپنی ماتحت مخلوق اگے لفِ غے وہ اپنی منزل تیں وی تھلے آپیو ہے؛ ہن اس رکوع تیں انسان غی اک خاص ''ٹل'' بنی اسرائیل ناں مخاطب کیو گیو ہے تے انھاں ور کیا وا احسان یاد کروا غے انھاں ناں ایمان غی دعوت دتی گئی ہے ''بنی اسرائیل'' اللہ تعالیٰ غا مشہور نبی حضرت یعقوبؑ غی لَہڑی ناں کہیو جئے، حضرت یعقوبؑ غو لقب ''اسرائیلؑ'' (یعنی اللہ غو بندو) تھو ان غی لَہڑی بنی اسرئیل یعنی اسرائیلؑ غی اولاد مشہور ہوئی، حضرت یعقوبؑ حضرت اسحاقؑ غا صاجبزادہ ہیں تے حضرت اسحاقؑ حضرت ابراہیمؑ غا نکا صاجبزادہ ہیں، حضرت ابراہیمؑ غا دو بچا تھا، بڑا حضرت اسمائیلؑ جن غی اولاد ماں تاجدارِ عرب والعجم سرورِ انبیا صلی اللہ علیہ وسلم ہیں، تے نکا حضرت اسحاقؑ ہیں جن غی اولاد اگے چل غے بنی اسرائیل مشہور ہوئی، بنی اسرائیل ور اللہ نے مچ احسان کیا ور سب توں بڑو احسان یوہ فرمایو کہ انھاں ناں توحید ور قائم رکھن واسطے مچ سارا نبی چلایا کجھ اسرائیلی روایتاں ماں ہے جے حضرت یعقوبؑ تیں لے غے حضرت عیسیٰؑ توڑی چار ہزار نبی چلایا جنھاں ماں حضرت موسیٰؑ جیا جلیل القدر نبی وی ہیں جنھاں ور تورات نازل ہوئی تھی، ان نعمتان غے باوجود بنی اسرائیل نے اللہ تعالیٰ غیں بڑیں بڑیں نافرمانیں کیں، ات توڑی کہ اللہ تعالیٰ غی کتاب ماں تبدیلی کرن تیں وی باز نیہنہ رہیا؛ اس تمام غے باوجود ویہہ پڑھیا لکھیا شمار ویں تھا؛ عرب غا مشرک انھاں ناں مہذب تے منظّم قوم سمجھیں تھا؛ ان غا جنتر منتر غی وی بڑی لنگ تے ٹل تھی، مذہبی لحاظ ناں تے سارو عرب انھاں تیں متاثر تھو جدوں کائے نویں گل پیش آوے تھی انھاں کولوں ہی پچھیں تھا لوک انھاں کولوں توحید رسالت تے آخرت غی گل وی اکثر سُنتا ریہنہ تھا۔ جسویلے نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم غی نبوت غو اعلان ہویو تے رحمت عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے وی لوکاں ناں اُسے توحید، رسالت تے آخرت ور ایمان غی دعوت دتی تاں سارو عرب بنی اسرائیل ور ٹُر ٹُر تکن لگ پیو جے دیکھاں یہ پڑھیا لکھیا لوک اس نویں تحریک ناں کے سلوک کریں! انھاں آیتاں ماں بنی اسرائیل ناں ایمان غی دعوت دتی گئی ہے تے انھاں ناں خدا غی نعمت یاد کروائی گئی ہیں جس ور کیاں بنی اسرائیلیاں ناں تے ایمان غی توفیق ہوگئی، اور انھاں نے اسلام غی چھاں ماں

اِهْبِطُوْا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۚ وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ

اِتوں لہہ جاؤ تم ایکن دوجا غا دشمن ویں غا تے تھارے واسطے زمین ماں

مُسْتَقَرٌّ وَّمَتَاعٌ اِلٰى حِيْنٍ ۝٣٦ فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ

ٹھکانوں ہے اور اُت تم نے اک وقت توڑی فائدو چکنوں ہے؛ فر آدمؑ نے اپناں رب کولوں کجھ

كَلِمٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۭ اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ۝٣٧

لفظ سکھ لیا تے اللہ تعالیٰ نے ان غی توبہ قبول کرلی بیشک وہ ہے ہی بڑو توبہ قبول کرن آلو مچ رحم آلو

قُلْنَا اهْبِطُوْا مِنْهَا جَمِيْعًا ۚ فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِّنِّىْ هُدًى

ہم نے کہیو تم سارا اتوں لہہ جاؤ فر جسویلے تھارے کولے میری طرفوں ہدایت پجّے غی

فَمَنْ تَبِعَ هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ۝٣٨

تاں جہڑ وآدمی میری ہدایت ور چلے غو، اساں لوکاں ور تے نہ کوئے خوف ہے تے نہ ویہہ غمگین ویں غا

وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَكَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَآ اُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ

تے ویہہ لوک جہڑا کفر کریں غا تے میری آیتاں ناں چھوٹھی کیہنہ غا یہ لوک تے دوزخی ہیں

هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ۝٣٩ ع يٰبَنِىْٓ اِسْرَاۗءِيْلَ اذْكُرُوْا نِعْمَتِىَ

ویہہ سَدا اسے ماں ریہنہ غا (۲۶) اے بنی اسرائیل تم میریاں ان نعمتاں ناں یاد کرو

الَّتِىْٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوْا بِعَهْدِىْٓ اُوْفِ بِعَهْدِكُمْ ۚ

جہڑیں میں تھارے اُپرّ کی ہیں (۲۷) تے تم میرو وعدو پورو کرو! ہوں تھارو وعدو پورو کروں

وَاِيَّاىَ فَارْهَبُوْنِ ۝٤٠ وَاٰمِنُوْا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا

تے صرف میرا تیں ہی ڈرو! (۲۸) تے تم اس (کتاب) ور ایمان لے آو جہڑی میں نازل کی ہے واہ اس کتاب غی تصدیق

مَعَكُمْ وَلَا تَكُوْنُوْٓا اَوَّلَ كَافِرٍۢ بِهٖ ۠ وَلَا تَشْتَرُوْا بِاٰيٰتِىْ

کرن آلی ہے جہڑی تھارے کولے ہے تے سب تیں مُہرے اس غو انکار کرن آلا نہ بنوں تے تم میریاں آیتاں

ثَمَنًا قَلِيْلًا ۡ وَّاِيَّاىَ فَاتَّقُوْنِ ۝٤١ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ

غے بدلے (دنیا غو) تھوڑو مُل نہ لیو، تے خاص میرے تیں ہی ڈرو! تے حق ناں

آ غے اپنی قسمت بنالی لیکن اس غے ناں ناں قرآن کریم نے بنی اسرائیل غا اس طبقہ غی دینداری تیں وی پڑدو چکیو ہے۔ جھاں نے جادو ٹونا غے ذریعہ عرب ماں اپنی دینداری غی ہل مچائی وی تھی ور جد نبی پاک ﷺ نے سچا دین غی دعوت دتی تاں انھاں نے اس سچا دین غی مخالفت چھڑی اس واسطے کی کہ جیکدے یوہ سچو دین پھیل گیو تاں مھاری شرینی بلکہ گدی وی خطرہ ماں آ جئے غی، انھاں غی مخالفت ناں تک غے عرب غا مشرک وی حیران تھا کہ کے ہو گیو! جس توحید، رسالت تے آخرت ناں اج توڑی یہ منیں تھا اج اُسے غی دعوت دینڑ آلا دین اسلام غی کیوں مخالفت کر رہیا ہیں قرآن نے ان غو اصلی چہرو باندے آنیو ہے جے ان غی دینداری توں کوئے تھوکھو نہ کھا جئے یہ منڈ قدیم غا پاپی ہیں، تے ناں ہی ایمان آلاں ناں ڈرایو گیو ہے کہ دیکھ لیو پہلی امتاں ماں بگاڑ کتوں کتوں آ تو رہیو ہے تم ان رستاں توں ہشیار رہیو۔

بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۴۲) وَأَقِيمُوا
باطل ناں نہ رلاؤ ! اور جانڑ بجھ غے سچ ناں نہ چھپاؤ ؛ تے نماز
الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (۴۳)
قائم کرو ! تے زکوٰۃ دیا کرو اور رکوع کرو رکوع کرن آلاں غے ناں (۲۹)
أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ
کیوں ! تم دوجاں لوکاں ناں نیکی غو حکم دیں تے اپنڑاں آپ ناں بسار چھوڑیں جدکہ تم
تَتْلُونَ الْكِتٰبَ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۴۴) وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ
(اللہ) غی کتاب پڑھیں تے کیوں ! تم سمجھتا نیہنہ (۳۰) تے تم صبر اور نماز
وَالصَّلٰوةِ ۚ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخٰشِعِينَ (۴۵) الَّذِينَ
ناں مدد لیو تے بیشک یاہ بڑی اوکھی ہے ور عاجزی کرن آلاں ور نیہنہ ؛ جھاں ناں
يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلٰقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رٰجِعُونَ (۴۶)
یوہ یقین ہے جے انھاں نے اپنڑاں رب ناں ملاقات کرنی ہے، تے انھاں نے اسے در مڑ غے جانوں ہے (۳۱)
يٰبَنِيٓ إِسْرَآءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِيٓ أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
اے بنی اسرائیل ! تم میری ان نعمتاں ناں یاد کرو جھڑیں میں تمناں عطا کیں تھیں
وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعٰلَمِينَ (۴۷) وَاتَّقُوا يَوْمًا لَّا تَجْزِي
تے اس گل ناں جے میں تمناں دنیا جہان آلاں ور فضیلت دتی تھی (۳۲) تے اس تہاڑا توں ڈرو جس
نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ شَيْئًا وَّلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَّلَا
تہاڑے کوئے شخص کسے غے کجھ وی کم نیہنہ آسیں تے کسے غی کسے واسطے نہ سفارش قبول کی جئے غی تے نہ
يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَّلَا هُمْ يُنْصَرُونَ (۴۸) وَإِذْ نَجَّيْنٰكُمْ
کسے کولوں کجھ فدیو لیو جئے غو تے نہ انھاں ناں کِدے توں مدد مل سکے غی (۳۳) تے یاد کرو! جس ویلے ہم نے
مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ
تم فرعونیاں کولوں چھڑ کایا (۳۴) جھڑا تمناں مچ سخت عذاب دے رہیا تھا ویہہ تھاراں بچاں ناں

(۲۸) یعنی تورات ماں ساراں نبیاں ور خاصطور ناں آخری نبی ﷺ ور ایمان لیانڑ غو جھڑو وعدو کیو وو ہے تم وہ پورو کرو تے ہوں تمناں دنیا ماں عزت اور آخرت ماں جنت عطا کر غے اپنوں وعدو پورو کروں غو تے دنیا غا نفع ضائع ہونڑ تیں نہ ڈرو بلکہ صرف میرے ہی تیں ڈرتا رُہو۔

(۲۹) یعنی یوہ قرآن کریم کائے نویں دعوت لے غے نئیں آیو بلکہ ویہہ ہی توحید، رسالت تے آخرت غا عقیدا جھڑا اس توں پہلاں تورات ماں موجود تھا، ہُنڑ تم سب توں اگے بدھ غے مہرے مہرے اس غا منکر نہ بنّوں جے قیامت تک آنڑ آلاں کافراں غا تم ہی مقدم بنڑ جیں ؛ اپنڑ کتاباں غی پیشن گوئی غے مطابق تم ایمان قبول کرو تے میریاں آیتاں ناں دنیا غا ذلیل مفاد ور نہ بیچو، اور نماز با جماعت ماں رلڑ غے اپنڑاں ایمان غو عملی ثبوت پیش کرو۔

(۳۰) یوہ اِن یہودی عالماں تے درویشاں غو حال بیان ہو رہیو ہے جھڑا مشرکاں غا پچھن ور انھاں ناں تے کیہنہ تھا جے اسلام چنگو مذہب ہے کیونجے اس غی تعلیم تورات غے خلاف نیہنہ ہے، ور آپ نذر نیاز تے تحفہ تحائف غا بند ہو جانڑ غا ڈر ماں اور اس گلوں جے مسلمان ہو جان ور مھاری صدیاں غی گدی کھسک جئے غی تے ہم ناں ماتحت ہونوں پے جئے غو، اسلام توں دور ریہنہ تھا۔

(۳۱) یعنی ایمان قبول کرن ور تمناں جن گلاں غو ڈر ہے تم ان ور صبر تے نماز ناں مدد لیو نماز ناں دل ماں تقوٰی پرہیز گاری تے آخرت غا خوف غی اسی طاقت پیدا ہو جئے غی کہ تھارا واسطے یوہ سب کجھ آسان ہو جئے غو ور یاہ مدد حاصل کرنی وی بڑی اوکھی ہے۔ ہاں ! جھڑو عاجزی کرے تے جس ناں اپنڑاں رب اگے کھلاں ہونڑ غو احساس وہے اس واسطے کجھ وی مشکل نیہنہ۔

(۳۲) یعنی ان احساناں غو شکر ادا کرو تے اس غو طریقو یوہ ہے کہ میرا حبیب ﷺ ور ایمان لیاؤ تے میری فرمابرداری غو حق ادا کرو، اور میرا اس خاص احسان ناں وی یاد کرو کہ جد توڑی تم ایمان ور قائم رہیا ہیں تمناں سارا جہان ور فضیلت عطا فرمائی، تے قومی حیثیت ناں وی تھارے ور جھڑا احسان کیا، ہزاراں نبی تھاری قوم ماں چلایا یاہ فضیلت تے یوہ مان کسے دوجی قوم ناں دنیا ماں حاصل نیہنہ ہویو۔

(۳۳) قیامت غا دن تے حساب کتاب غا تہاڑا غو احساس ہی انسان ماں ذمہ داری غی روح پیدا کرے انسان ناں بُرائی توں باز رکھ غے نیکی غی ترغیب دئے ور بنی اسرائیل غا ذہناں تیں قیامت غے تہاڑے اللہ تعالیٰ غے سامنڑ کھلاں ہونڑ غو عقیدو سروں ہی ملت ہو گیو تھو بلکہ اس غی جگہ بیہودہ عقیداں نے لے لئی تھی۔ اس آیت ماں قیامت غا جھڑا حالات بیان ہو رہیا ہیں اُن ماں انھاں غا کسے نہ کسے عقیدا غی تردید ہو رہئی ہے۔ انھاں ماں یوہ خیال پیدا ہو گیو تھو جے ہم نبیاں ولیاں غی اولاد ہاں۔ ہزاراں نبی مھاری قوم ماں پیدا ہویا ہیں ہم ان غے ہوتاں کسرا جہنم ماں چلیا جاں غا؟ مھارے واسطے مھاراں بزرگاں غا عمل ہی سُدا ہیں مھارا اسلاف مھاری مدد کریں غا، ویہہ ہمناں اُت سفارش کر غے چھڑ کالیں غا، آیت پاک ماں ان ساراں بوداں سہاراں غی نیں پٹ دتی گئی ہے۔ بنی اسرایل غا ان باطل خیالاں غی تفصیل واسطے دیکھو! (جیوش انسائکلو پیڈیا جلد ۲/۶)

(۳۴) اتوں بنی اسرائیل ورکی وی موٹی موٹی نعمتاں تے ان غی ناشکری تے نافرمانی فر اللہ تعالیٰ غی طرفوں سزا تے معافی غو بیان ہے لیکن یہ سارا واقعہ تفصیل تے ترتیب نالۡ نیہنہ بیان ہو یا بلکہ واقعہ درچھڑ و اشارو کر غے فرمایو: کہ اس نعمت ناں وی یاد کرو! میرا اس فضل تے کرم غو وی چیتو کرو! اِس احسان دروی خیال کرو! کیونجے یہ سارا ہی واقعہ بنی اسرائیل ماں اس قدر مشہور تھا جے بنی اسرائیل غو بچو بچو انھاں توں واقف تھو بلکہ مُچ سارا واقعات تے اس رازباں ناں ورچڑ ہیا وا تھا کہ بنی اسرائیل توں علاوہ اُت غا عام لوک وی انھاں ناں چنگی طرح جاݨیں تھا، فرخود قرآن پاک ماں وی استوں پہلاں مکہ ماں نازل ہوݨ آلیٰ سورتاں ماں انھاں ناں تفصیل نالۡ بیان کر دتو گیو تھو مثلاً سورت اعراف، طٰہٰ، قصص وغیرہ ماں اِت حاشیہ ماں وی اختصار غو ہی خیال ہے تفصیل اپݨاں موقع ورآوے غی۔

(۳۵) فرعون نے کائے خواب تکی تھی جس ور کسے نجومی نے اس ناں کہیو تھو جے بنی اسرائیل ماں اک بچو پیدا وہے غو جھڑو تیری بادشاہی غی تباہی غو باعث بنیں غو بس اسے ور فرعون نے بنی اسرایل غاں بچاں ناں حلال کروانوں شروع کر لیو تھو ور بچیاں ناں زندی رہݨ دیئے تھو تانجے بڑی ہو غے گولی بنیں اللہ تعالیٰ نے بنی اسرائیل ناں اس مصیبت توں نجات دتی تے یاہ عظیم نعمت یاد کروا غے ایمان غو مطالبو کیو۔

(۳۶) جسو یلے حضرت موسیٰؑ بنی اسرائیل ناں فرعونیاں غا ظالم پنجا ہیٹھوں کڈ لیا یا اللہ تعالیٰ غی مشیت یاہ ہوئی جے بنی اسرائیل ناں اک کامل شریعت اک قانون تے زندگی غو دستور بخشیو جئے اس واسطے حضرت موسیٰؑ ناں چالی رات توڑی ''طور'' پہاڑ ور عبادت کرن غو حکم ہوو، حضرت موسیٰؑ اسے وعدہ غے مطابق تورات شریف لیݨ واسطے طور ور تشریف لے گیا ور پچھے توں بنی اسرائیل نے بچھا غو اک بُت بݨا غے اس ناں پوجݨوں شروع کر لیو۔ یوہ اتنوں بڑو گناہ بلکہ اتنوں عظیم ظلم تھو کہ اس ور ساری قوم تباہ برباد کر دتی جاتی لیکن اللہ غو فضل دیکھو اس نے اس تیں بعد وی بنی سرائیل ناں معاف کر چھوڑیو، تانجے ویہہ شکر گزار بݨ جیں ور ویہہ بنی اسرائیل تھا انھاں نے کد باز آنوں تھو!

(۳۷) ''فرقان'' غو لفظی مطلب ہے فرق کرن آلی چیز اس غی کئی طرح تفسیر کی گئی ہے اک یاہ کہ اس تیں تورات تے اس غا احکام مراد ہیں جنھاں نالۡ حق تے باطل غے بشکار فرق وہے اس ناں عطفِ تفسیری کہیو جئے۔ حضرت ابن عباسؓ تے ہور مُچ سارا تابعین توں یاہی تفسیر بیان ہوئی ہے (معالم التنزیل، کشاف) اک یاہ تفسیر وی منقول ہے کہ اس تیں مراد حضرت موسیٰؑ غا معجزہ ہیں جنھاں نے حق تے باطل غو فرق باندے آنیوں ہے۔ تے کجھ مفسراں نے اس توں واہ فتح مراد لی ہے جھڑی اللہ نے بنی اسرائیل ناں فرعونیاں غا مقابلہ ماں عطا فرمائی تھی۔ (قرطبی، روح المعانی، کبیر)۔

(۳۸) یعنی تم نے بچھا غی عبادت کر غے بہت بڑو جرم تے عظیم ظلم کیو ہے ہݨ اللہ تعالیٰ غے سامݨے توبہ کرو جس غو طریقو یوہ ہے کہ جنھاں نے بچھا غی پوجا نیہنہ کی ویہہ انھاں لوکاں ناں قتل کریں جنھاں نے اس غی پوجا کی ہے اللہ غے نزدیک تھارے واسطے یوہی بہتر تے سرس ہے اس نالۡ تھارا گناہ معاف ہو جیں غا تے تم پاک ہو جیں غا فر اسے را اللہ نے ان سب غی توبہ قبول فرمائی۔ مُچ بنی اسرائیل اس جرم ماں قتل کیا گیا ات یاہ گل وی یاد رکھݨ غی لوڑ ہے جے بنی اسرائیل یاہ بچھا پوجݨ غی پات بلکہ لعنت اپݨے نالۡ مصر توں لے غے آیا تھا، مصر ماں گاں داند پوجݨ غی عام عادت تھی، تا ہی بنی اسرائیل ناں اس ور سخت سزا دتی۔ تانجے نیڑے توں ہی یاہ برائی انھاں غا دماغاں توں کھرچے جئے۔

أَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَكُمْ ۚ وَفِى ذَٰلِكُم بَلَآءٌ مِّن

حلال کریں تھا تے تھاریں کالسریاں ناں زندہ رکھیں تھا اور اس ماں تے تھارا رب غی طرفوں

رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿۴۹﴾ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ ٱلْبَحْرَ فَأَنجَيْنَٰكُمْ

بہت بڑی ازمائش تھی (۳۵) تے یاد کرو! جسو یلے ہم نے تھارے واسطے سمندر چیر چھوڑیو تھو فر ہم نے تم بچا لیا

وَأَغْرَقْنَآ ءَالَ فِرْعَوْنَ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿۵۰﴾ وَإِذْ وَٰعَدْنَا

اور تھارے تکتاں تکتاں فرعونیاں ناں ہم نے غرق کر چھوڑیو؛ تے جسو یلے ہم نے موسیٰؑ

مُوسَىٰٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ ٱتَّخَذْتُمُ ٱلْعِجْلَ مِنۢ

نالۡ چالیاں راتاں غو وعدو کیو فر انھاں توں بعد تم نے بچھا ناں (خدا)

بَعْدِهِۦ وَأَنتُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿۵۱﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنكُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ

بݨا لیو تے تم بڑا ہی ظالم ہیں؛ فر اس توں بعد وی ہم نے تمناں معاف کر چھوڑیو

لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿۵۲﴾ وَإِذْ ءَاتَيْنَا مُوسَى ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْفُرْقَانَ

تانجے تم شکر کریں (۳۶) تے یاد کرو! جسو یلے ہم نے موسیٰؑ ناں کتاب اور حق تے باطل ماں فرق کرن آلی چیز

لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿۵۳﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ يَٰقَوْمِ

عطا کی تانجے تم ہدایت حاصل کرلیں (۳۷) تے جسو یلے موسیٰؑ نے اپݨی قوم ناں کہیو: اے میری قوم!

إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُم بِٱتِّخَاذِكُمُ ٱلْعِجْلَ فَتُوبُوٓا۟ إِلَىٰ

بیشک تم نے بچھا ناں (خدا) بݨا غے اپݨے ہی اپر ظلم کیو ہے، لہذا تم اپݨاں پیدا کرن آلا اگے

بَارِئِكُمْ فَٱقْتُلُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ

توبہ کرو تے اپݨاں (مجرم) لوکاں ناں اپݨے ہتھیں قتل کرو یوہ تھارا واسطے تھارا پیدا کرن آلا غے نزدیک بہتر ہے

فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ﴿۵۴﴾ وَإِذْ

فر اس نے تھاری توبہ قبول کی، بیشک وہ ہے ہی بڑو توبہ قبول کرن آلو مچ مہربان (۳۸) تے یاد کرو! جسو یلے

قُلْتُمْ يَٰمُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى ٱللَّهَ جَهْرَةً

تم نے موسیٰؑ ناں کہیو تھو جے ہم کدے وی تیری گل ور یقین نیہنہ کرساں جچر توڑی ہم خدا ناں سامݨے نہ تک لیاں

فَاَخَذَتْكُمُ الصّٰعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُوْنَ ﴿۵۵﴾ ثُمَّ بَعَثْنٰكُمْ

فر تھارے تکتاں تکتاں تمناں چڑک نے نوڑ لیّو ؛ تاں وی ہم نے تم - تھارا مرن

مِّنْۢ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿۵۶﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ

توں بعد -زندہ کرچھوڑیا تانجے تم شکر کریں (۳۹) تے ہم نے تھارے اُپّر چھہڑ غی

الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ؕ كُلُوْا مِنْ

چھاں کی تے ہم نے تھارے اُپر مَنّ تے سلوٰی نازل کیا (۴۰) تم ان پاک چیزاں

طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ؕ وَمَا ظَلَمُوْنَا وَلٰكِنْ كَانُوْٓا اَنْفُسَهُمْ

بچوں کھاؤ جھڑیں ہم نے تمناں دتیں ہیں تے انھاں نے مھارو کجھ نقصان نیہنہ کیّو بلکہ ویہہ اپناں آپ ور ہی

يَظْلِمُوْنَ ﴿۵۷﴾ وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوْا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوْا

ظلم کر رھیا تھا (۴۱) تے (یاد کرو) جسویلے ہم نے کہیو تم اس بستی ماں داخل ہو جاؤ! فر اس بچوں

مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَّادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا

جتوں تم چاہویں رج غے کھائیو تے (اس غا) دروازہ تیں لف غے عاجزی نال٘ بڑھیو

وَّقُوْلُوْا حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطٰيٰكُمْ ؕ وَسَنَزِيْدُ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿۵۸﴾

تے کہتا جائیو کہ اے اللہ مھاری خطا بخش دے ہم تھاریں خطا معاف کر دیّاں غا تے نیکوکاراں ناں ہم سگوں ہور دیاں غا

فَبَدَّلَ الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِيْ قِيْلَ لَهُمْ

فر ظالماں نے اس گل ناں جھڑی انھاں ناں کہئی گئی تھی دوجی گل نال٘ بٹا چھوڑیو

فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا رِجْزًا مِّنَ السَّمَآءِ بِمَا

تاں ہم نے ان ظالماں ور اسمان تیں سخت عذاب نازل کیّو اس گلوں جے

كَانُوْا يَفْسُقُوْنَ ﴿۵۹﴾ ع وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوْسٰى لِقَوْمِهٖ ٦ ع ١٣ ٦

ویہہ نافرمانی کریں تھا (۴۲) تے جسویلے موسیٰؑ نے اپنی قوم واسطے پانی منگیو

فَقُلْنَا اضْرِبْ بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ؕ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ

ہم نے کہیو تم اپنی سوہٹی ناں پتھر ور مارو ، فر اس بچوں

(۳۹) یوہ واقعو اس ویلے٘ غو ہے جد حضرت موسیٰؑ قوم غا بڑا ابڈیرا ستر بندا لے غے طور پہاڑ ور تورات لین٘ واسطے گیا تھا ان ستر بنداں ناں اس واسطے لے گیا تھا تانجے یہ بڑا ابڈیرا اللہ تعالیٰ غو پاک کلام اپنے٘ کنیں سُن٘ غے ساری قوم ناں دسیں ور ویہہ بےادب خدا غو پاک کلام سُن٘ غے بولیا ''موسیٰؑ ہم اس رانیہنہ منتا، جچر توڑی ہم اپنی٘ اکھاں نال٘ خدا تعالیٰ ناں آپ صاف صاف نہ تک لیاں، یوہ بڑو بےادبی تے گستاخی آلو سوال تھو کیونجے ویہہ چھڑی تُہتھ کریں تھا اللہ غی محبت غو جذبو انھاں غا دلاں ماں نیہنہ تھو جس ور اسمان توں انھاں ور چڑک پئی تے واہ سب غو کم کر گئی فر اللہ تعالیٰ نے حضرت موسیٰؑ غی دعا سنگ انھاں ناں دُہری واری زندگی عطا فرمائی یوہ کتنوں بڑو احسان ہے!؟

(۴۰) یوہ اک ہور بڑا احسان غو ذکر ہے، بنی اسرائیل لکھاں غی تعداد ماں مصر توں نکلیا تھا جسویلے٘ ویہہ بحرِ قلزم توں پار چڑھ غے جزیرا نمائے سیناؑ ماں پجُیا، ات سخت گرمی تے تتی ہوا غا ہُولا چلیں تھا، جس تیں بچن٘ واسطے بنی اسرائیل کولے٘ کُجھ سمان نیہنہ تھو، اللہ تعالیٰ غی قدرت دیکھو !اس نے انھاں ور اسو چھَڑ کر دتو جھڑو انھاں غے نال٘ نال٘ ٹُرتو رہ تھو بنی اسرائیل کولے٘ کھان٘ پین٘ جگو کُجھ نیہنہ تھو، اللہ نے انھاں واسطے منّ تے سلویٰ نازل فرمایا ''منّ'' کنگنی غا باٹ ہاروں اک مٹھی چیز تھی جھڑی سویرے پتراں ور برہی وی وہے تھی، تے ''سلویٰ'' اک چڑی تھی جھڑی اسانی نال٘ شکار ہو جئے تھی تے اتنی زیادہ تعداد ماں تھی کہ مکن، سمن٘ غو ناں نیہنہ تھو۔

(۴۱) یعنی یہ چیز کھاؤ پیو تے جوڑ غے نہ رکھو! ور بنی اسرائیل پہلا تہاڑا تیں ہی اس ناں ٹیموں ٹیم کھان٘ غے بجائے جوڑ جوڑ غے رکھن٘ لگ پیا جس نال٘ یوہ کھانوں ترکنوں شروع ہو گیو، فر انھاں نے حضرت موسیٰؑ اگے یوہ مطالبو رکھیو جے ہم ناں ویہہ چیز لوڑیں جھڑیں زمین تیں پیدا ویں جس را کنکِ تہڑیں، دال٘ وغیرہ اسرا انھاں نے آپے اپنے اُپر ظلم کر غے یوہ سلسلو بند کروا چھوڑیو۔

(۴۲) بنی اسرائیل اس مدان ماں منّ تے سلویٰ کھا کھا غے اکّ گیا اور انھاں ناں ویہہ مُفت غیں نعمت پچیں نیہنہ اس ویلے٘ انھاں ناں حکم ہو یو جے فر کسے بستی ماں چلیا جاؤ اور محنت کر غے کھاؤ، حضرت ابنِ عباسؓ تے ابنِ زیدؒ فرمانویں جے یاہ بستی ''اریحا'' ناں غو وہ گراں ہے جھڑو فلسطین غے نیڑے ہی ہے (ابنِ جریر) انھاں ناں حکم ہو یو جے اس بستی غا دروازہ تیں مُچ نیواں ہو غے زبان تیں توبہ استغفار کرتا کرتا عاجزی نال٘ اندر بڑیو! دنیا داراں ہاروں آ کڑ غے نہ جائیو! ور انھاں بچوں شرارتی تے ظالم لوکاں نے یوہ حکم بدل چھوڑیو، عاجزی غی جگہ آ کڑ نال٘ بڑیا تے حِطّةٌ یعنی توبہ توبہ کہن٘ غی جگہ ہور کُجھ بکواس کرتا گیا تے یوہ سب کجھ کانہہ واسطے کیّو؟ صرف اس واسطے جے گل نہ من غے دیکھاں اُلاّ و ہے کے؟ فر کے تھو! اللہ غو قہر نازل ہوتاں دیر کانہہ غی تھی! مفسراں نے تاریخی روایت نقل کی ہیں جے اُت طاعون غی اسی بماری پئی جس نال٘ اک اک دن ماں سیکڑاں جنازہ اٹھن لگ پیا (جلالین، بیضاوی وغیرہ) باقی یوہ واقعو پیش کد آیو؟ اس بارہ ماں اقوال مختلف ہیں کجھ علماء غی تحقیق ہے جے موسیٰؑ غا آخری دور ماں پیش آیو تے کجھاں غو خیال ہے جے یوہ واقعو حضرت موسیٰؑ غا وصال تیں بعد حضرت یوشع ابنِ نونؑ غا دور غو ہے واللہ اعلم۔

اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ ۖ

باراں اماء پھٹ پیا (تے) ساراں لوکاں ناں اپناں پانی پین غٔی جگہ غو پتو لگ گیو (۴۳)

كُلُوا وَاشْرَبُوا مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ

کھاؤ ! پیو ! اللہ تعالیٰ غٔا دتا وا رزق بچوں تے زمین ماں فساد

مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ

کرتا نہ پھرو؛ تے (یاد کرو) جسویلے تم نٔے کہیو تھو: اے موسیٰؑ ! ہم ایکن ہی کھاناں ور بالکل نیہنہ صبر

وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ

کرسکتا لہٰذا تم مھارے واسطے اپناں رب کولؤں دعا منگو جے وہ مھارے واسطے ویہہ چیز پیدا کرے جہڑیں زمین توں

مِن بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ۖ

جمیں جس را ساگ تہڑی ، کنک ، مسور غٔی دالٔ اور پیاز ،

قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ

موسیٰؑ نے فرمایو ! کیوں ! تم واہ چیز لینی چاھویں جہڑی ہٖرس ہے اس غٔا بدلہ ماں جہڑی

خَيْرٌ ۚ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ

سرس ہے تم کسے شہر ماں لہہ جاؤ ! اُت تمناں ویہہ چیز لبھ جیں غیں جہڑیں تم منگیں (۴۴) تے ذلالت اور محتاجی

الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ

انھاں غے ناںٔ لا دتی گئی تے ویہہ اللہ غٔو قہر لے غے مڑ یا ، یوہ سب کجھ اس گلوں ہویو

بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ

کیونجے ویہہ اللہ تعالیٰ غیں آیتاں غٔو انکار کریں تھا تے نبیاں ناں

بِغَيْرِ الْحَقِّ ۗ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾ ع ۷

انٔحق قتل کریں ویں تھا یوہ اس وجہ تیں کیونجے ویہہ نافرمانی کریں تھا تے حدوں بدھ جیں تھا (۴۵)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ

بیشک ویہہ لوک جہڑا مسلمان ہو گیا تے ویہہ لوک جہڑا یہودی ہو یا تے جہڑا نصرانی ہیں

(۴۳) یوہ وی اسے سیناء ناں غا بنٔ غو واقعو ہے جت سخت تس ماں موسیٰؑ ناں پاٗنی غی درخاس کی گئی تھی جد کہ اس ریتلا مدان ماں کسے تھائی پاٗنی غو ناں نشان نیہنہ تھو اللہ نے موسیٰؑ غی دعا ور باراں اماء پاٗنی جاری فرمادتا یاہ باراں غی تعداد بنی اسرائیل غاں قبیلاں ورتھی فر ہرا ایکنٔ نے اک اک پاٗنی آنٔو ناڑو مل لیو مفسراں غو خدا پہلٔو کرے انھاں نے کئیاں سیلانیاں غا بیان نقل کیا ہیں کہ اج توڑی وہ پتھر موجود ہے جستوں یہ ناڑا بغیا تھا تے اس ور پانی اُمنٔ غا نشان وی موجود ہیں ، بلکہ مؤرخاں نے ات اک ہور وی بڑی اہم گل بیان کی ہے جے بنی اسرائیل ماں یوہ اختلاف چلیو آوے تھو کہ ''ان ناڑاں'' غی تعداد کتنی تھی ؟ اللہ نے اپناٗ اُمی نبی خاتم الانبیا ﷺ غے مھاوے یوہ اختلاف وی دور فرمادتو کہ ''ناڑاں'' غی تعداد باراں تھی اور اس گل ناں اسرائیلی مؤرخاں نے وی من لیو ہے کیونجے قبیلاں غی تعداد باراں تھی۔

(۴۴) بنی اسرائیل غی تاریخ غا اس واقعہ ماں انھاں غو ضدی پونٔوں تے نافرمان طبیعت چھلکتی دِسے ، ویہہ اللہ غی اتنی عظیم نعمت ناں چھوڑ غے دیکھو ، کِسی بیکار چیزاں واسطے لِہلکڑیں کنڈیں بلکہ کیسی گُستاخی نالٔ سوال کریں جے ''ہم اس ایکنٔ کھاناٗ ور تے جر ہی نیہنہ سکتا'' سبحان اللہ ! سچ کہیو کسے نے جے ''مفت غی نعمت پچتیں نیہنہ'' بس بنی اسرائیلیاں ناں وی تاولاٗں ہی یہ سلونڈ لکنٔ لگ گیا تے ویہہ خدا غی یاہ نعمت اینہویں کیہنویں کھڑا بیٹھا۔

(۴۵) یعنی ہُنٔ اس گناہ غی سزا ماں ذلالت تے محتاجی انھاں غے لڑ لگ گئی ہے ویہہ جِت وی جیں غا ذلالت انھاں غو پچھو نیہنہ چھوڑسیں ، یہ خدا غا قہر غا مستحق ہو گیا ہیں۔ کیونجے یہ اللہ غی آیتاں غا منکر ہیں۔ انھاں نے نبیاں ناں قتل کرن غو پَہارو جرم کیو ہے۔ آیت غا آخر ماں اک بڑا اہم راز دراشارو کیو ہے کہ انھاں ناں اتنوں بڑو گناہ کرن غی ہمت کسرا ہو گئی ؟ واہ کِہڑی چیز تھی جس نے انھاں ناں نبیاں غا قتل توڑی پَہچا چھوڑیو ! فرمایو ''یوہ سب اسے وجہ توں ہویو کیونجے ویہہ نافرمانی کریں تھا تے ویہہ حدوں بدھ جیں ویں تھا'' بس گناہ غی اس عادت نے بلیں بلیں انھاں ناں پیشہ ور مجرم بناٗ چھوڑیو۔ اتوں ہی امتِ مسلمہ نے یاہ حقیقت وی سمجھی ہے کہ صغیرہ گناہ کرتاں کرتاں چھیکڑ کبیرہ گناہ توڑی انسان پُج جئے۔ یعنی نکو گناہ بڑا گناہ غو ذریعو بنٔ جے۔ تے انھاں آیتاں ماں امت واسطے یوہ سبق ہے کہ ویہہ غور کر غے تک لیں جے برائی کِہڑے کِہڑے رستے آوے ؟ ویہہ انھاں حرکتاں تیں باز ریہنہ۔

وَالصّٰبِـِٕيْنَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ

تے جھڑا صابی ہیں جھڑ وی اللہ تعالیٰ تے قیامت غا تہاڑا اور ایمان لیاوے، تے چنگا عمل کرے

صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ

اساں لوکاں واسطے انھاں غو ثواب انھاں غا رب کولے موجود ہے، تے انھاں ناں کسے طرح نہ ڈر

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿۶۲﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَكُمْ

وہے غو اور نہ ویہہ غمگیں ویں غا (۴۶) تے (یاد کرو) جسویلے ہم نے تھارا کولوں پکو وعدو لیو

وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّوْرَ ؕ خُذُوْا مَآ اٰتَيْنٰكُمْ بِقُوَّةٍ

تے ہم نے تھارے اُپر طور پہاڑ ناں چایو، جے تم اس (کتاب) ناں ڈاھڈی طرح نوڑ لیو جھڑی ہم نے تمناں دتی

وَّاذْكُرُوْا مَا فِيْهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ﴿۶۳﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ

ہے تے جو کجھ اسماں ہے اس ناں یاد رکھو تا نجے تم متقی بݨ جیں ؛ فر اس تیں بعد تم

مِّنْۢ بَعْدِ ذٰلِكَ ۚ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهٗ

(وعدا توں) پھر گیا تے جے تھارے اُپر اللہ تعالیٰ غو فضل تے اس غی رحمت نہ ہوتی

لَكُنْتُمْ مِّنَ الْخٰسِرِيْنَ ﴿۶۴﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِيْنَ

تاں تم ضرور تباہ ہو گیا ہوتا (۴۷) اور تم انھاں لوکاں ناں وی چنگی طرح جاݨیں جھاں نے

اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُوْنُوْا قِرَدَةً

تھارے بچوں بار آلا تہاڑا غا بارہ ماں زیادتی کی تھی فر ہم نے انھاں ناں کہیو تم ذلیل بوجوں

خٰسِـِٕيْنَ ﴿۶۵﴾ فَجَعَلْنٰهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا

بݨ جاؤ ؛ تے ہم نے اس واقعہ ناں عبرت بنا چھوڑیو اس وقت غاں لوکاں واسطے تے پچھے

خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿۶۶﴾ وَاِذْ قَالَ مُوْسٰى

آݨ آلاں واسطے تے خدا غو خوف رکھݨ آلاں واسطے اک نصیحت بنایو (۴۸) تے (یاد کرو) جسویلے موسیٰؑ نے

لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوْا بَقَرَةً ؕ قَالُوْٓا

اپنی قوم ناں کہیو جے اللہ تعالیٰ تمناں حکم کرے جے تم اک گاں ناں حلال کرو! ویہہ کہݨ لگا کیوں

(۴۶) گل بنی اسرائیل ور کی جان آلی نعمتاں غی تے انھاں غی نافرمانی غی چل رہی تھی، کوئے سوچ سکے تھو کہ اتنی نافرمانی، ناشکری تے زیادتی تیں بعد وی انھاں غی بخشش ہو سکے؟ فرمایو خدا غو دروازو ہر ویلے کُھلو ہے، لوڑ بس کامل ایمان تے نیک عمل غی ہے، اپناں آپ ناں یہودی، عیسائی، صابی کہہ دینوں بخشش واسطے کافی نیہنہ ہے، جس را کہ ہر اک فرقہ نے جنت ناں اپنی وراثت سمجھیو وہے۔ نہ جنت کسے غی جاگیر ہے نہ خدا تعالیٰ غو ہی کسے فرقہ ناں خصوصی تعلق ہے، ات توڑی کہ مسلماناں غی فہرست ماں شامل ہو جانوں وی جے خالی زبانوں زبانی وہے تاں وہ وی جنت ماں جان واسطے کافی نیہنہ ہو سکتو۔ قرآن نے ساراں فرقاں غا ناں لیا اور اس حقیقت ناں واضح کرن واسطے ایمان آلاں غو ناں سب توں پہلاں لیو فر فرمایو جھڑ وی کامل ایمان تے نیک عمل ناں چُھولی پَہر لیاوے غو وہ ہی اپناں اجر غو مستحق وہے غو۔ **فائدو:** یہودی اپناں آپ ناں حضرت موسیٰؑ غی تے عیسائی حضرت عیسیٰؑ غی امت کہوانویں تھا تے ''صابی'' عراق غے کولے کالے بسن آلو اک فرقو تھو جھڑا حضرتِ ابراہیمؑ تے حضرتِ یحییٰؑ ناں اپنوں پیغمبر منیں تھا، ور ناں ناں شرک ماں وی مبتلا تھا امام ابو حنیفہؒ نے انھاں ناں اہلِ کتاب ماں شامل کیو ہے، تے یوہ ہی اک قول مفسراں نے حضرتِ عمرؓ تے حضرت ابنِ عباسؓ غو بیان کیو ہے، ور اج دنیا ماں اس فرقا غو کوئی ناں نشان نیہنہ ہے (معالم، ابنِ جریر، ابنِ کثیر)

(۴۷) بنی اسرائیل نے پہلاں تے حضرتِ موسیٰؑ اگے یوہ مطالبو آپ رکھیو تھو کہ مھارے کولے اللہ تعالیٰ غی کائے کتاب ہونی لوڑیئے تاں جے ہم اس غے مطابق زندگی گذار غے اپناں مالک غی رضاء کھٹاں، ور جس ویلے اللہ تعالیٰ نے تورات نازل کی فر انھاں غا شرارتی لوک کہݨ لگ گیا اس غا احکام تے مُچ اوکھا ہیں، انھاں ور ہم کد عمل کر سکاں، اس گستاخی ور اللہ تعالیٰ نے طور پہاڑ انھاں غا سراں ور کھلو کر دِتو جھڑ وا انھاں ناں صاف دسن لگو کہ جیکدے یوہ ذری بنّا ہووو تاں ساراں غو کم ہو جئے غو، اس ور انھاں نے تورات ور عمل کرن غو پکو وعدو کر لیو، ور بلیں بلیں اپناں وعدہ تیں منکر ہو گیا اللہ تعالیٰ انھاں غا اسے گناہ غا بارہ ماں فرماوے کہ یوہ جرم وی اسو تھو کہ جیکدے تھارے اُپر میرو فضل نہ ہوتو تاں تم سارا ہلاک ہو گیا ہوتا۔ تمناں رحمت عالم ﷺ غو زمانو نصیب ہی کد ہوتو! تے توبہ کرن غو موقعو وی کد تھا تو بلکہ دنیا غی تاریخ ماں تھارو تے کدے ناں وی نہ ہوتو لہٰذا اج اگر اللہ تعالیٰ نے اپناں فضل ناں یوہ وقت نصیب کیو ہے فر تم اس غی قدر کیوں نیہنہ کرتا!؟

(۴۸) یوہ واقعو سورت اعراف ماں ذری تفصیل ناں موجود ہے انشاء اللہ مکمل قصو اُتے ہی آوے غو۔ خلاصو یوہ ہے کہ بنی اسرائیل ناں بار آلے تہاڑے مچھیں پھڑن تیں ٹھاک دتو گیو تھو یاہ اک ازمائیش تھی اسے گلوں بار آلے تہاڑے مُچ مچھیں آویں تھیں انھاں نے اس واسطے اک حیلو کڈیو کہ باریں کُھول کڈ غے مچھیں کدے ڈک لیئیں تے اتاریں اس ڈک بچوں پھڑ لینیں یعنی اک گناہ دو جے مکاری! اس ور انھاں ناں یاہ سزا ملی ور روایتاں ماں ہے کہ یہ بوجوں اک ہفتہ غے اندر اندر ہی مر گیا تھا کوئے زندو نیہنہ رہیو تھو۔

(۴۹) بنی اسرائل ماں اک بندو قتل ہو گیو تھو ور قاتلی غو پتو نیہنہ لگ رہیو تھو۔ اصل ماں اس ناں اس غاں وارثاں بچوں ہی ایکنؔ نے مالؔ غی لالچ ماں قتل کیو تھو تے ہُن وہ ہی قاتلی مدعی بن غے رولو چک رہیو تھو تانجے میرے اُپر کسے ناں شک ہی نہ وہے حضرتِ موسیٰؑ نے فرمایو اللہ تعالیٰ غو حکم ہے تم اک گاں ناں حلال کرو تے اس غا ماس غو کوئے لبر واس مردہ نالؔ لاؤ اللہ تعالیٰ اس ناں اپنی قدرت نالؔ زندو کر دئے غو فر وہ آپے دسے غو مناں کس نے قتل کیو ہے، گاں کائے وی ہو سکے تھی ور بنی اسرائیل اس قتل ناں چھپانوں چاہویں تھا اسے وجہ تیں انھاں نے کئیں طرح غا بہانہ کیا تاں جے اس حکم ناں ٹالؔ چھوڑیں اُواں مصر ماں فرعونیاں نال رہ رہ غے گاں داند غا سُچا ہونؔ غو عقیدو انھاں غا دلاں ماں بیں گیو تھو، ویہہ گاں ناں پوجا پاٹ غو اسو مقدس تے سچو جانور سمجھیں تھا کہ انھاں نے جد پہلی واری حضرت موسیٰؑ غی زبانی گاں ناں حلال کرن غی گل سنی انھاں ناں یقین ہی نیہنہ آیو، بلکہ حضرت موسیٰؑ ناں کہنؔ لگا جے تم مھا ری ہاسی بنا نویں! حضرت موسیٰؑ نے فرمایو: خُدا غا دین نالؔ ہاسی؟ یاہ تے بہت بڑی جہالت ہے خدا بچاوے ہوں اسو ایانؔ بنؔ جاؤں! ور اللہ غا کم حکمت تیں کدے خالی نیہنہ ہوتا اس ماں وی مُچ ساریں حکمت تھیں، جس ماں اک یاہ وی ہو سکے جے اس نالؔ انھاں غا دل بچوں گاں غی محبت کڈ دتی جئے تے ویہہ اگے کدے گاں غا سُچا ہونؔ غو عقیدو نہ بنا نویں۔

نوٹ:- ''بَـقَـرَ ـةٌ'' عربی ماں اصل ماں تے گاں ناں ہی کہیو جئے ور کدے کدے یوہ لفظ داند واسطے وی بول چھوڑیں، ات آیت پاک ماں اس تیں کے مراد ہے؟ گاں یا داند؟ کجھ مفسراں نے داند غو ترجموں کیو ہے کیو نجے اگے ہالؔ ور جُتڑن غو ذکر ہے لیکن دوجا اکثر مفسر فرمانویں جے کجھ علاقاں ماں گاں ناں وی داند ہاروں ہی ہالؔ ور جتڑ یو جئے، خود بنی اسرائیل غی کتاباں ماں وی اس جگہ گاں یا بچھی غو لفظ آیو ہے تفسیر قرطبی ماں ہے اَلْبَقُرَةُ اِسْمٌ لِلْاُنْثیٰ وَالثَّوْرُ اِسْمٌ لِلْذَکَر فر قرآن پاک ماں وی فَارِضٌ تے بِـکْرٌ غو لفظ آیو ہے فَارِضٌ واہ جھڑی اتنی بُڈی ہو گئی وہے کہ ہنؔ اس غا گبنؔ ہونؔ یا سونؔ غی امید نہ رہئی وہے تے بِـکْرٌ واہ جھڑی اجاں اک سو وی نہ سوئی وہے یعنی کھار کی بچھی (پہلنؔ) الـفـارض التـی لا تـلـد والبـکـر التـی لـم تـلـد قط (معالم التنزیل) اسرا غالب طور ور یوہی سہئی وہے جے ات بَقُرَةٌ غو ترجموں ''بہڑی'' تے عَـوَانٌ واہ بہڑی جھڑی اک یا دو سو سوئی وہے یعنی جوان وہے۔ واللہ اعلم

(۵۰) یعنی چھکیڑ انھاں نے یاہ گاں حلال تے کر چھوڑی ور انھاں غو ارادو حلال کرن غو تھو نیہنہ تے انھاں نے ٹالن واسطے وی مُچ کڑ ویٹھا کھادا تھا ور چھیکڑ واری ویہہ حالات غا کڑ نگا ماں اسا پھسیا جے حلال کرن ور مجبور ہو گیا حضرت ابو ہریرہؓ توں روایت ہے کہ انھاں نے آخری وار انشاء اللہ کہہ چھوڑیو تھو تا نہی انھاں ناں یوہ حکم پورو کرن غی توفیق ہو گئی؛ ورنہ قیامت توڑی ویہہ پُچھتا رہتا تے گل اسے راہ بدھتی رہتی۔ حافظ عماد الدین ابنِ کثیر نے یاہ حدیث لکھ غے فرمایو ہے: جے صحیح گل یاہ ہے کہ یاہ حضور ﷺ غی حدیث نیہنہ بلکہ موقوف روایت ہے یعنی حضرت ابو ہریرہؓ غو اپنوں ارشاد ہے واللہ اعلم۔ ات ذری گھلؔ غے اس قصہ ور اک چُھواتی جئ نظر مار لیو بنی اسرائل غا واقعات بچوں یوہ پہلو واقعو ہے جھڑو سورت بقرہ ماں اتنی تفصیل نالؔ آیو ہے، اس غا لفظ اَلبقرَةُ ور ہی سورت پاک غو ناں اَلبقرَةُ ہے اس واقعہ تیں بنی اسرائیل غی ٹہیٹھ تے ضدی بلکہ شرارتی طبیعت غو پتو لگے، مثلاً ویہہ کسرا اللہ غا نبی نالؔ حُجت بازی تے تُہتھ کریں، خدا غا صاف سِدّ ا حکم ناں ٹالن واسطے ویہہ کسرا ہتھ پیر ماریں بلکہ بیل باجیں لانویں اللہ نے یوہ واقعو قرآن کریم ماں نازل فرما غے ہم مسلماناں ناں یاہ تعلیم دتی ہے کہ تم اس تیں سبق بلکہ عبرت حاصل کرو، جے جھڑی قوم اپناں نفس غی غلام بنؔ غے خدا غا حکماں غی ''گُتھ لوڑن غا گُنجل'' ماں پے جئے، واہ فر اس جھبھ ماں پھستی ہی چلی جئے تے اتوں نکل نیہنہ سکتی؛ ایمان غو تقاضو یوہ ہے کہ بِنا کسے تُہتھ بازی غے سِدو خدا غا حکم ور عمل کیو جئے۔

اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ؕ قَالَ اَعُوْذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ

تم مھارے نالؔ ہاسی کریں موسیٰؑ نے فرمایو ہوں اللہ تعالیٰ غٗی پناہ منگوں جے ہوں اسو ایانؔ

الْجٰهِلِيْنَ ﴿۶۷﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَّنَا مَا هِيَ ؕ

ہو جاؤں (۴۹) انھاں نے کہیو مھاری طرفوں اپناں رب اگے دعا منگو تا نجے وہ ہم ناں دسے کہ واہ گاں کسرا غٗی

قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَّلَا بِكْرٌ ؕ

ہے؟ موسیٰؑ نے کہیو اللہ تعالیٰ فرماوے واہ اس راغٗی گاں وہے، جھڑی نہ بڈھی جریف وہے نہ بچھی وہے

عَوَانٌۢ بَيْنَ ذٰلِكَ ؕ فَافْعَلُوْا مَا تُؤْمَرُوْنَ ﴿۶۸﴾ قَالُوا

(بلکہ) اس غٗے بشکار یعنی بہڑی وہے بس ہُنؔ وہ کم کرو جس غٗو تمناں حکم دتو گیو ہے؛ ویہہ کہنؔ لگا

ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَّنَا مَا لَوْنُهَا ؕ قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ

مھاری طرفوں اپناں رب اگے دعا منگو تا نجے وہ ہمناں دسے جے اس غٗو رنگ کسرا وہے؟ موسیٰؑ نے کہیو اللہ تعالیٰ

اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ ۙ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النّٰظِرِيْنَ ﴿۶۹﴾

فرماوے واہ گاں پیلا رنگ غٗی وہے اس غٗو رنگ گہٹو وہے جھڑو تکنؔ آلاں ناں خوش کر دیئے

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَّنَا مَا هِيَ ۙ اِنَّ الْبَقَرَ

ویہہ کہنؔ لگا تم مھاری طرفوں اپناں رب اگے دعا منگو تا نجے وہ ہمناں دسے جے واہ کسرا غٗی وہے کیو نجے گاں

تَشٰبَهَ عَلَيْنَا ؕ وَاِنَّاۤ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُوْنَ ﴿۷۰﴾

ماں ہمناں پلیکھو لگ رہیو ہے، تے جے اللہ نے چاہیو تاں ضرور ہم ناں رستو تھا جئے غٗو

قَالَ اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُوْلٌ تُثِيْرُ الْاَرْضَ

موسیٰؑ نے کہیو! اللہ تعالیٰ فرماوے واہ اس راغٗی گاں وہے جھڑی کم ماں لگی وی نہ وہے کہ (نہ) زمین ماں ہالؔ بہتی وہے

وَلَا تَسْقِى الْحَرْثَ ۚ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيْهَا ؕ قَالُوا

تے نہ بڈھ ناں پانی دیتی وہے، صحیح سالم وہے اس ماں کسے دو جا رنگ غٗو داغ نہ وہے، ویہہ کہنؔ لگا:

الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ؕ فَذَبَحُوْهَا وَمَا كَادُوْا يَفْعَلُوْنَ ﴿۷۱﴾ ع

ہُنؔ تم سچی گل لے غٗے آیا ہیں چھیکڑ انھاں نے واہ حلال کر چھوڑی تے ویہہ یوہ کم کرنؔ آلا لگیں نیہنہ تھا (۵۰)

(۵۱) اس رااس گاں غواک لبرواس مُڑداناں لایوگیو تے اللہ نے اس ناں اپناں فضل ناں کُجھ دیرواسطے زندگی بخش دتی، تے اس مڑدہ نے اُٹھ غے بیان کیو جے میرو قاتلی فلانوں میرو رشتیدار ہے، اور یوہ وہ ہی رشتیدار نکلیو جہڑو مدعی بن غے رولو چکن ماں ساراں تیں مہرے تھو۔ یوہ واقعو اللہ تعالیٰ غی قدرت غواک لوہکو جہو واقعو تھو، ور قرآن انسان ناں کدے وی قصاں غا گنجل ماں گون نیہنہ دیتو، وہ ہراک نکی بڑی گل توں اس غا ذہن ناں اصل مقصد در متوجہ کرتو رہ، کسے لم سلماں واقعہ توں نکا نکا مسلا کڈ غے انسان غے اگے رکھناں اور کسے جُزوی واقعہ توں کُلی یا اک بڑی حقیقت در اشارو کر دیتو قرآن غو عام مزاج ہے، اِت وی ذری غور ناں دیکھو! تاں صاف دسے غو جے اس آدمی غا مرن توں بعد پیدا ہون غا موقع ور قرآن فوراً مہارو دماغ اس حقیقت در موڑے کہ جس راخدا نے اج اس مڑداناں نیس اک واسطے زندگی بخشی ہے اک تہاڑے اللہ ساراں انساناں ناں اسے رامرن تیں بعد فر زندہ کرے غو جت انسان ناں پورو پورو لیکھو دیتو ں پُوے غو جت ساراں نمیڑ اعملاں ور ویں غا، جس رااس مڑدا غا زندہ ہون ور قاتلی ذلیل وخوار ہوگیو ہے قیامت غے تہاڑے وی انسان غا رازا اسے رابا ندے آجیں غا فر اسناں بہت بڑی کھجلی غو ساموں کرنوں پے غو، جس توں اللہ ہی بچا سکے انسان ناں اس تہاڑا غی تیاری غی لوڑ ہے۔

(۵۲) یعنی نافرماناں غو بو جو بٹھو، مڑدہ غو زندو ہو غے اپناں قاتلی ناں ظاہر کرنوں تے دوجا معجزا یہ سارا اسرا غا واقعہ تھا جتھاں ناں سُن غے ہی لوندرو چڑھ جاتو، تہرس نکل جاتو، دل کم جاتا بلکہ خُدا غا خوف ناں کالجا پھٹ جاتا ور اے بنی اسرائیل تم یوہ سارو کجھ دیکھن تیں بعد وی اپناں کرتو تاں تیں باز نیہنہ آیا تے تھارا دل باٹا ہوگیا، کتناں باٹا! بس ویہہ تے پتھر ہی بن گیا، نیہنہ بلکہ تھارا دل پتھراں تیں وی زیادہ باٹا ہوگیا تھارا تیں پتھر وی نرم ہیں کتناں ہی پتھر خدا غا خوف نال پھٹ جئیں تے فر انھاں بچوں دریا چل پُویں کجھاں بچوں پانی نکل پُوے تے کجھ گہٹوں گہٹ خدا غا خوف ناں ٹہہ ہی پُویں، ور تھارے بچ اے بنی اسرائیل اسرا غی کائے وی صفت پیدا نیہنہ ہوئی خیر کوئے گل نیہنہ تم جو کجھ وی کر رہیا ہیں وہ اللہ تعالیٰ غی نظراں ماں ہے وہ غافل نیہنہ جد اس غو مقرر کیو وو وقت آوے غو فر پورو پورو لیکھو ہو جئے غو۔ باقی رہئی یاہ گل جے پتھراں ماں وی احساس ہے؟ جس را کہ اس آیت تیں سمجھیو جا رہیو ہے اس غو جواب یقیناً ہاں ماں ہی ہے ور اس غی تفصیل غی ات گنجایش نیہنہ امام رازیؒ تے ابنِ کثیرؒ نے اس ور خوب بحث کی ہے۔

(۵۳) مدینہ پاک غا رہن آلا مُچ صحابہء کرام نبی ﷺ ناں تکتاں ہی مسلمان ہوگیا تھا اس غی اک وجہ یاہ تھی کہ انھاں نے اپناں گوانڈی یہودیاں کولوں کئیں واری سُنیو تھو جے اک آخری نبی خاتم الانبیا ﷺ تشریف لیان آلا ہیں، ہُن بخشش بس اسے غی وہے غی جہڑو انھاں ور ایمان لیاوے غو تے جہڑا لوک انھاں غو پلو پُغڑ لیں غا ویہہ دنیا ور غالب آجیں غا مدینہ غا انصاری صحابہء کرام ناں ہُن اس غی بڑی تانگ تھی جے جتھاں لوکاں کولوں سُن سُن غے ہم نے ایمان قبول کیو ہے ویہہ کد مسلمان ویں غا؟ تے جد یہودی چھڑا ایمان توں دور ہی نیہنہ رہیا بلکہ انھاں نے اسلام غی مخالفت ماں لک بن لیو اس ور یہ سِدا سادہ مسلمان مُچ حیران ہوگیا تھا۔ اللہ نے ان صاف دل مسلماناں ناں مخاطب کر غے فرمایو: جے تم انھاں غا مسلمان ہون غی امید رکھیں! اسی کائے امید نیہنہ، یہ دل غا مُچ کا لا ہیں انھاں نے آخرت بچ غے دنیا خرید لئی ہے، انھاں غی ہراک تاہنگ چھڑی دنیا واسطے ہے، انھاں غا علماء بس عام لوکاں ناں ٹھگ غے اپناں گو جا پر تا ریہنہ فر جے یہ مسلمان ہوجیں تاں انھاں غی یہ سرداری تے مذہبی کھڑپینچی کسرا باقی رہ غی! شیرنی، تحفہ تے نذرانہ کتوں آویں غا! یہ تاں مسلمان ہوتا جد انھاں ناں دنیا غو فائیدو نظر آتو انھاں غا دنیادار عالماں غو یوہ حال ہے کہ ویہہ جت وی اللہ غا کلام یعنی تورات ناں اپنی منشاء غے خلاف تکیں اُتے ہی اللہ غا کلام غو مطلب اپنی مرضی غو کڈ لیں یا فر اس آیت ناں ہی بٹا غے اس غی جگہ اپنی مرضی غی گل لکھ چھوڑیں یہ اج وی یوہی کجھ کر رہیا ہیں، انھاں نے تورات ماں رحمت عالم ﷺ غیں صفت پڑھیں، اپناں نبیاں کولوں سُنیں، فر چنگی طرح سمجھ لین تیں بعد انھاں صفتاں ناں بدلا چھوڑ یو تا نجے خاتم الانبیا ﷺ ور ایمان نہ لیانو پوے۔ فر انھاں غا ایمان غی کے امید ہے!؟

وَاِذۡ قَتَلۡتُمۡ نَفۡسًا فَادّٰرَءۡتُمۡ فِيۡهَا ؕ وَاللّٰهُ مُخۡرِجٌ مَّا
تے (یاد کرو) جسویلے تم نے اک بندو قتل کر چھوڑیو تھو فر تم اس ناں اک دوجا ور لان لگ گیا حالانکہ اللہ نے وہ
كُنۡتُمۡ تَكۡتُمُوۡنَ (۷۲) ۚ فَقُلۡنَا اضۡرِبُوۡهُ بِبَعۡضِهَا ؕ كَذٰلِكَ
باندے کرنوں تھو جہڑو تم چھپانویں تھا؛ فر ہم نے کہیو: اس مڑدہ ناں گاں غو کوئے حصّو لاؤ! اسے را
يُحۡىِ اللّٰهُ الۡمَوۡتٰى ۙ وَيُرِيۡكُمۡ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُوۡنَ (۷۳) ثُمَّ
اللہ مڑداں ناں زندہ کرے غو تے وہ تمناں اپنیں نشانیں دسے تا نجے تم دماغ ناں کم لیں (۵۱) فر
قَسَتۡ قُلُوۡبُكُمۡ مِّنۡۢ بَعۡدِ ذٰلِكَ فَهِىَ كَالۡحِجَارَةِ اَوۡ
اس سب کئیں تیں بعد وی تھارا دل باٹا ہوگیا، تے ویہہ پتھراں ہاروں ہوگیا بلکہ
اَشَدُّ قَسۡوَةً ؕ وَاِنَّ مِنَ الۡحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنۡهُ
انھاں تیں وی زیادہ باٹا ہیں اور پتھراں ماں تے کیئں اسرا غا وی ہیں جتھاں بچوں دریا اُم
الۡاَنۡهٰرُ ؕ وَاِنَّ مِنۡهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخۡرُجُ مِنۡهُ الۡمَآءُ ؕ وَ
پُویں تے انھاں ماں کجھ اس را غا وی ویں جہڑا پھٹ جیں فر انھاں بچوں پانی نکل آوے تے
اِنَّ مِنۡهَا لَمَا يَهۡبِطُ مِنۡ خَشۡيَةِ اللّٰهِ ؕ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
ان بچ کجھ اس را غا وی ویں جہڑا اللہ غا ڈر ناں ٹہہ پُویں، تے تم جو کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ اس
عَمَّا تَعۡمَلُوۡنَ (۷۴) اَفَتَطۡمَعُوۡنَ اَنۡ يُّؤۡمِنُوۡا لَكُمۡ وَقَدۡ كَانَ
تیں بے خبر نیہنہ ہے (۵۲) تے کیوں! (اے مسلمانو!) تم یوہ طمع کریں جے یہ تھارا کہن ور ایمان لے آویں غا
فَرِيۡقٌ مِّنۡهُمۡ يَسۡمَعُوۡنَ كَلٰمَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُوۡنَهٗ مِنۡۢ
حالانکہ انھاں ماں اسرا غا لوک وی ہیں جہڑا اللہ تعالیٰ غو کلام سُنیں فر سمجھ لین توں بعد
بَعۡدِ مَا عَقَلُوۡهُ وَهُمۡ يَعۡلَمُوۡنَ (۷۵) وَاِذَا لَقُوا الَّذِيۡنَ
اس ناں جان بجھ غے بدلا چھوڑیں (۵۳) تے جسویلے یہ مسلماناں ناں
اٰمَنُوۡا قَالُوۡۤا اٰمَنَّا ۖۚ وَاِذَا خَلَا بَعۡضُهُمۡ اِلٰى بَعۡضٍ قَالُوۡۤا
ملیں کیہنہ ہم وی ایمان لے آیا ہاں تے جس گہڑی آپسماں ایکلا ویں کیہنہ: اُرے!

(۵۴) ات منافق قسم غا یہودیاں غو بیان ہو رہیو ہے ویہہ مسلماناں ناں ملیں تے کیہنہ جے ''ہم وی آخری نبی ﷺ ناں مناں''، ہم وی مسلمان ہاں، تے نالٗ ہی اپنیٗ کتاباں غو وی حوالو دیں، جے مھاری کتاباں ماں آپ ؐ غیں یہ یہ صفت لکھی وی ہیں لیکن جس گھڑی انھاں غی ملاقات اپنّاں یہودی سرداراں نالٗ ہو جئے فر ویہہ سردار انھاں ناں دڑیں جے چھلیو تم نے اپنّاں گھر غی گل مسلماناں ناں دس غے آپے ان غا ہتھ ماں ہتھیار نوڑا چھوڑیو ہے! ہُنٗ تے یہ دنیا ماں وی ہم ناں لاجواب کر چھوڑیں غا تے آخرت ماں وی خدا تعالیٰ غے سامنٗے گواہی دیں غا جے اے اللہ! انھاں نے تے آپے ہی من لیو تھو کہ مھاری کتاباں ماں خاتم الانبیاء ﷺ غیں صفت موجود ہیں۔ (علی اختلاف روایت التفسیر) اللہ تعالیٰ فرماوے: دیکھو! کسرا انھاں غی مت مارے گئی ہے، انھاں ناں اتنوں وی پتو نیہنہ جے اللہ تعالیٰ تے عالم الغیب ہے، جیکدے یہ آپے اقرار نیہنہ کرسیں تے فر کیوں! یاہ گل چھپ جئے غی؟

(۵۵) یوہ عام جاہل یہودیاں غو خیال تھو انھاں نے اپنّاں دنیادار عالماں کولوں جھڑا چھُوٹھا قصہ کہانٗی سُنّیا وا تھا، کہ مھارا بزرگ ہمنّاں محشر ماں بخشوالیں غا، ہم کجھ وی عمل کراں مھارا بزرگ ہمنّاں جہنم ماں بالکل ہی نیہنہ جانٗ دے سیں؛ یہ جاہل بس انھاں ہی چھُوٹھی آساں تے امیداں غی ساہی ور جیئں تھا، انھاں سوٹھاں توں بجنٗ اُنھاں کولےٗ کجھ وی نیہنہ تھو۔ کما روی لِلاَمَانِی معنیان عن السلف فعن ابن عباسؓ ''اکاذیب مختلفة'' و فی الکبیر ''ماتخیله الانسان''..

(۵٦) یہ ویہہ ہی علماء ہیں جھڑا عوام ناں بے وقوف بنانٗ واسطے سستی نجات تے بخشش غا قصا اور شٹلاّ اپنٗے پلے تیں بنانویں ویں تھا تے فر مشہور کر چھوڑیں تھا جے یوہ اللہ غو کلام ہے، جے کوئے موٹو آدمی گناہ کرے تھو تاں رشوت لے غے تورات غو حکم ہی بدل چھوڑیں تھا تے کوئے چھُوٹھو مسئلو بنا غے اس ناں بچا چھوڑیں تھا؛ رحمت عالم ﷺ غا بارہ ماں تورات ماں جو کجھ بیان ہو یو تھو اس غی جگہ اپنیٗ مرضی غیں گل لکھ لکھ غے انھاں ناں خدا غو کلام ظاہر کریں تھا اللہ نے فرمایو: انھاں غی یاہ کمائی انھاں واسطے بربادی غو ذریعو بنٗے غی تے آیتاں ماں یاہ تحریف انھاں ناں جہنم ماں لے پہچاوے غی۔

(۵۷) یہودیاں غی سب تیں بڑی کمزوری یاہ تھی کہ انھاں غا ملاں ملانّاں نے انھاں ناں رنگیلا رنگیلا قصا سنا سنا غے آخرت توں بے فکر کر چھوڑیو تھو؛ ویہہ کیہنہ ویں تھا جے پہلاں تے ہم دوزخ ماں جا ہی نیہنہ سکتا، چارے قضا جیکدے چلّیا ہی گیا تاں وی کجھ دناں تیں بعد جنت ماں چلّا دتا جاں غا کیونجے ہم نبیاں ولیاں غی اولاد ہاں، ہم کسرا جہنم ماں رہ سکاں،

نوٹ: -''کجھ دناں'' توں کے مراد ہے؟ اس بارہ ماں وی روایت مختلف ہیں زیادہ تیں زیادہ چالی تہاڑا تے گھٹ تیں گھٹ ست دناں غی روایت ہے یہودیاں غی مشہور کتاب تالمود ماں ہے ''حضرت ابراہیمؑ کسے اسرائیلی ناں جہنم ماں نیہنہ ٹھہنٗ دیسیں۔ دوزخ ناں اسرائیلیاں ور کجھ قدرت نیہنہ''۔

أَتُحَدِّثُونَهُم بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِندَ

تم انھاں ناں ویہہ گل دسّیں جھڑیں اللہ نے تھارا اور ظاہر کیں ہیں تا نجے ویہہ انھاں ناں اللہ غٗی بارگاہ ماں تھارے خلاف

رَبِّكُمْ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (٧٦) أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ

دلیل بنّاغٗے پیش کریں، کیوں تم سمجھتا نیہنہ !؛ تے کیوں ! یہ نیہنہ جانٗتا جے اللہ تعالیٰ اس چیز ناں وی جانٗیں جسناں

مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ (٧٧) وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ

یہ چھپاویں تے اس ناں وی جس ناں یہ باندے کریں (۵۴) اور انھاں بچ کجھ ان پڑھ ہیں جنھاں ناں کتاب غٗو کجھ

الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (٧٨) فَوَيْلٌ

علم نیہنہ بس چھڑیں سُکیں تا ھنگ ہیں، تے یہ چھڑا اندازہ ہی لانویں (۵۵) بس تباہی ہے انھاں

لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا

لوکاں واسطے جھڑا اپنّاں ہتھاں نالٗ کتاب لکھیں فر کیہنہ جے یاہ

مِنْ عِندِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَّهُم

اللہ غٗی طرفوں ہے تا نجے ویہہ اس غٗے بدلے (دنیا غٗی) تھوڑی جئ قیمت لے لیں تے تباہی ہے انھاں واسطے

مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ (٧٩)

اس ور جو کجھ انھاں غٗا ہتھاں نے لکھیو تے تباہی ہے انھاں واسطے اس ور جو کجھ ویہہ کمانویں (۵٦)

وَقَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ۚ قُلْ

تے ویہہ کیہنہ جے دوزخ غٗی اگ تے ہمنّاں گنّیاں (چنّیاں) کجھ تہاڑاں توں سوا لگ سیں ہی نیہنہ (اے نبیؐ) تم

أَتَّخَذْتُمْ عِندَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ

فرمادیو کیوں! تم نے اللہ کولوں کوئے وعدو لے لیو ہے! تاں تے وہ کدے وی اپنّاں وعدہ غٗے خلاف نیہنہ کرسیں

أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٨٠) بَلَىٰ مَن كَسَبَ

یا تم اللہ تعالیٰ ور اسی گل کہہ رہیا ہیں جس غٗو تمنّاں کجھ پتو ہی نیہنہ (۵۷) اہاں! کیوں نیہنہ! جھڑو بدی

سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ

کرے تے اس غٗا گناہ اس ناں گھیرا ماں لے لیں یہ لوک تے دوزخی

النَّارِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا

ہیں یہ سَدا اُسے ماں ہی رہینہ غا ؛ اور ویہہ لوک جھڑا ایمان لے آیا تے انھاں نے چنگا عمل

الصّٰلِحٰتِ اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ ۚ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٨٢﴾ ع ٩ ١١ ٩

کیا ویہہ تے جنتی ہیں ویہہ ہمیشاں ہمیش اسے ماں رہینہ غا (۵۸)

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ لَا تَعْبُدُوْنَ اِلَّا

تے (یادکرو!) جدہم نے بنی اسرائیل کولوں یوہ پکو وعدو لیو جے تم اللہ تیں سوا کسے غی عبادت نہ

اللّٰهَ ۣ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَّذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى

کریو تے ماں باپ ناں چنگو سلوک کر یو تے رشتیداراں ، تے یتیماں ،

وَالْمَسٰكِيْنِ وَقُوْلُوْا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَّاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ

تے مسکیناں ناں وی، تے تم لوکاں ناں چنگی گل کہیو تے نماز قائم رکھیو

وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۭ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَلِيْلًا مِّنْكُمْ وَاَنْتُمْ

تے زکوٰۃ دیتا رہیو فر تھوڑا جیاں لوکاں ناں چھوڑ غے تم نے (اس توں) منہ موڑ لیو اور تم

مُّعْرِضُوْنَ ﴿٨٣﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُوْنَ دِمَآءَكُمْ

تے ہیں ہی مڑ جان آلا (۵۹) تے (یادکرو) جدہم نے تھاراکولوں پکو وعدو لیو کہ تم آپس ماں خون خرابو نہ کریو

وَلَا تُخْرِجُوْنَ اَنْفُسَكُمْ مِّنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ

تے تم اپناں (لوکاں) ناں اپناں گھراں تیں نہ کڈیو فر تم نے اس غو اقرار کر لیو تے تم

تَشْهَدُوْنَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَاۗءِ تَقْتُلُوْنَ اَنْفُسَكُمْ

اس غا گواہ (وی) ہیں ؛ فر تم ہی ویہہ لوک ہیں جھڑا آپس ماں خون خرابو کریں

وَتُخْرِجُوْنَ فَرِيْقًا مِّنْكُمْ مِّنْ دِيَارِهِمْ ۡ تَظٰهَرُوْنَ عَلَيْهِمْ

تے اپنے بچوں ایکن فریق ناں ان غی بستیاں تیں باہر کڈ چھوڑیں، انھاں غے خلاف (اُن غاں مخالفاں غی) گناہ تے

بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ۭ وَاِنْ يَّاْتُوْكُمْ اُسٰرٰى تُفٰدُوْهُمْ

زیادتی ناں مدد کریں تے جے ویہہ تھارے کولے قیدی بن غے آجیں تاں تم انھاں ناں فدیو دے غے چھڑکاویں

(۵۸) قرآن پاک غو یوہ معجزو ہے کہ وہ لوکاں غا کئی کئی کھنڈیا وا خیالاں غا مقابلہ ماں اک اصولی تے دوٹوک گل کہہ۔ اپر یہودیاں غا ویہہ بے ہودا خیال بیان ہو یا تھا جے مھارو خدا تعالیٰ سنگ خصوصی تعلق ہے اس سارا کئیں غا جواب ماں اللہ تعالیٰ فرماوے: مھارو کسے قوم یا نسل ناں کوئے بکھرو تعلق نہینہ اک صاف سِدّی گل ہے جس نے وی بڑا بڑا گناہ کفر تے شرک کیا فر اس ناں انھاں گناہاں نے ِکھیر غے اپنی قید ماں لے لیو کہ وہ چمکھی تیں بند ہو گیو ات توڑی کہ موت نے آن چھو ماریو ور وہ گناہاں غی اس جھ بچوں نکل نہینہ سکیو وہ تے ہُن سدا اسے جہنم ماہی رہ غو تے جھڑو ایمان قبول کر غے اللہ غا دین غے مطابق زندگی گذارے غو تے نیک عمل کرے غو وہ کسے وی قوم یا نسل غو وہے کسے ملک غو رہن آلو وہے، کسے رنگ روپ غو وہے وہ سدا جنت ماں رہ غو۔

نوٹ: –''گناہاں نے ِکھیرا ماں لے لیو'' اس تیں مرادؑ عام گناہ نہینہ بلکہ شرک تے کفر جسا بڑا بڑا گناہ ہیں. ای اشرک باللہ و مات علیہ ابن عباسؓ (معالم التنزیل، مدارک)

(۵۹) ''پکو وعدو لیو'' یعنی ہم نے تاکیدی حکم دتو تھو تے تم نے اس ور عمل کرن غو وی پکو وعدو کر لیو تھو۔ ات جن کماں غا تاکیدی حکم بنی اسرائیل ناں دین غو ذکر ہے یہ ویہہ ہی چیز ہیں جنھاں غو حکم حضرت آدمؑ توں لے غے خاتم الانبیا ﷺ توڑی ہر ایکن نبی غے ذریعے لوکاں ناں دتو گیو ہے تے یہ گل انسان غا بنیادی اخلاق ناں تعلق رکھیں انسان ور سب تیں زیادہ حق اپناں مالک غو ہے جے وہ اس غی عبادت کرے تے اس غے ناں کسے ناں شریک نہ بناوے تے اس غا سارا دین ناں قبول کر غے اس غے مطابق زندگی گذارے، تے خدا غا حق تیں بعد انسان ور سب تیں بڑو حق اس غا ماں باپ غو ہے جے وہ انھاں ناں نیک سلوک کرے قرآن پاک ماں چ جگہ اللہ تعالیٰ غی عبادت توں بعد ماں باپ سنگ نیک برتا غو حکم آیو ہے تے ماں باپ ناں نیکی کرن غو مطلب کے ہے اس بارہ ماں امام قرطبی فرمانویں جے انھاں سنگ ادب ناں پیش آنوں، انھاں غی گل چھٹ من لینی، انھاں غی وفات تیں بعد انھاں غی بخشش واسطے دعا منگنی، ان غا دوستاں ناں چنگو سلوک کرنوں (احکام القرآن) ماں باپ غا حق توں بعد انسان ور اس غا رشتیداراں غو حق ہے فر یتیماں غو تے مسکیناں غو تے گوانڈیاں غو حق ہے کہ وہ انھاں ساراں ناں چنگو سلوک کرے، فر ساری دنیا غو یوہ حق ہے جے وہ سب ناں چنگو برتا کرے اخلاق ناں پیش آوے، اسرا خدا غو مومن بندو ساری دنیا واسطے رحمت ہی رحمت بن جئے، انھاں ساراں حکماں ور عمل کرن غو بنی اسرائیل نے پکو وعدو کیو ور حضرت عبد اللہ ابن سلامؓ جیاں کجھ اک نیک بختاں ناں چھوڑ غے سارا ان وعداں تیں مُکر گیا۔ آیت غا آخر ماں فرمایو گیو ہے جے بنی اسرائیل غی تاریخ وعدا خلافی ناں پھری وی ہے یاہ انھاں غی منڈ غی عادت ہے لہٰذا انھاں غی وعدہ خلافی کائے تعجب آلی گل نہینہ۔

وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ۚ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ

حالانکہ تھارے ورتے انھاں نا (بستیاں) توں کڈنوں ہی حرام تھو، فر کیوں! تم کجھ کتاب ور ایمان

الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَآءُ مَنْ يَّفْعَلُ ذٰلِكَ

لیانویں تے کجھ توں نمکر جیں (٦٠) فر جھڑو آدمی تھارا بچوں یہ کم کرے اس غٗی سزا

مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ

دنیا غٗی زندگی ماں رسوائی توں سوا ہور کے ہو سکے! تے قیامت غٗے تہاڑے

إِلٰٓى أَشَدِّ الْعَذَابِ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ أُولٰٓئِكَ

ویہہ سخت عذاب ماں سٹیا جیں غٗا تے یہ کجھ وی کریں اللہ تعالیٰ اس توں بے خبر نیہنہ (٦١) یہ ویہہ لوک

الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ۖ فَلَا يُخَفَّفُ

ہیں جھاں نے آخرت غٗے بدلے دنیا غٗی زندگی مُل لے لئی ہے بس نہ اُنھاں تیں عذاب ہولو

عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا

کیّو جئ غٗو تے نہ انھاں غٗی مدد کی جئ غٗی (٦٢) تے یقیناً ہم نٗے موسیٰؑ ناں

مُوسَى الْكِتٰبَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهٖ بِالرُّسُلِ ۖ وَآتَيْنَا

کتاب عطا فرمائی تے انھاں تیں بعد ہم اوپرو تھلی رسول چلاتا رھیا تے ہم نٗے عیسیٰؑ ابنِ مریمؑ

عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنٰتِ وَأَيَّدْنٰهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ

ناں صاف صاف نشاغٗیں عطا فرمائیں تے روح القدس (یعنی جبرئیلؑ) غٗے ذریعے انھاں غٗی مدد کی

أَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ ۚ

فر جدوی تھارے کولٗے کوئے پیغمبر ویہہ گل لے غٗے آیو جھڑیں تھارا نفس ناں چنگی نیہنہ لگیں تھیں تم اَکڑ گیا

فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا

فر کجھاں ناں تے تم نٗے چھوٹھا کہیو اور کجھاں ناں تے قتل ہی کر چھوڑتا رھیا (٦٣) تے ویہہ کہینہ جے مھارا دل

غُلْفٌ ۚ بَلْ لَّعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

پڑداماں ہیں (نیہنہ) بلکہ اللہ نے انھاں ور لعنت کی وی ہے ان غٗا کفر غٗی وجہ توں بس یہ بہت گھٹ ہی ایمان لیانویں (٦٤)

(٦٠) یہودیاں ناں یوہ حکم وی ڈاھڈی تاکید ناں دتو گیو تھو جے آپس ماں گھول لڑائی تے خون خرابو نہ کریو، اپنی قوم تے اپناں مذہب غا لوکاں ناں ان غی بستیاں تیں جلاوطن نہ کریو، یوہ حکم بچ مٹھا طریقہ ور فرمایو گیو تھو ''جے تم اپناں آپ ناں قتل نہ کریو'' اپناں آپناں بستیا تیں جلاوطن نہ کریو یعنی کسے اسرائیلی غو خون کرنوں، اس ناں جلاوطن کرنوں اس را ہے جس را کہ اپنٗوں ہی خون کرنوں تے اپناں آپناں ہی جلاوطن کرنوں، انھاں دو حکماں غے نالو ناں تیجو یوہ حکم دتو گیو تھو کہ جیکدے کوئے اسرائیلی کسے جگہ قید ہو جئے تاں تم سارا رل غے اس ناں ازاد کرایو۔ یہودیاں نے ان حکماں ناں وی بڑی چال بازی ناں ٹال دتو۔ مدینہ پاک ماں مشرکاں غا دو بڑا قبیلا - اوس تے خزرج - ریہنہ تھا جھاں غی اسلام تیں پہلاں آپس ماں سخت جنگ رہ تھی، یہودیاں غا وی مدینہ ماں ترے بڑا قبیلا تھا - بنو نضیر، بنو قریظہ تے بنو قینقاع - بنو قریظہ اوس غی پارٹی ماں ہو جئیں تھا تے بنو نضیر اور بنو قینقاع خزرج غا جتھا ماں شامل ہو جئیں تھا۔ فر آپس ماں اک دوجا ناں خوب گُٹ چاھڑیں تھا۔ حضور ﷺ غی ہجرت تیں کجھ سال پہلاں انھا ماں اک بڑی جنگ ''جنگِ بعاث'' ہوئی؛ جنگ ماں وہ سارو کجھ ہویو جھڑو جنگ ماں وہے، اسرائیلی غے ہتھوں اسرائیلی غو قتل، آپس ماں خون ریزی تے جلاوطنی سب کجھ ہویو، اس سارا کئیں غے پچھے صرف دنیاوی مفاد، لالچ بلکہ نفسی ہوس غو جز بو تھو۔ ور جس ویلٗے ان غا بندا اک دوجا غے ہتھیں قیدی بنٗ گیا فر انھاں ناں چھڑکانٗ واسطے آپس ماں چندو شروع کیو، تے نمائشی دینداری غو پکھنڈ بنا غے کہنٗ لگا جے پہائی تورات ماں لکھیو وو ہے: کہ اسرائیلی اگر قیدی بنٗ جیں تاں انھاں ناں قید تیں چھڑکانوں ضروری ہے،، حالانکہ جیکدے گل تورات ہی غی تھی فر تورات ماں تے یوہ وی لکھیو وو تھو جے آپس ماں خون خرابو نہ کریو! اللہ نے فرمایو: یاہ دینداری نیہنہ بلکہ مکاری ہے کجھ کتاب ناں منیں تے کجھ ناں کفر کریں؟ یعنی اپناں فائدہ غی گل کرن واسطے کتاب غو حوالو دے چھوڑیں ور نیوں کتاب غا احکام انھا ناں دِستا ہی نیہنہ۔ **نوٹ** :- ات ذری انصاف ناں غور کرو! کیوں! اج غاں مھاراں کلمہ گو مکاراں تے چھل بازاں ماں انھاں یہودیاں تیں کجھ فرق ہے؟ بایں عقل و دانش بباید گریخت - ع

(٦١) یعنی اتناں بڑاں مجرماں غی سزا دنیا ماں کھجلی تے ذلالت اور آخرت ماں سخت عذاب تیں علاوہ ہور کے ہو سکے!؟ اللہ ان غا کالاں کرتوتاں تیں بے خبر نیہنہ اپناں وقت ور ضرور سزا دئے غو۔ فر یو ہی ہویو کجھ تہاڑاں تیں بعد ہی ان غی کھٹیں انھاں غے اگے آ گئیں کجھ قتل ہووا تے کجھ جلاوطن کیا گیا تفصیل واسطے تکو سورت حشر حاشیہ (١) و سورت احزاب حاشیہ (٨ و ١٨)

(٦٢) یعنی انھاں غے سامنے بس دنیا ہی دنیا ہے آخرت غو تے انھاں ناں کوئے خیال ہی نیہنہ، آخرت تے انھاں نے دنیا غا بدلہ ماں بیچ ہی چھوڑی ہے تاں ہی جِت دنیا غو فائدو نظر آوے اُت اللہ غی کتاب غی ڈہئی لے لیں تے جِت دنیا غا مفاد خطرہ ماں دِسیں اُت سب کجھ بسار چھوڑیں۔

(٦٣) حضرت موسیٰؑ ناں اللہ نے یہودیاں غی رہنمائی واسطے تورات عطا فرمائی تھی ور یہودیاں غی بدقسمتی کہ واہ تورات انھاں کولٗے کجھ دناں تیں بعد ہی بس برکت حاصل کرن جگی اک سُچی کتاب رہ گئی تھی باقی زندگی کسرا گذارنی ہے؟ اس غو فیصلو نفس غی مرضی ور چھوڑ دتو، اللہ تعالیٰ نے موسیٰؑ توں بعد اوپرو تھلی مُچ سارا نبی چلایا بلکہ اک ہی ویلٗے وی کئیں کئیں نبی آتا رہیا۔ ات توڑی جے چھیکڑ ماں حضرت عیسیٰؑ صاف صاف کھلا معجزا جس را جا منوٗ اناں ناں تے کوہڑیاں ناں ٹھیک کرنوں وغیرہ لے غے آیا ور ان انبیاء کرام نے دین غا جھڑا وی احکام پیش کیا ویہہ یہودیاں غی باغی تے انٗ من طبیعت غے خلاف تھا لہٰذا انھاں نے بس اکا ہی گل نو ڑلی ہے کہ جدوی کوئے نبی انھاں غی چاہت غے خلاف اللہ غا احکام لے غے آیو انھاں نے اس ناں چھوٹھو کہہ دتو سگوں کتناں ہی نبیاں ناں تے انھاں نے چھیکڑ قتل ہی کر چھوڑیو مثلاً حضرت زکریاؑ حضرت یحییٰؑ تے جد منڈ توں ہی انھاں غا یہ ہی کرتوت رہیا ہیں فر جیکدے سرورِ انبیا ﷺ ناں یہ نہ منیں تاں اس ماں کے تعجب ہے!!

(٦٤) غُلُفٌ غلاف غی جمع ہے یعنی مھارا دِل علم ناں پہر یا وا ہیں ویہہ علم و معرفت غا سمندر ہیں ویہہ ہدایت غا غلاف ماں بند تے محفوظ ہیں، ہُنٗ انھاں ماں کسے دوجا دین غو اثر نیہنہ ہو سکتو اللہ تعالیٰ

وَلَمَّا جَآءَهُمْ كِتٰبٌ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ ۙ

تے جسویلے انھاں کوٗلے اللہ تعالیٰ غٗی طرفوں واہ کتاب پجٗی جہڑی اس (کتاب) غٗی تصدیق کرے جہڑی انھاں کوٗلے ہے

وَكَانُوْا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُوْنَ عَلَى الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ۚ فَلَمَّا

اور پہلاں ویہہ آپے ہی ہر ویلٗے کافراں ور فتح منگیں ویں تھا فر جسویلٗے

جَآءَهُمْ مَّا عَرَفُوْا كَفَرُوْا بِهٖ ۫ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ ﴿٨٩﴾

انھاں کوٗلے واہ چیز آ گئی جسناں ویہہ پشانٗے تھاتاں ویہہ اس تیں نمکر گیا بس کافراں ور اللہ تعالیٰ غٗی لعنت ہے

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَّكْفُرُوْا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ

مُچ پہیڑی ہے واہ چیز جس غٗے بدلے انھاں نے اپٹوں آپ بیچیو کہ اس (کلام) غٗا یہ منکر ہو گیا جہڑ واللہ نے نازل

بَغْيًا اَنْ يُّنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ مِنْ

کیّو اس ساڑا ور جے اللہ اپٹاں بنداں بچوں جس ور چا ہوے اپٹوں فضل نازل

عِبَادِهٖ ۚ فَبَآءُوْ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ ؕ وَلِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابٌ

فرماوے (٦٥) بس ویہہ غضب اُپرٗ غضب غٗا مستحق ہو گیا تے کافراں واسطے ذلیل کرنٗ آلو

مُّهِيْنٌ ﴿٩٠﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ اٰمِنُوْا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوْا

عذاب ہے (٦٦) تے جس ویلٗے انھاں ناں کہیو جے کہ اس کتاب ور ایمان لیاوٗ جہڑی اللہ نے نازل کی ویہہ کہینہ

نُؤْمِنُ بِمَآ اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُوْنَ بِمَا وَرَآءَهٗ ۗ

ہم اس (کتاب) ناں منّاں جہڑی مھارا ور نازل ہوئی تے جو کجھ اس تیں علاوہ ہے اس غٗو یہ انکار کریں

وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ؕ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُوْنَ

حالانکہ واہ برحق ہے واہ اس کتاب غٗی وی تصدیق کرے جہڑی اُنھاں کوٗلے ہے (اے نبیؐ) تم فرماوٗ! کہ فر تم اس توں

اَنْۢبِيَآءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿٩١﴾ وَلَقَدْ

پہلاں اللہ غٗا نبیاں ناں کیوں قتل کریں تھا جیکر تم مومن ہیں ؛ تے یقیناً

جَآءَكُمْ مُّوْسٰى بِالْبَيِّنٰتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْۢ

تھارے کوٗلے موسیٰؑ صاف معجزہ لے غٗے آیا تھا فر تم نٗے (انھاں غٗا طور ورجانٗ) توں بعد بچھاناں (خدا) بناٗ

فرماوے گل یاہ نیہنہ بلکہ یہ پلے تیں بنا بناٗ غے کوڑ ماریں، اصلی گل یاہ ہے کہ یہ ہمیشاں تیں ہی کفر کرتا رہیا ہیں، ہُنٗ انھاں غا کفر غی وجہ توں اللہ نے انھاں ور لعنت کردتی ہے۔ تے انھاں ناں اپنیٗ رحمت تیں دور کر چھوڑیو ہے تیئں یہ ایمان تیں محروم ہیں

(٦٥) یہودی ''اک چھیکڑ غا نبی'' غا مدتاں تیں اڈیک وانٗ تھا جہڑا ساراں نبیاں غا سردار ویں غا؛ عرب غا مشرکاں نالٗ جدوی کدے انھاں غی لڑائی وہے تھی ویہہ انھاں ناں تَہمکی دیویں تھا جے کوئے گل نیہنہ! اج تم جتنوں چاہویں ہم ناٗں ستالیو جد ''وہ نبی'' آ جئے غو فر ہم اک اک غو بدلو لے لیاں غا، تے انھاں نالٗ رلٗ غے ہم ساری دنیا ور غالب آ جاں غا بلکہ ویہہ اللہ تعالیٰ اگے دُعاوی کریں ویں تھا جے ''اے اللہ توں اس آخری نبی غے ذریعے ہم ناں فتح نصیب فرما، تے توں اس ناں بہلو پہیج'' (ابنِ کثیر، ابنِ جریر، روح المعانی) تورات ماں آپ ﷺ غیں اسیں نشانٗیں لکھیں ویں تھیں جہڑیں تکتاں ہی یہودیاں نے خاتم الانبیا ﷺ ناں پشانٗ لیو تھو لیکن اس ساڑا ور کہ یہ آخری نبی ﷺ بنی اسرائیل غے بجائے عرباں ماں کیوں تشریف لیایا ہیں۔ تے ہُنٗ جے کدے ہم وی انھاں ناں من لیاں غا تاں ہم ناں عرباں اگے ہیٹوٗں ہونوٗں پُوے غو تے عرباں غے ہیٹھ لگ جانوں بہت بڑی شُبکی آلی گل ہے بس اسے ضد ور رحمتِ عالم ﷺ غی نبوت تیں مکر گیا سگوں مخالفت واسطے ڈٹ گیا۔ کئیں واری مدینہ پاک غا صحابہ کرام مثلاً معاذ بن جبلؓ، بشر بن براءؓ، داوود بن سلمہؓ نے انھاں ناں یاد وی کرایو جے تم ہی تے ہم ناٗں آخری نبی غی خبر دیں ویں تھا ور یہودی سدا ہی اس حقیقت غے اگے کن مار جئیں تھا تے سنیٗ ان سنیٗ کر چھوڑیں تھا۔

(٦٦) یہودیاں غا ایمان قبول نہ کرن غی وجہ آکڑ تھی۔ فرمایو انھاں ناں وہ عذاب وہے غو جہڑ وانھاں ناں ذلیل کر چھوڑے غو ات ساری آکڑ مٹھی ہو جئے غی صوفیائے کرام نے اسے گلوں تکبر ناں ام الامراض یعنی ساری بماریاں غی جڑ بیان کیّو ہے۔

(۶۷) یہودیاں ناں ایمان غی دعوت دتی جئے تھی تے ویہہ یوہ جواب دیں تھا جے ہم تے پہلاں ہی مسلمان ہاں! تے مھاری قوم غا نبیاں ورجھڑیں کتاب نازل ہوئی ہیں انھاں ورمھارو ایمان ہے۔ قرآن کریم نے اس غا چار جواب دتا ہیں (الف) دلیلاں ناںؔ یاہ گل ثابت ہوگئی ہے جے یوہ قرآن برحق ہے تے جس غو برحق ہونوں ثابت ہو جئے اس ور تے ایمان لیانوں ضروری ہے!۔ (ب) قرآن کریم کوئے بکھری تعلیم نیہنہ دیتو بلکہ تورات تے دوجا اسرائیلی صحیفاں غی تصدیق کرے تے وہ ہی پرانوؔ توحید، رسالت تے آخرت غو درس دئے فر اس ناں کیوں نیہنہ منتا! (ج) فر خود تورات وروی تھارو ایمان کد ہے!! ساری دنیا جانئےؔ تے تم آپ وی اس گل ناں جانئیںؔ جے تم نےؔ اپنیؔ قوم غاں نبیاں۔ جس را حضرت زکریاؑ حضرت یحییٰؑ۔ ناں قتل کیو ہے تے کیوں! تورات غی یاہی تعلیم تھی جے نبیاں ناں قتل کریو؟ تھاری قوم غی تاریخ غو ورقو ورقو نبیاں غی سچی رت ناںؔ رنگیو وو ہے (د) چوتھو جواب یوہ دتو جے حضرت موسیٰؑ تھارے کولےؔ بڑا بڑا معجزا لے غے آیا تھا۔ فر ویہہ تھارا ہی باپ دادا نیہنہ تھا جنھاں نے حضرت موسیٰؑ غا طور ور جانؔ توں پچھے بچھا غو بت بناؔ غے اس ناں پوجتوؔں شروع کرلیو تھو؟ بس یاہی ہے تھاری توحید؟ اس را ثابت ہو جئے کہ شرک تے تم نےؔ حضرت موسیٰؑ غی زندگی ماں ہی شروع کرلی تھی۔ بس تھاری ساری تاریخ شہادت دے رہی ہے کہ تم نےؔ سدا اپنےؔ اپرہی ظلم کیا ہیں، نہ تم ناں اپناںؔ نفع غی پہوم پہاکھ، تے نہ نقصان غی کُجھ خبر!۔

(۶۸) اُپلی آیتاں ماں حضرت موسیٰؑ ور یہودیاں غا ایمان غی حقیقت بیان کی گئی تھی، اس آیت ماں تورات ور انھاں غا ایمان غی اصلیت بیان فرمائی ہے، کہ تورات وروی صحیح طریقہ ناںؔ تھارو ایمان مُنڈ توں ہی نیہنہ ہے جس ویلےؔ تورات نازل ہوئی اس ویلےؔ وی پہلاں تے تم اس غا حکماں توں نمکر ہی گیا تھا۔ فر طور پہاڑ تھارا سِراں ور چک غے تمناںؔ عذاب توں ڈرایو گیو تے تھارے کولوںؔ وعدو لیو جے تم اس غا احکام تسلیم کروتاں وی تم نے زبان توں تے کہیو جے ہم نےؔ سُن لیو تے اس غا احکام من لیا ور دِلوں تم منکر ہی رہیا۔ (کما ذهب اليه الالوسى ومال اليه القرطبى) تے بعد ماں عملی مدان ماں وی تم نےؔ تورات غی مخالفت ہی کی۔ (کما فسر به الرازى والبغوى) اور بچھا غی محبت تے تھاراں دِلاں غی تنڈراں ماں ہی سنجر گئی جس نے دِلاں ور کھئی بلکہ اُلّی لا چھوڑی تے فر واہ بدھتی ہی رہئی؛ لہٰذا جے کدے تھارو ایمان تمناںؔ یاہی پٹی پڑھاوے تاں تے یوہ بہت برو سبق ہے!۔

(۶۹) یہودیاں غو دعوو یوہ تھو جے ہم تے جنت ماں ہی جاں غا بلکہ جنت ماں تے وہ ہی جئے غو جھڑو یہودی وے غو اللہ تعالیٰ نے فرمایو جے تمناںؔ یوہ پکو یقین ہے، فر تم جنت ماں ہی کیوں نیہنہ چلیا جاتا اس نخاندی دنیاں ماں کے کریں؟ تم اس ماں جان واسطے موت غی تاہنگ کروتا نجے مرغے بہلا بہلا جنت ماں چلیا جئیں جمہور امت نے تے اس آیت غی تفسیر اسے راہی کی ہے۔ ور کجھ اکابر نے اس را تفسیر کی ہے، جے اگر تم سچا ہیں تاں فر دعا کرو اللہ تعالیٰ یہودیاں تے مسلماناں بچوں جھڑو باطل ور ہے اس ناں دنیاں توں چک لئے کما ذهب اليه تلاميذ تقى الدين احمد ابن تيميةؒ من ابن كثيرؒ وابن قيمؒ اور حضرت عبداللہ ابن عمرؓ فرمانویں جے یوہ مطالبو چھڑو نبی پاک ﷺ غا دور غاں یہودیاں توں تھو، (روح المعانی) انھاں توں بعد غا کسے یہودی ناں یوہ مطالبو نیہنہ کیو جاسکتو۔

بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظٰلِمُوْنَ ﴿۹۲﴾ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيْثَاقَكُمْ وَ

لیوؔ اور تم تے ہیں ہی ظالم (۶۷) تے (یاد کرو) جسو یلےؔ ہم نےؔ تھارا کولوںؔ پکوّ وعدو لیوؔ تے

رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّوْرَ ؕ خُذُوْا مَآ اٰتَيْنٰكُمْ بِقُوَّةٍ وَّ

ہم نےؔ تھارا اپر طور (پہاڑ) ناں چکیو کہ جو کجھ ہم نےؔ تمناںؔ دتو ہے اس ناں ڈاھڈی طرح پکڑ لیو تے

اسْمَعُوْا ؕ قَالُوْا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا ۗ وَاُشْرِبُوْا فِيْ قُلُوْبِهِمُ

سنوؔں! انھاں نے کہیو ہم نےؔ سنیوںؔ ور منیوں نیہنہ، تے اصل ماں ان غا کفر غیؔ وجہ توں (وہ) بچھوؔ انھاں غا دلاں ماں

الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ ؕ قُلْ بِئْسَمَا يَاْمُرُكُمْ بِهٖۤ اِيْمَانُكُمْ

سِنجر گیو تھو (اے نبیؐ) تم فرما دیو کتنی پہیڑیں ہیں ویہہ گل جنھاں غوؔ حکم تمناںؔ تھارو ایمان دیئے

اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ﴿۹۳﴾ قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ

جے کدے واقعہ ہی تم ایمان آلاؔ ہیں (۶۸) (اے نبیؐ) تم فرماؤ! جے کدے آخرت غوؔ گہر

الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِّنْ دُوْنِ النَّاسِ

اللہ غےؔ نزدیک ساراں لوکاں ناں چھوڑ غےؔ چھڑو تھارے ہی واسطے خاص ہے

فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۹۴﴾ وَلَنْ يَّتَمَنَّوْهُ

فر تم موت غیؔ تاھنگ کرو جیکر تم سچا ہیں (۶۹) تے یہ موت غیؔ تاھنگ کدے وی نیہنہ

اَبَدًۢا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيْهِمْ ؕ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿۹۵﴾

کرسیں انھاں کرتوتاں غیؔ وجہ تیں جھڑا یہ اگے ٹور بیٹھا ہیں تے اللہ ظالماں ناں خوب جانئیںؔ (۷۰)

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ ۚۛ وَمِنَ الَّذِيْنَ

تے تم ضرور انھاں ناں ساراں لوکاں تیں زیادہ جینؔ غیؔ ہوس کرتا تکیں غاؔ (بلکہ) مشرکاں توں وی

اَشْرَكُوْا ۚۛ يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ ۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ

زیادہ، انھاں بچوں ہر ایکنؔ غیؔ یاہ تاہنگ ہے جے اس غیؔ عمر اک ہزار سال ہو جئے حالانکہ پہانویں اس ناں یاہ عمر لبھ ہی جئے

مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُّعَمَّرَ ؕ وَاللّٰهُ بَصِيْرٌۢ بِمَا يَعْمَلُوْنَ ﴿۹۶﴾

تانویں واہ اس ناں عذاب تیں نیہنہ بچا سکتی تے یہ جو کجھ کر رھیا ہیں اللہ اُس ناں دیکھ رہیو ہے (۷۱)

(۷۰) یعنی یوہ چھڑو لوکاں ناں سنان تے بڈیاردسن واسطے زبانیؔ دعوو ہے، دِل ماں تے یوہ چور چھپیو وو ہے جے ہم نےؔ جھڑا کالاؔ کرتوت کیا وا ہیں اُنھاں ور ہمناںؔ ضرور جہنم ماں جانوؔں ہے اسے وجہ تیں یہ ساری زندگی ماں کدے وی موت غی تاہنگ نیہنہ کرسیں، یہ اپنیؔ بدکاریاں غی وجہ تیں موت تیں مُچ ہی ڈریں بلکہ تاہنگ یاہ کریں کہ جتناں تہاڑا دنیاں ماں گذر جئیں ویہہ ہی چنگاں ہیں۔

(۷۱) یعنی یہ موت غی تاہنگ کے کریں غا یہ تے ساری دنیا تیں زیادہ جینؔ ور مریں، ہور تے ہور عرب غا ویہہ مشرک جھڑا آخرت ناں سروں منتا ہی نیہنہ اور یوہ سمجھیں کے جو کجھ وی ہے اسے دنیاں ماں

ہی ہے یہ انھاں توں وی زیادہ جیݨ غی خواہش کریں بلکہ انھاں بچوں اک اک بندو ہزار ہزار سال جیݨوں چاھوے حالانکہ یہ کتناں وی جئیں عذاب تیں کدے نیہنہ بچ سکتا۔ نوٹ:۔ یوہ مطالبو مسلماناں تیں نیہنہ کیو جاسکتو، کہ تم وی موت غی تاہنگ کرو۔ کیونجے مسلمان اس غا دعویدار ہی نیہنہ تھا جے جنت مھاری نسلی یا قومی وراثت ہے اور ہمناں نیک عملاں غی لوڑ نیہنہ اسلام تے اس قسم غاں بناوٹی عقیداں ناں ہی جڑوں پٹے۔

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيْلَ فَاِنَّهٗ نَزَّلَهٗ عَلٰى قَلْبِكَ

(اے نبیؐ) تم فرمادیو: جہڑو جبرئیلؑ غو دشمن ہے وہ سُݨ لئے کہ اس نے تے تھارا دل ور یوہ (کلام)

بِاِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَّبُشْرٰى

اللہ غا حکم ناݪ نازل کیو ہے جہڑو اپݨاں توں پہلا (کلام) غی تصدیق کرن آلو ہے اور ایمان آلاں واسطے ہدایت

لِلْمُؤْمِنِيْنَ ﴿۹۷﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ

تے خوشخبری ہے؛ جہڑو دشمن ہے اللہ تعالیٰ غو تے اس غاں فرشتاں غو تے اس غاں رسولاں غو

وَجِبْرِيْلَ وَمِيْكٰلَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِّلْكٰفِرِيْنَ ﴿۹۸﴾ وَلَقَدْ

تے جبرئیلؑ اور میکائیلؑ غو فر اللہ وی (اساں) کافراں غو دشمن ہے (۷۲) تے بیشک

اَنْزَلْنَآ اِلَيْكَ اٰيٰتٍۢ بَيِّنٰتٍ ۚ وَمَا يَكْفُرُ بِهَآ اِلَّا الْفٰسِقُوْنَ ﴿۹۹﴾

ہم نے (اے نبیؐ) تھارا ور صاف نشانیں نازل کی ہیں تے نافرماناں تیں سُوا کوئے انھاں تیں نمکرتو نیہنہ (۷۳)

اَوَكُلَّمَا عٰهَدُوْا عَهْدًا نَّبَذَهٗ فَرِيْقٌ مِّنْهُمْ ۭ بَلْ

تے کیوں! (یاہ حقیقت نیہنہ) جے اُنھاں نے جدوی کوئے وعدو کیو فر انھاں بچوں ہی اک جماعت نے وہ توڑ چھوڑیو بلکہ

اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿۱۰۰﴾ وَلَمَّا جَاۗءَهُمْ رَسُوْلٌ مِّنْ

مچ لوک تے ایمان ہی نیہنہ لیاتا؛ تے جسویلے انھاں کولے اللہ غی طرفوں (ویہہ) پیغمبر

عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيْقٌ مِّنَ الَّذِيْنَ

آیا جہڑا انھاں (کتاباں) غی وی تصدیق کریں جہڑیں انھاں غے کولے ہیں تاں ان اہل کتاب بچوں کجھ

اُوْتُوا الْكِتٰبَ ۙ كِتٰبَ اللّٰهِ وَرَاۗءَ ظُهُوْرِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا

لوکاں نے اللہ غی کتاب اس را کنڈ پچھے پھینک چھوڑی جس را انھاں ناں اس غو

يَعْلَمُوْنَ ﴿۱۰۱﴾ وَاتَّبَعُوْا مَا تَتْلُوا الشَّيٰطِيْنُ عَلٰى مُلْكِ

پتو ہی نیہنہ (۷۴) تے یہ اس علم غے پچھے لگ گیا جہڑو سُلیمانؑ غی بادشاہی غا دور ماں شیطان جݨ پڑھیں

سُلَيْمٰنَ ۚ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ وَلٰكِنَّ الشَّيٰطِيْنَ

ویں تھا (۷۵) تے سُلیمانؑ نے (کدے) کفر نیہنہ کیو بلکہ کفر تے شیطان کریں

(۷۲) یہودیاں ناں نافرمانی غی خصلت مُنڈ تیں ہی رہئی ہے ویہہ ٹُہروں ہی اَݨ من رہیا ہیں، تے انھاں ور اللہ تعالیٰ غی طرفوں کئیں واری عذاب نازل ہویو ہے، اس عذاب غی خبر انھاں کولے حضرت جبرئیلؑ ہی لے غے آویں تھا، اس ور بلیں بلیں یہودیاں غو یوہ ذہن بݨ گیو کہ اصل ماں جبرئیلؑ ناں ہی مھارے سنگ دشمنݨ ہے، ہاں! حضرت میکائیلؑ ناں مھارے سنگ دوستی ہے تیئں ویہہ بدل برہانویں اک واری انھاں غا اک وفد نے نبی پاک ﷺ ناں کئیں سوال کیا جنھاں ماں اک یوہ وی تھو جے تھارے کولے وحی لے غے کوݨ آوے؟ آپ ﷺ نے فرمایو جبرئیلؑ، ویہہ کہݨ لگا جبرئیلؑ ناݪ تے مھاری ٹُہروں ہی دشمنݨ رہئی ہے؛ ہاں! جے کدے میکائیلؑ وحی لے غے آتا تاں ہم قبول کرلیتا (مسند احمد) یاہی بحث ان غی اک واری حضرت عمرؓ ناݪ وی ہوئی (ابونعیم) جس ور یہ آیت نازل ہوئیں، جے فرشتا تے بس اللہ تعالیٰ غو سنیو، اس غو حکم بنداں توڑی پہنچاویں، اپݨے آپ تیں نہ کسے ور عذاب نازل کریں تے نہ رحمت! فر اللہ غا ایکݨ فرشتا ناں نہ منوں یا اس ناݪ دشمنݨ رکھݨ ساراں فرشتاں سنگ کفر کرنوں ہے جس را اس غا نبیاں بچوں ایکݨ نبی غو انکار ساراں نبیاں غو انکار ہے ساریاں کتاباں بچوں ایکݨ کتاب توں نمکرنوں ساریاں کتاباں توں نمکرنوں ہے۔ اور اس را غا مکار کافراں غو اللہ تعالیٰ وی دشمن ہے۔

(۷۳) یہودیاں ناں اپݨاں بزرگاں کولوں معجزاں غی گل سُݨ سُݨ غے معجزا تکݨ غی بڑی ہٹک پئی رہ تھی اللہ نے فرمایو تم ایکݨ معجزہ غی گل کریں ہم نے تے اپݨاں حبیب ﷺ ناں کئیں معجزا عطا فرمایا ہیں۔ سب تیں بڑو معجزو تے یوہ قرآن ہے جس غی اک اک آیت معجزو ہے۔ اور یوہ تے اسو صاف کھلو معجزو ہے کہ اس غو انکار وہ ہی کرے غو جس نے اپݨی طبیعت ہی نافرمانی آلی بناݪی وے۔ کوئے سلیم الفطرت تے اس تیں نمکر سکتو ہی نیہنہ۔

(۷۴) یعنی تھاری تاریخ غداری تے وعدہ خلافی ناݪ پَہری وی ہے تم نے کدے کوئے وعدو توڑ چاھڑیو ہی نیہنہ، بلکہ تھارے بچوں متا لوک تے ہمیشاں ویہہ رہیا ہیں جنھاں نے ایمان قبول کیو ہی نیہنہ اور اج وی اکثر لوک تے اللہ تعالیٰ ناݪ کیا وا وعدا ناں منتاں ہی نیہنہ فر ساراں توں بڑو وہ وعدو جہڑو تم نے ہر اک نبی غے سامݨے کیو جے ہم خاتم الانبیا ﷺ ور ایمان لیانواں غا، اور تھارو یوہ وعدو اج وی تورات ماں موجود ہے ور تم نے یوہ وی پورو نیہنہ کیو بلکہ تم نے تے حد ہی مکا چھوڑی اپݨاں نسلی تعصب تے اسلام غی دشمنݨ ماں تم نے تورات ناں ہی کنڈ پچھے سٹ چھوڑیو، تاں جے اس ماں حضور ﷺ غا بارہ ماں جو کجھ ہے نہ وہ پڑھنوں پوئے تے نہ اس ور ایمان غو مطالبو وے۔ یادرہ:- جمہور امت غے نزدیک ات "رَسُول" تیں مراد رحمتِ عالم ﷺ تے "کِتاب" تیں مراد تورات اور کنڈ پچھے سٹݨ غو مطلب عمل نہ کرنوں تے واقعہ ہی چھپانوں وی ہے۔

(۷۵) یعنی اللہ تعالیٰ غی کتاب ناں چھوڑ غے جادو منتر غے پچھے پیݨوں یہودیاں واسطے کائے نوی گل نیہنہ بلکہ اج توں کئیں سو سال پہلاں حضرت سلیمانؑ غی بادشاہی غا بابرکت دور ماں وی یہ یہودی اللہ غی کتاب ناں چھوڑ غے جادو منتر غا اس علم ناں سکھݨ پچھے پیا وا تھا جہڑو اس دور غا بدکار، سرکش تے ان من جݨ پڑھیں ویں تھا۔

(۷۶) حضرت سلیمانؑ حضرت یعقوبؑ غی لہڑی غا مشہور نبی گذر یا ہیں جھا ناں اللہ تعالیٰ نے پیغمبری تے نبوت غے نالوں نال فلسطین، شام، مصر وغیرہ غی بہت بڑی بادشاہی وی عطا فرمائی تھی، انھاں غو زمانوں ۹۹۰ق م-۹۳۰ق م بیان کیو جئے۔ اللہ تعالیٰ نے ہوا تے جناں ناں اپنی قدرت ناں انھاں غو فرمانبردار بنا چھوڑیو تھو اس را انسان تے جنّ رلیا ملیا کھٹھا ریہنہ تھا، جتوں انساناں نے سرکش جناں کولوں جادو منتر سکھنوں شروع کر لیو۔ بعد ماں انھاں سرکش جناں تے انھاں غا خبیث مریداں نے یاہ گل مشہور کر چھوڑی جے حضرت سلیمانؑ اصل ماں کوئے نبی نیہنہ تھا بلکہ انھاں نے تے اپناں اخیر غا دور ماں اللہ غو دین ہی چھوڑ دتو تھو، اور انھاں غی جھڑی حکومت انساناں، جناں تے ہوا ور تھی واہ حقیقت ماں جادو غے ذریعے تھی تے یوہ جادو منتر ہی اصل ''علمِ سلیمانی'' ہے یاہ گل یہودیاں ماں اتنی مشہور کہ یہودیاں غو عقیدو ہی یوہی بنں گیو۔ روایتاں ماں آوے کجھ یہودی رحمتِ عالم ﷺ در سینی کر کر غے کیہنہ ویں تھا ''انھاں ناں تکو یہ داوودؑ غا پوت سلیمانؑ ناں وی نبی منیں (ابنِ جریر) یاہ گل یہودیاں ماں چلتی رہئی ات توڑی کہ قرآن کریم نازل ہو گیو تے اس نے اللہ تعالیٰ غا برگزیدہ نبی حضرت سلیمانؑ غا بارہ ماں چلن آلی یاہ غلطی دور کی اور اعلان کیو جے کم بختو! بدنصیبو! جادو تے اک کفر ہے فر حضرت سلیمانؑ جسا اللہ غا نبی یوہ گناہ کس را کر سکیں!؟ یوہ کفر تے انھاں شیطاناں جناں نے کیو تھو جھاں نے آپ لوکاں ناں یوہ جادو سکھا غے حضرت سلیمانؑ در منسوب کر چھوڑیو۔ ور قرآن نازل ہونں تیں بعد وی یہودی تے عیسائی اپنی اس بدعقیدگی تیں باز نیہنہ آیا اور اپنی ضد ور اڑیا رہیا لیکن سچ سو کر غے سچ ہی وہے چھیکڑ اک تہاڑے انھاں ناں قرآن غی صداقت غے اگے جنّوں ٹیکناں ہی پے گیا اج الحمدللہ مچ سارا یہودی تے عیسائی اپنی اس عظیم غلطی ناں من رہیا ہیں۔

(۷۷) یہودیاں غا کجھ قبیلا بابل (عراق) ماں ریہنہ تھا اپر فلسطین غاں یہودیاں غی جادوگری غو بیان تھونں بابل (عراق) غاں یہودیاں غو جنتر منتر دسیو جا رہیو ہے، ات اللہ نے لوکاں غی ازمائش واسطے ہاروت ماروت ناں غا دو فرشتا چلایا تھا یہ فرشتا اللہ نے انھاں غی ازمائش واسطے درویشاں غی شکل ماں چلایا تھا جس را حضرت لوطؑ غی قوم غا امتحان واسطے فرشتا خوب صورت گدراں غی شکل ماں آیا تھا یہ لوکاں ناں یاہ تبلیغ کریں تھا کہ جادو حرام ہے اس تیں باز رُہو تے لوک آپ وی جانئیں تھا کہ جادو حرام ہے ور ویہہ بڑی چلاکی ناں انھاں ناں پچھیں ویں تھا کہ جادو'' ہے کے چیز؟'' اس ور ویہہ فرشتا انھاں ناں دسیں تھا کہ اسرا، اسرا کرن ناں جادو ہو جئے،، تم یوہ نہ کریو ہم تے تھاری ازمائش واسطے آیا ہاں! لیکن بد دماغ مکار لوک باز رہنں آلا کد تھا؟ ویہہ ٹٹ پیا تے انھاں نے خصوصیت ناں وہ جادو سکھیو جس ناں خاوند بیوی ماں بکھیڑو گھلّیں ویں تھا۔ اس را کسے غی ٹبری ناں کسے ناں نسا چھوڑیں تھا، دراصل ات یہودیاں غی نافرمانی غے ناں ناں انھاں غی بداخلاقی غو ذکر ہے۔ جادو منتر درتھان واہ بزدل قوم دئے جس ناں کجھ کرن غی ہمت نہ وہے تے واہ دنیا غی ساری کامیابی بلکہ آخرت ماں جنت وی اسے جادو منتر ناں کھٹنں غی کوشش کرے حالانکہ دنیا غی تاریخ ماں کسے قوم نے کدے وی زمین غو اک چپو وی جادو ناں حاصل نیہنہ کیو تے جد ساری قوم غو کم ہی تہیاں پیناں ور جادو کرنوں ہی رہ جئے فر اس غا اخلاق غو کے حال وہے؟!

كَفَرُوْا يُعَلِّمُوْنَ النَّاسَ السِّحْرَ ۗ وَمَآ اُنْزِلَ عَلَى

ویں تھا ویہہ لوکاں ناں جادو سکھانویں ویں تھا (۷۶) تے ویہہ (اس غے پچھے وی پے گیا) جھڑو

الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوْتَ وَمَارُوْتَ ۭ وَمَا يُعَلِّمٰنِ

بابل شہر ماں ہاروت ماروت ناں غا دو فرشتاں ور نازل کیو گیو تھو تے ویہہ دوئے کسے ناں وی

مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى يَقُوْلَآ اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۭ

نیہنہ سکھانویں تھا جچر توڑی یاہ نہ کہہ دیں جے ہم تے اک ازمائش ہاں توں کفر نہ کر

فَيَتَعَلَّمُوْنَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُوْنَ بِهٖ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ

تے یہ انھاں دُواں کولوں واہ چیز سکھیں تھا جس ناں یہ خاوند تے اس غی بیوی ماں بکھیڑو گھلّیں

زَوْجِهٖ ۭ وَمَا هُمْ بِضَاۗرِّيْنَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ

تھا (۷۷) حالانکہ ویہہ اس ناں اللہ غا حکم تیں بجنں کسے غو کجھ نیہنہ بگاڑ

اللّٰهِ ۭ وَيَتَعَلَّمُوْنَ مَا يَضُرُّھُمْ وَلَا يَنْفَعُھُمْ ۭ وَلَقَدْ عَلِمُوْا

سکتا تے یہ ویہہ چیز سکھیں جھڑیں اِنھاں ناں نقصان پہچانویں فائدو نیہنہ دیتیں حالانکہ یہ چنگی طرح جانئیں

لَمَنِ اشْتَرٰىهُ مَا لَهٗ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ڜ وَلَبِئْسَ

کہ جھڑو ان چیزاں غو خریدار بنیوں اس غو آخرت ماں کوئے حصو نیہنہ، تے مچ پھیڑی ہے واہ

مَا شَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَھُمْ ۭ لَوْ كَانُوْا يَعْلَمُوْنَ ۝۱۰۲ وَلَوْ اَنَّھُمْ

چیز جس غے بدلے انھاں نے اپنوں آپ بیچ چھوڑیو افسوس! کدے ویہہ جانں لیتا؛ تے جے کدے ویہہ

اٰمَنُوْا وَاتَّقَوْا لَمَثُوْبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ ۭ لَوْ كَانُوْا

ایمان لے آتا تے تقوو اختیار کرتا تاں (انھان ناں) اللہ غی طرفوں بہتر ثواب ملتو افسوس! کدے ویہہ

يَعْلَمُوْنَ ۝۱۰۳ؑ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقُوْلُوْا رَاعِنَا

ع ۱۲

جانں لیتا (۷۸) اے ایمان آلیو (نبی پاک ناں) رَاعِنَا نہ کہیا کرو

وَقُوْلُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوْا ۭ وَلِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ۝۱۰۴

بلکہ اُنظُرنَا کہیا کرو تے سنتا رہیا کرو اور کافراں واسطے دُکھ دینں آلو عذاب ہے؛

(۷۸) یعنی جچر توڑی اللہ تعالیٰ غو حکم نہ وہے جادو کسے غو کے بگاڑ سکے! اگ غو کم ساڑنوں ہے ور جس ویلے اللہ غو حکم وہے! ورنہ ابراہیمؑ ناں کیوں نیہنہ ساڑیو!؟ دوا غو کم بماری ناں دور کرنوں ہے ور جد اللہ تعالیٰ چاہوے تا نہی! ورنہ دوا غے باوجود لوک ٹھیک کیوں نیہنہ ہوتا بلکہ آخر مر ہی جئیں اسے را جادو وی اللہ غا حکم تیں بجنں کجھ نیہنہ کر سکتو۔ نوٹ:- یوہ موقعو بڑی تفصیل منگے امام رازیؒ نے اپنی تفسیرِ کبیر ماں جادو غی اٹھ قسم بیان کی ہیں، دوجاں مفسراں نے وی جادو غی حقیقت تے اس غا تفصیلی احکام بیان کیا ہیں۔ ور اس حاشیہ ماں اتنی وضاحت غی گنجائش کت ہے! بس اتنی گل سمجھتا چلو جے جادو اک گند و علم تے کفر ہے ابنِ جریجؒ فرمانویں جادو سکھنں غی جرأت کافر تیں سوا کوئے نیہنہ کر سکتو، جادو کرن آلو چواں اماماں غے نزدیک واجب القتل ہے تے صحابہؓ کرام غا مبارک زمانہ ماں ترے بندہ بکھ بکھ وقتاں

ماں جادو کرن ور قتل کیا گیا ہیں (ابنِ کثیر وغیرہ) نبی پاک ﷺ نے فرمایو: جھڑو بندو جادو کرن آلا یا اس را غا کسے بدکار کولئے آیو جھڑو غیب غی خبر دسن غو دعوو کرتو وہے، اسنے اس دین ناں کفر کر چھوڑیو جس ناں محمد رسول اللہ ﷺ لے غے آیا ہیں (مسندِ بزار و معناہ فی البخاری و مسلم)

(۷۹) یہودیاں غو جرم چھڑو یوہی نیہنہ تھو جے ویہہ سیانا بیانا ہوغے ایاناں بنّیں تھا، جانّتاں پشانتاں اسلام غی دولت تیں محروم تھا، بلکہ انھاں غو اصل جرم یوہ تھو جے ویہہ اسلام غی کانگ اگے ڈکولان ماں لگ گیا تھا، رات تہاڑی اپنوں ساڑو کڈن واسطے کائے نہ کائے کھجت کرتا ریہنہ تھا اِت وی اسے راغی اک شرارت غو ذکر ہے عربی ماں کسے ناں اپنی بکھی متوجہ کرن واسطے اک لفظ ''رَاعِنَا'' بولیو جئے اس غو سدو سدو مطلب تے یوہ ہے جے تم مھارے در توجہ فرماؤ ور اس غا ہور مطلب - بے وقوف، ایانوں، وغیرہ - وی ہیں یہودی اس ناں ذری چک غے رَاعِیْنَا بولیں تھا جس غو مطلب ہے ''او! مھارا آ جڑی'' اللہ نے انھاں غی اس شرارت توں مسلمانا ناں اگاہ کیو تے فرمایو: تم اس راغو لفظ ہی نہ کھو جیکدے لوڑ پے ہی جئے تاں اس غی جگہ اُنْظُرْنَا عرض کریا کرو، ترجموں اس غو وی یوہ ہی توجہ کرنوں ہے ور اس ناں بدنیت ننگا ہوجیں غا تے تم کن لا غے سنتا رہو۔ باقی یہ دل غا کالا شانِ رسالت ماں بے ادبی کرن آلا تے کافر ہیں جنھاں واسطے اللہ تعالیٰ نے دردناک عذاب تیار کیو وہے یہ اس تیں کدے بچ نیہنہ سکتا دوجی آیت ماں انھاں غا ساڑا غی وجہ بیان فرمائی ہے جے یہ نبوت، رسالت ناں اپنوں قومی حق سمجھیں ہن انھاں ناں ساڑو یوہی ہے جے مھاری قوم تیں علاوہ عرب ناں یاہ نعمت کیوں عطا ہوگئی! علماء کرام نے اس آیت تیں یوہ مسئلو وی کڈیو ہے جے اسو لفظ وی بولنو جائز نیہنہ جس غو صحیح مطلب تیں علاوہ غلط وی نکل سکے، تے یوہ وی کہ مسلماناں واسطے کافراں غی کسے را مشابہت اختیار کرنی جائز نیہنہ (احکام القرآن)

(۸۰) یوہ انھاں غا ایکن ہور جاہل پونا غو ذکر ہے، یہ نواں نواں تے سِدّا سادا مسلماناں غا دلاں ماں شک تے ٹھسو گھلن واسطے ہُٹ مُٹ غا سوال کرتا ریہنہ تھا، تے کیہنہ تھا جے توراۃ وی تے اللہ تعالیٰ غی کتاب ہے فر توراۃ تے قرآن ماں کئیں ساراں مسئلاں ماں اختلاف کیوں ہے؟ بلکہ کجھ مسئلا تے اسلام ماں ہی اسا ہیں کہ پہلاں اک حکم تھو فر دوجو آ گیو جس را مدینہ پاک غا ابتدائی دور ماں کجھ مہینا توڑی قبلو بیت المقدس تھو فر کعبو پاک ہو گیو اللہ تعالیٰ نے فرمایو: یاہ تے اس غی حکمت ہے وہ جسو یلے جھڑو حکم انساناں واسطے مناسب سمجھے وہ ہی دیئے تے جھڑونوں حکم وے اس ماں وی خیر ہی خیر وہے، اس واسطے یوہ کے مشکل ہے؟ وہ جو چاھوے کرے! زمین آسمان غی بادشاہی اُسے غی ہے۔ **نوٹ**: عقائد ماں تے حضرت آدمؑ تیں لے غے رحمت عالم ﷺ توڑی کدے کائے تبدیلی نہ ہوئی ہے تے نہ ہو سکے، اس را غیب غیں جھڑیں خبر اسمانی کتاباں نے دتی ہیں مثلاً جنت، دوزخ، حشر، قیامت وغیرہ ان ماں وی کوئی اختلاف نہ کدے ہویو ہے نہ ہونوں ممکن ہے، ور فقہی مسلاں ماں یاہ گل ہوئی ہے کہ اللہ نے اک حکم خاص وقت واسطے دتو تھو جس ناں بنداں نے یوہی سمجھیو کہ یوہ سدا رہ غو لیکن کجھ ویلا توں بعد خدا نے اس حکم غی جگہ دوجو حکم پہنچ دِتو تے فرما چھوڑیو کہ ہُنڑ پہلا حکم غی مدت مُک گئی ہے، اج تیں بعد یوہ دوجو حکم ہے۔ یوہ پہلی شریعتاں ماں وی ہویو ہے تے اس شریعت ماں وی! اس ناں ''نسخ'' کہیو جئے اور پرا ناں حکم ناں منسوخ تے نواں ناں ناسخ کیہنہ تے اس ماں کائے حیرانگی یا تعجب آلی گل نیہنہ یاہ لوکاں غی اور وقت غی ضرورت تے اللہ غا علیم و حکیم ہونڑ غا تقاضہ ور ہے۔

(۸۱) کجھ یہودیاں نے رحمت عالم ﷺ اگے یاہ فرمائیش رکھی کہ تھارے اُپر یوہ قرآن سارو اک ہی واری کیوں نیہنہ نازل ہو جا تو جس را حضرتِ موسیٰؑ ور توراۃ نازل ہوئی تھی۔ فرمایو: اہاں! تم تے یاہ ہی چاھویں جے اس وقت غا اپناں نبی ''یعنی رحمت عالم ﷺ'' ناں وی اسے را پُٹھا سِدّا سوال کریں جس را پہلاں حضرت موسیٰؑ ناں کیا گیا تھا حالانکہ چتے غے اسا سوال کرناں تے صاف نافرمانی

مَا يَوَدُّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا مِنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ وَلَا الْمُشْرِكِيْنَ

جھڑا لوک کافر ہیں ویہہ پہانویں اہل کتاب ویں تے پہانویں مشرک ویں ویہہ یاہ بالکل نیہنہ چاہتا

اَنْ يُّنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ خَيْرٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ ؕ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ

جے تھارے اُپّر تھارا رب غی طرفوں کائے خیر نازل ہو جئے حالانکہ اللہ تعالیٰ جس ناں چاہوے اپنی

بِرَحْمَتِهٖ مَنْ يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ ﴿۱۰۵﴾ مَا نَنْسَخْ

رحمت ناں خاص کر لیئے تے اللہ تعالیٰ بہت بڑا فضل آلو ہے (۷۹) جھڑی وی آیت ہم منسوخ

مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ اَوْ مِثْلِهَا ؕ اَلَمْ تَعْلَمْ

کر دیاں یا اس ناں پہلا چھوڑاں (فراس غی جگہ) ہم اس تیں سرس یا اُسے جئی ہور لے آواں کیوں! تم ناں پتو نیہنہ

اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۱۰۶﴾ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهٗ

جے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے؛ کیوں! تمناں پتو نیہنہ! جے اللہ تعالیٰ واسطے ہی

مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ

اسماناں غی تے زمین غی بادشاہی ہے تے اللہ تعالیٰ توں سوا تھارو

مِنْ وَّلِىٍّ وَّلَا نَصِيْرٍ ﴿۱۰۷﴾ اَمْ تُرِيْدُوْنَ اَنْ تَسْـَٔلُوْا

کوئے حمایتی تے مددگار نیہنہ (۸۰) کیوں تم یاہ چاہویں جے اپناں رسولؐ ناں

رَسُوْلَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوْسٰى مِنْ قَبْلُ ؕ وَمَنْ يَّتَبَدَّلِ

اس را سُوال کریں جس را پہلاں موسیٰؑ ناں کیا گیا تھا تے جھڑو ایمان

الْكُفْرَ بِالْاِيْمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيْلِ ﴿۱۰۸﴾ وَدَّ كَثِيْرٌ

غے بدلے کفر لیئے وہ یقیناً سِدّا رستہ توں پُھل گیو (۸۱) اہل کتاب

مِّنْ اَهْلِ الْكِتٰبِ لَوْ يَرُدُّوْنَكُمْ مِّنْۢ بَعْدِ اِيْمَانِكُمْ كُفَّارًا ۚۖ

تے بچ سارا یاہی چاہویں جے تمناں ایمان توں بعد کفر در موڑ چھوڑیں

حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِّنْۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ

اپناں دلی ساڑا غی وجہ توں اس توں بعد کہ ''حق'' انھاں غے سامنے واضحہ

الْحَقُّ ۚ فَاعْفُوْا وَاصْفَحُوْا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِأَمْرِهٖ ۗ إِنَّ اللّٰهَ

ہوگیو ہے، تم معاف کرتا رہوتے درگذر کرتا رہو بچر توڑی کہ اللہ تعالیٰ اپنوں حکم (نہ) پہیجدئے بیشک اللہ تعالیٰ

عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿١٠٩﴾ وَأَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ۗ

ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے ؛ تے نماز قائم رکھو تے زکوٰۃ دیتا رُہو

وَمَا تُقَدِّمُوْا لِأَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوْهُ عِنْدَ اللّٰهِ ۗ إِنَّ

تے جھڑی کائے نیکی تم اپناں واسطے اگے پہیجیں غا واہ تمناں اللہ تعالیٰ کونے لبھ جئے غی بیشک

اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوْا لَنْ يَّدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ

تم جو کجھ وی کریں اللہ اس ناں دیکھ رہیو ہے (٨٢) تے یہ (یہودی تے عیسائی) کیہنہ جے یہودیاں تے عیسائیاں

كَانَ هُوْدًا أَوْ نَصٰرٰى ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوْا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ

توں سوا کوئے جنت ماں نیہنہ جاسکسیں یہ ان غی اپنی تاھنگ ہیں تم فرمادیو: اپنی دلیل پیش کرو جیکر تم

صٰدِقِيْنَ ﴿١١١﴾ بَلٰى ۚ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهٗٓ

سچا ہیں (٨٣) اہا! کیوں نیہنہ! جھڑ واپناں چہرہ ناں اللہ تعالیٰ اگے نیوں کردیئے تے وہ نیک وی وہے اس

أَجْرُهٗ عِنْدَ رَبِّهٖ ۠ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿١١٢﴾ ع ١٣ ٩ ١٣

واسطے تے اس غو ثواب اس غا رب کولے موجود ہے اور انھاں ور نہ کوئے ڈر ہے تے نہ ویہہ غمگیں ویں غا (٨٤)

وَقَالَتِ الْيَهُوْدُ لَيْسَتِ النَّصٰرٰى عَلٰى شَيْءٍ ۪ وَّقَالَتِ

تے یہودی کیہنہ جے عیسائی کسے بنیاد ور نیہنہ تے عیسائی

النَّصٰرٰى لَيْسَتِ الْيَهُوْدُ عَلٰى شَيْءٍ ۙ وَّهُمْ يَتْلُوْنَ الْكِتٰبَ ۗ

کیہنہ جے یہودی کسے بنیاد ور نیہنہ حالانکہ یہ سارا اللہ تعالیٰ غی کتاب پڑھیں

كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ فَاللّٰهُ

اسے را انھاں ہی جئی گل ویہہ لوک کیہنہ جھڑا کجھ نیہنہ جانتا بس اللہ تعالیٰ

يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيْمَا كَانُوْا فِيْهِ يَخْتَلِفُوْنَ ﴿١١٣﴾

قیامت غے تہاڑے انھاں غے بشکار فیصلو کردیئے غو جس گل ماں یہ اختلاف کر رہیا ہیں (٨٥)

ہے، فر جس نے اس را نافرمانی کر غے اسلام غی جگہ کُفر اختیار کر لیو وہ تے سِدا رستہ تیں واقعہ ہی مُچ دور جاپیو۔ **نوٹ**: اکثر مفسراں غے نزدیک اِت مخاطب یہودی ہیں کیونجے گل اُنھاں ہی غی چل رہئی ہے (کبیر، معالم، بحر) لیکن دوجاں کُجھاں مفسراں غو خیال ہے جے مخاطب مکہ غا مشرک ہیں کیونجے انھاں نے وی رحمتِ عالم ﷺ ناں اسرا غا کجھ سوال کیا تھا، تے کجھ علماء غو خیال ہے کہ مخاطب ویہہ مسلمان ہیں جھاں ناں یہودیاں نے کہیو تھو جے تم نبی ﷺ کولوں یاہ یاہ گل پچھو!؟ اس آیت ماں انھاں مسلماناں واسطے درڑھ ہے جے تم انھاں غا کہناں ور اسی گل کیوں کیہنہ! تیئں اس توں بعد صحابہؓ کرام رحمت عالم ﷺ ناں کائے گل پچھتاں مُچ چکہیں تھا۔ حضرتِ ابن عباسؓ فرمانویں کہ صحابہ کرامؓ توں سرس کائے جماعت نیہنہ ہے انھاں نے ساری زندگی ماں حضور ﷺ کولوں سروں بارہ گل پچھیں جھڑیں جواب غے ناں قرآن ماں موجود ہیں (ابن کثیر)

(٨٢) یہودی مسلماناں ناں اسلام تیں بیزار کرن واسطے کوئے موقعو ہتھوں جانں نیہنہ تھا دیں۔ اہلِ ایمان غا غم خوار بن غے اسلام غا بارہ ماں طرح طرح غیں گل کرتا رہیہنہ تھا، جد کدے مسلماناں ور کائے مصیبت آوے تھی کیہنہ تھا کہ جے تھارو دین سچو ہوتو فر تمناں قضیہ زد کیوں ہونوں پیتو!؟ اللہ نے اپناں بنداں ناں ان غی بدنیتی توں اگاہ کیو جے یہ تھارا خیر خواہ نیہنہ بلکہ یہ اہلِ کتاب سارا ہی۔ کے یہودی کے عیسائی۔ یاہ دلی تاہنگ رکھیں کہ تمناں کسے را تھارا دین توں ہٹا چھوڑیں، یا گھٹوں گھٹ تمناں تھارا دین غا بارہ ماں شک شبہ ماں گھل چھوڑیں۔ تے یوہ سب کجھ کیوں کریں؟ صرف دل غو ساڑتے پڑہاس کڈنں واسطے۔ اللہ نے ایمان آلاں ناں حکم دِتو جے ان توں ہشیار رہیو تے بچر توڑی جہاد غو حکم آتو او جانئں کر دِیو تے جہاد توں علاوہ باقی نیک عمل کرتا رہو نماز غی پابندی رکھو، زکواۃ دیتا رہیو! تے جسو یلے جہاد غو حکم آجئے غو فر اس ویلے گہبر ان غی کوئے لوڑ نیہنہ اللہ غی قدرت ور نظر رکھو وہ ہر چیز ور قادر ہے، یاد رہ! اس ویلے اجوں جہاد غو حکم نیہنہ آیو تھو۔

(٨٣) یعنی یہودی تے عیسائی دوئے جنت ناں اپناں باپ غی جاگیر تے اپنوں قومی حق سمجھیں، قرآن نے دواں ناں بنگار یو کہ گلاں غا تے تم واقعہ ہی شیر ہیں بلکہ گل تھاریں اسماناں ناں لگیں، ور کوئے دلیل وی تے پیش کرو! سُکی گلاں ناں کم نیہنہ چلتو، جے تم سچا ہیں تاں دسو تھارا ناں اللہ تعالیٰ نے یوہ وعدو کد کیو تھو؟

(٨٤) یعنی یہودیاں عیسائیاں تے انھاں جئیں دوجاں باطل پرستاں غو خیال غلط ہے، جنت کسے قوم کسے نسل غی جاگیر نیہنہ، سُنّوں جنت ماں کون جئے! جنت ماں وہ شخص جئے جس نے اپنی ذات اللہ تعالیٰ غے حوالے کر چھوڑی وہے، تے سچا دل ناں ایمان قبول کر غے اس غا حکم غے مطابق زندگی گزاری وہے، اس غا دسیا وا نیک عمل کیا ویں، بس بخشش غو یوہی اک قانون ہے، فر وہ کسے نسل، کسے قبیلہ تے کسے وی قوم غو آدمی وہے اس غو "اجر" اس غا نیک عملاں غو بدلو اس غا رب کولے موجود ہے تے وہ جنت ماں اس را جئے کہ نہ اس ناں کوئے خوف وہے تے نہ غم!۔

(٨٥) انھاں دواں فرقاں غو ضدی پونوں بیان ہو رہیو ہے کہ ان غا تعصب نے انھاں ناں کت لے پہنچایو ہے حالانکہ تورات ماں یہودیاں ناں یوہ صاف حکم دتو گیو تھو جے تم بعد ماں آنں آلاں نبیاں ور وی ایمان لیا ئیو لہذا انھاں ناں حضرت عیسیٰؑ ور وی ایمان لیانوں تھو، اسے را انجیل ماں تورات غی تصدیق وی موجود تھی، لیکن یہ دوئے اپناں آپ ناں حق ور تے دوجاں ناں بالکل باطل ور سمجھیں تھا۔ خیر یہ دوئے اہلِ کتاب تھا عرب غا مشرک جھاں کولے کائے اسمانی کتاب تھی ہی نیہنہ ویہہ کیوں پچھے رہتا! انھاں نے کہیو انھاں دواں غو مذہب جُھوٹھو ہے اصلی سچو مذہب تے مھارو ہی ہے اللہ تعالیٰ فرماوے انھاں غو ٹھیک ٹھیک فیصلو قیامت آلے تہاڑے باندے آوے غو جد انھاں ناں پتو لگے غو جے ہم سارا ہی اینویں سوٹھا کراں تھا تے انھاں واسطے جہنم ماں سدا رہن غو فیصلو ہوجے غو۔

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَّنَعَ مَسٰجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُّذْكَرَ فِيْهَا اسْمُهٗ

تے اس توں بڑو ظالم کوݨ وہے غٔو ! جھڑو اللہ غٔی مسیتاں ماں اس غٔو ناں لیݨ توں ٹھاکے

وَسَعٰى فِىْ خَرَابِهَا اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَّدْخُلُوْهَآ

تے انھاں غٔا اجاڑن غٔی کوشش کرتو رہ یہ لوک تے ان ماں جاݨ غٔے لائق ہی نیہنہ

اِلَّا خَآئِفِيْنَ ۬ لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ وَّلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ

ور ڈرتاں ڈرتاں انھاں واسطے دنیا ماں کھجلی ہے تے انھاں واسطے آخرت ماں

عَذَابٌ عَظِيْمٌ ۝١١٤ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۗ فَاَيْنَمَا

بہت بڑو عذاب ہے (٨٦) اور اللہ تعالیٰ ہی غٔو ہے مشرق وی تے مغربؔ وی! بس تم جس پاسے

تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ۝١١٥ وَقَالُوا

وی منہ کریں غٔا اسے بکھی اللہ غٔی ذات ہے بلا شبہ اللہ تعالیٰ مُچ وسعت آلٔو، خوب جاݨن آلٔو ہے (٨٧) تے ویہہ

اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ۙ سُبْحٰنَهٗ ۭ بَلْ لَّهٗ مَا فِى السَّمٰوٰتِ

کیہنہ جے اللہ تعالیٰ نے اولاد بنٔا لی ہے! (جدکہ) وہ تے پاک ہے بلکہ جو کجھ اسماناں ماں

وَالْاَرْضِ ۭ كُلٌّ لَّهٗ قٰنِتُوْنَ ۝١١٦ بَدِيْعُ السَّمٰوٰتِ وَ

تے زمین ماں ہے سب کجھ اُسےّ غو فرمانبردار ہے؛ وہ اسماناں غو تے زمین غو پیدا

الْاَرْضِ ۭ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُوْلُ لَهٗ كُنْ

کرن آلٔو ہے تے جسویلےؔ وہ کسے کم غٔو فیصلو کرلئے اس ناں چھڑو کہہ ہوجا

فَيَكُوْنُ ۝١١٧ وَقَالَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا

بس وہ ہوجئے (٨٨) جھاں لوکاں کولےؔ علم نیہنہ ویہہ کیہنہ اللہ تعالیٰ آپ کیوں نیہنہ مھارا نال

اللّٰهُ اَوْ تَاْتِيْنَآ اٰيَةٌ ۭ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ

گل کرتو یا مھارا کولے کائے نشانی کیوں نیہنہ آجاتی اسے را انھاں جئی ہی گل ویہہ لوک وی کیہنہ تھا جھڑا انھاں

مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ۭ تَشَابَهَتْ قُلُوْبُهُمْ ۭ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيٰتِ

تیں پہلاں تھا انھاں غٔا دل اک جسا ہوگیا ہیں ہم نےؔ یقیناً آیت کھول کھول غٔے بیان کردتی ہیں

(٨٦) یہ مسیتاں تیں ڈکݨ آلا کوݨ ظالم تھا؟ اس بارہ ماں کئیں تفسیر ہیں ور جمہورِ امت غٔے نزدیک یہ مکہ غا ویہہ کافر ہیں جھڑا مسجد حرام ماں مسلماناں ناں نماز نیہنہ پڑھن دیں تھا بلکہ عمرو کرن تیں وی انھاں نے رحمت عالم ﷺ ناں تے مسلماناں ناں ڈک چھوڑیو تھو۔ لیکن کجھ مفسر فرمانویں کہ ویہہ یہودی وی اس حکم ماں آویں جھڑا اسِد اسادھا مسلماناں ناں دین تیں دور کرن غی پٹی پڑھانویں تھا تانجے اللہ غا گھر ماں کوئے نماز پڑہن آلؔو رہ ہی نہ۔ تے ویہہ عیسائی وی اس درڑ ماں آویں جھاں نے اک وقت ماں فلسطین ور حملو کر غٔے یہودیاں ناں اتُوں کڈ غٔے بیت المقدس اجاڑ چھوڑیو تھو۔

(٨٧) یہودیاں تے عیسائیّاں دواں غو قبلو تے بیت المقدس ہی تھو، ور اک فرقو لہندا آلاؔ پاسہ ناں سُچو تے مقدس سمجھے تھو جدکہ دوجا غو خیال یوہ تھو جے چڑھدا آلؔو پاسو بخشش غو ذریعو ہے انھاں دواں ناں مخاطب کر غٔے فرمایو کہ یہ تھاری نیش جہالت ہے، لہندا چڑھدا سارا پاسا اللہ ہی غا ہیں وہ کسے اک پاسے نیہنہ، تے یاہ آیت اک دوجا حکم غی تمہید وی ہے دوجا سپارہ غا شروع ماں ہی یوہ حکم آرہیو ہے جے اج توڑی تے مدینہ ماں مسلماناں غو قبلو بیت المقدس تھو ہجرت تیں ہی ویہہ اُواں منہ کر غٔے نماز پڑہیں تھا ور ہُݨ کعبہ شریف ناں قبلو بناؔݨ غو حکم ہوݨ آلؔو تھو جھڑو قیامت توڑی اہل ایمان غو قبلو رہ غو، قبلہ غی اس تبدیلی ور چمکھی تیں اعتراض ہوݨ آلاؔ تھا اس آیت ماں اللہ نے انھاں اعتراضاں تیں پہلاں ہی ایمان آلاؔں غو یوہ ذہن بنٔایو بلکہ انھاں ناں یاہ جاچ وی دسی جے اعتراض کرن آلاؔں ناں کسرا جواب دیݨؔو ہے کہ اصل ماں تے مشرق مغرب سب اللہ غو ہے اور مسلمان تے اسے غا حکم غا پابند ہیں وہ انھاں ناں جئیاں وی منہ کر غٔے نماز پڑھن غو حکم کرے ویہہ اس حکم ناں پورو کریں کسے اک پاسا ناں نجات غو ذریعو نیہنہ سمجھتا جس را اہلِ کتاب غو حال ہے تے مسلمان اگر کعبہ شریف در منہ کر غٔے نماز پڑھیں تے ویہہ بس اللہ غو حکم پورو کریں کسے خاص کونٹ ماں نجات سمجھ غٔے نیہنہ کرتا۔

(٨٨) یعنی کتناں تعجب تے حیرانگی آلی جاہلاں غی یاہ اَݨ ہوئی گل ہے جے خدا تعالیٰ غی وی اولاد ہے پہلاؔ سوچو تے سئی زمین اسمان غی ساری جیا جون اسے غی مخلوق تے اسے غی ملکیت ہے، فرنعوذ باللہ جد خدا تعالیٰ غو تعلق اس ساری کائینات، ساری جیا جون ناںؔ ’’خالقیت تے مالک اور ملکیت‘‘ غو ہے وہ کسے غو باپ کس را ہو سکے؟! کیوں یہ باپ پوت غا تے خالق مخلوق غا اور مالک ملکیت غا فرق ناں نیہنہ سیاݨ سکتا!؟ جھڑو زمین اسمان، ساری کائینات غو مالک ہے اس ناں پوت یاتھی غی کے لوڑ!! جس ویلےؔ قرآن پاک نازل ہو رہیو تھو اس ویلےؔ اُت ترے بڑا فرقا تھا- یہودی، عیسائی، مشرک- یہ ترے ہی اللہ تعالیٰ واسطے اولاد منّیں تھا۔ عیسائی حضرت عیسیٰؑ ناں تے یہودی حضرتِ عزیزؑ ناں خدا تعالیٰ غا پوت کیہنہ تھا، جدکہ عرب غا مشرک فرشتاں ناں خدا غیں تِھیں سمجھیں تھا۔ ان ساراں واسطے فرمائیو: کہ ان غاں بُراں خیالاں تے جہالت غاں عقیداں تیں اللہ پاک ہے۔

(٨٩) یعنی یوہ مطالبو کوئے نوؤں نیہنہ جاہل سدا اسے را غیں جہالت آلیّں مانگ کرتا رہیا ہیں۔ جھڑیں کدے پوریں نیہنہ ہوئیں، ہاں! جے کوئے یقین کرنوں چاہوے تے سچا دین ناں سیاݨ غٔے

ایمان قبول کرنوں چاہوے تاں اساں لوکاں واسطے ہم نے ویہہ صاف صاف واضحہ نشائیں بیان کر چھوڑیں ہیں، جتھاں تیں یہ ہدایت کھٹ سکیں۔

(٩٠) یوہ خطاب سِدو رحمت عالم ﷺ ناں ہے جے اے رسول رحمت ﷺ تم اللہ غو سچو تے سُچو دین لے غے تشریف لے آیا ہیں، فرمانبرداراں ناں جنت غی خوش خبری سناؔ رہیا ہیں تے نافرماناں ناں دوذخ تیں ڈرار ہیا ہیں اور تھارو کم ہے وی اتنوں ہی ہے؛ ہُنؔ جہڑ و نیہنہ من سیں اس غی تمناؔں کوئے پُچھ نیہنہ؛ رہئی یہودیاں تے عیسائیاں غی گل تے یہ اسا ضدی، متعصب لوک ہیں کہ یہ کدے وی تھاری گل نیہنہ منن لگا پہانویں تم کتنی وی ان غی رعایت کرلیں، کتنا وی پیار سنگ انھاں ناں سمجھالیں، یہ اس ویلےؔ توڑی راضی ہو ہی نیہنہ سکتا جچر توڑی تم انھاں غو ہی مذہب قبول نہ کرلیں اور انھاں غو مذہب ہے وی کے ہے یہ تے چھڑا نفس غی خواہش غا غلام ہیں فر تھارا تیں تے یوہ ممکن ہی نیہنہ جے تم انھاں غی مرضی ور چلیں لہذا سمجھ لیو کہ اساں ضدیاں لوکاں غو ایمان قبول کرنوں ہی ناممکن ہے۔

(٩١) خاصو پچھے تیں بنی اسرائیل غو ذکر چل رہیو ہے، جہڑو ہُنؔ کنڈے آ لگو ہے قرآنِ کریم نے اگے بدھنؔ تیں پہلاں اس مضمون غا بارہ ماں دو زبردست حقیقتاں در انسان غی توجھکر وائی ہے (١) کسے ناں بنی اسرائیل غی تاریخ توں یاہ غلطی بالکل نیہنہ لگنی چاہئے جے سارا بنی اسرائیل ہمیشاں اسے گمراہی غی جنجل ماں پھسیا رہیا ہیں (٢) تے نہ کوئے یاہ سمجھ لئے جے اج ویہہ سارا اسلام دشمنی ماں اک مٹھی ہو گیا ہیں کوئے اک وی خدا غو بندو سچ کہنؔ آلو نیہنہ رہیو، نیہنہ، نیہنہ! اسی گل ہرگز نئیں بلکہ ویہہ لوک جتھاں نے ہمشیاں اللہ غی کتاب ماں سچا دل نالؔ غور فکر کر کر غے اس غی تلاوت کی، اس غی تلاوت غو حق ادا کیو، ویہہ لوک دیر سویر ضرور اللہ غا سچا دین ناں تسلیم کر لیں غا، پہانویں ویہہ یہودی ویں پہانویں عیسائی! فر ہیو وی یوہی یہ سچا دِل آلاؔ اہلِ کتاب رحمت عالم ﷺ غیں ویہہ نشائیں جہڑیں ان غی کتاباں ماں بیان ہوئی ہیں دیکھتاں ہی اسلام غی صداقت ور ایمان لیا تا رہیا تے اج وی لیا رہیا ہیں۔

(٩٢) ات بنی اسرائیل غو لمو قصو کنڈے آ لگو ہے تے ہُنؔ کجھ ذکر حضرتِ ابراہیمؑ غا دوجا صاحبزادہ حضرتِ اسماعیلؑ غو ہے۔ ات توڑی بنی اسرائیل غا کوئے اکتالی معاملاں غو ذکر ہے، چھیکڑ ماں یہودیاں غے نالؔ عیسائیاں تے مشرکاں غی وی چھواتی جئی گل آ گئی ہے۔ تے جے تم اک واری فر ذری غور نالؔ پڑھیں تاں تمناؔں صاف سہئی لگے غو جے یاہ پروردگار غی اک زبردست مِٹھی، پیاری تے دِل ماں گُھب جانؔ آلی تقریر ہے۔ جس غو حرف حرف تے لفظ لفظ اور آیت آیت اک دوجا نالؔ اس راجڑ یا واہیں جس راچ سُہنی ڈور ماں مُچ پیارا موتی پرویا واویں پہلاں مختصر طور ور اللہ غی نعمتاں ناں یاد کرن غی دعوت دتی، تے آخرت غو احساس دوایو، انھاں غا غلط خیالاں غی تردید کی، فر تفصیل نالؔ ان ور کی جانؔ آلیں نعمت یاد کروائیں جے تم نافرمانی ور نافرمانی کرتا رہیا ور ہم نے نعمتاں ماں کدے کمی نیہنہ کی تے ہُنؔ چھیکڑ ماں اک واری فر اس سارا مضمون در اشارو فرمایو بلکہ اس غو خلاصو کر غے وی سنا دِتو ہے اللہ تعالیٰ غو کلام اسو ڈنگو سمندر ہے کہ جت حکمتاں غا موتی کدے سمتا نیہنہ ور بنی اسرائیل غا تعلق غیں ان آیتاں ناں سمجھنؔ واسطے مفسراں نے دو ترے گلاں غو تہان رکھنؔ غی خصوصی ہدایت فرمائی ہے (الف) قرآنِ کریم ساری دنیا واسطے قیامت توڑی اللہ تعالیٰ غو آخری پیغام ہے یوہ کسے قوم، کسے نسل، کسے ملک غا بناّں توڑی محدود نیہنہ، اس نے دنیا غی دو بڑی قوماں ''یہودیاں تے عیسائیاں'' ناں تفصیل نالؔ اسلام غی دعوت دِتی ہے یہ دوئے قوم دنیا ماں اس گلوں اہمیت رکھیں تھیں کیوں جے دوئے اسمانی علم تیں واقف تھیں تے توحید رسالت، آخرت وغیرہ ناں سیانن آلیں تھیں۔ بلکہ یہ دوئے قوم آپے ہی آخری نبی غی اڈیک وانؔ تھیں، اجوں اللہ غی کتاب تورات تے انجیل ماں ویہہ حرف صاف چمکیں تھا جے جسویلےؔ ویہہ آخری نبی تشریف لے آویں تے تم سارا انھاں ور ایمان لیائیو، سگوں اجوں تے انھاں غا نبیاں غیں ویہہ تقریر وی ان غا کناں ماں گجیں تھیں جتھاں ماں انھاں ناں آنؔ آلی مبارک ہستی غیں نشائیں وی صاف صاف بیان کی گئیں تھں۔ (ب) یہودی تے عیسائی دوئے قوم بے دینی غی اُس آخری گُٹھ ماں پج گئیں

لِقَوۡمٍ يُّوۡقِنُوۡنَ ﴿١١٨﴾ اِنَّاۤ اَرۡسَلۡنٰكَ بِالۡحَـقِّ بَشِيۡرًا وَّنَذِيۡرًا ۙ

انھاں لوکاں واسطے جہڑا یقین کریں (٨٩) (اے نبیؐ) بیشک ہم نے تم سچو دین دے غے خوشخبری سناںؔ تے ڈرانؔ آلاؔ

وَّلَا تُسۡـَٔلُ عَنۡ اَصۡحٰبِ الۡجَحِيۡمِ ﴿١١٩﴾ وَلَنۡ تَرۡضٰى عَنۡكَ

بنا غے چلاؔیا ہیں تے تمناں جہنمیاں غی کائے پُچھ نیہنہ ہوسیں؛ تے یہودی اور عیسائی کدے وی تھارے تیں خوش

الۡيَهُوۡدُ وَلَا النَّصٰرٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمۡ ؕ قُلۡ اِنَّ هُدَى

نیہنہ ہوسیں جچر توڑی کہ تم ان غا مذہب ہی غی تابعداری نہ کرلیں تم فرما دیو! بیشک اللہ غی

اللّٰهِ هُوَ الۡهُدٰى ؕ وَلَئِنِ اتَّبَعۡتَ اَهۡوَآءَهُمۡ بَعۡدَ الَّذِىۡ

ہدایت ہی ہدایت ہے، تے جیکدے تم اس علم توں بعد جہڑو تھارے کولے آ پجیو ہے ان غی

جَآءَكَ مِنَ الۡعِلۡمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنۡ وَّلِىٍّ وَّلَا نَصِيۡرٍ ﴿١٢٠﴾

چاہت ور چلیا تاں اللہ توں (بچانؔ واسطے) تھارو نہ کوئے حمایتی وہے غو تے نہ مددگار (٩٠)

اَلَّذِيۡنَ اٰتَيۡنٰهُمُ الۡكِتٰبَ يَتۡلُوۡنَهٗ حَقَّ تِلَاوَتِهٖ ؕ

ویہہ لوک جتھاں ناں ہم نے کتاب دتی ہے (تے) ویہہ اس ناں اسرا پڑھیں جس را اس غا پڑھن غو حق ہے

اُولٰٓـئِكَ يُؤۡمِنُوۡنَ بِهٖ ؕ وَمَنۡ يَّكۡفُرۡ بِهٖ فَاُولٰٓـئِكَ هُمُ

یہ لوک اِس (کتاب) ور وی ایمان لیانویں تے جہڑا اس نالؔ کفر کریں یہ ہی لوک تے

الۡخٰسِرُوۡنَ ﴿١٢١﴾ يٰبَنِىۡۤ اِسۡرَآءِيۡلَ اذۡكُرُوۡا نِعۡمَتِىَ الَّتِىۡۤ

نقصان کرن آلاؔ ہیں (٩١) اے بنی اسرائیل! یاد کرو! تم میری ان نعمتاں ناں جہڑیں

اَنۡعَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ وَاَنِّىۡ فَضَّلۡتُكُمۡ عَلَى الۡعٰلَمِيۡنَ ﴿١٢٢﴾ وَ

میں تمناں عطا کیں تے اس گل ناں جے میں تمناں دنیا جہان آلاں ور فضیلت دتی تھی؛ تے

اتَّقُوۡا يَوۡمًا لَّا تَجۡزِىۡ نَفۡسٌ عَنۡ نَّفۡسٍ شَيۡـًٔـا وَّلَا يُقۡبَلُ

اس تہاڑا تیں ڈرو جس تہاڑے کوئے شخص کسے شخص غے ذری وی کم نیہنہ آسیں تے نہ کسے کولوں کجھ فدیو قبول

مِنۡهَا عَدۡلٌ وَّلَا تَنۡفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَّلَا هُمۡ يُنۡصَرُوۡنَ ﴿١٢٣﴾

یوّ جئے غو تے نہ کسے ناں (کسے غی) سفارش کجھ فائدو دیئے غی تے نہ انھاں ناں کِدے تیں مدد مل سکے غی (٩٢)

وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖمَ رَبُّهٗ بِكَلِمٰتٍ فَاَتَمَّهُنَّ ؕ قَالَ

تے (یادکرو) جسویلے ابراہیمؑ ان غا رب نے کجھ گلاں ماں ازمایا تے انھاں نے ویہہ پوریں کر چھوڑیں اللہ تعالیٰ

اِنِّىْ جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا ؕ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِىْ ؕ

نے فرمایو: ہوں تمناں لوکاں واسطے امام بناݨ آلو ہوں، ابراہیمؑ نے عرض کی: تے میری لہڑی بچوں وی؟

قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى الظّٰلِمِيْنَ ﴿۱۲۴﴾ وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ

اللہ نے فرمایو: میرو وعدو ظالماں ناں نیہنہ تھاسیں (٩٣) تے جسویلے ہم نے خانہ کعبہ ناں لوکاں

مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَاَمْنًا ؕ وَاتَّخِذُوْا مِنْ مَّقَامِ اِبْرٰهٖمَ

واسطے کٹھا ہوݨ غی تے امن غی جگہ بنا چھوڑیو، تے تم ابراہیمؑ غا کھلا ہوݨ غی جگہ ناں

مُصَلًّى ؕ وَعَهِدْنَآ اِلٰٓى اِبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعِيْلَ اَنْ طَهِّرَا

نماز غی جگہ بنا لیو تے ہم نے ابراہیم تے اسماعیلؑ ناں حکم دتو جے تم دوئے میرا گھر ناں

بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِيْنَ وَالْعٰكِفِيْنَ وَالرُّكَّعِ السُّجُوْدِ ﴿۱۲۵﴾ وَ

طواف کرن آلاں تے اعتکاف کرن آلاں تے رکوع کرن آلاں تے سجدو کرن آلاں واسطے پاک رکھیو (٩٤) تے

اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَّارْزُقْ

جسویلے ابراہیمؑ نے دعا منگی اے میر یا ربا! توں اس شہر ناں امن آلو شہر بنا دے! تے اس غاں

اَهْلَهٗ مِنَ الثَّمَرٰتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ

بسنیکیاں بچوں جہڑا اللہ تعالیٰ ور تے آخرت غا تہاڑ اور ایمان لیانویں توں انھاں ناں میواں غی روزی

الْاٰخِرِ ؕ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهٗ قَلِيْلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهٗٓ

عطا فرما! اللہ نے فرمایو: تے جہڑو کفر کرے غو! اس ناں وی کجھ تہاڑ افائدو چاݨ دیوں غو فر اس ناں

اِلٰى عَذَابِ النَّارِ ؕ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ﴿۱۲۶﴾ وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖمُ

دوزخ غا عذاب در چھک لیاؤں غو، تے واہ رہݨ غی بچ پہیڑی جگہ ہے (٩٥) تے (یادکرو) جسویلے ابراہیمؑ

الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعِيْلُ ؕ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا ؕ

خانہ کعبہ غیں کنداُچیں کر رھیا تھا تے اسماعیلؑ وی! (ویہہ دعا کرتا جیں تھا) اے مھار یار با! توں مھارا کولوں قبول فرما!

تھیں جت ہُݨ یوہ ناممکن تھو جے ویہہ سارا مسلمان ہو جئیں ہاں! وران غا اسلام تیں دور رہݨ ماں سارو عرب حیران وی تھو کہ اُن لوکاں کولوں اج توڑی ہم آخری پیغمبر غا بارہ ماں سُݨتا رہیا بلکہ ہم نے اُنھاں کولوں سُن سن غے ہی ایمان ماں پہل کی فر یہ لوک پچھے کیوں ہیں؟ جہڑا لوک انھاں ناں اج توڑی علم غا سمندر تے پہاڑ کہتا رہیا تھا، اپناں مربی تے پیر منتا رہیا تھا ویہہ اس معاملہ ور زیادہ ہی پریشان تھا اللہ نے بنی اسرائیل غا اصل راز باندے کر غے ایساں لوکاں ناں غلط فہمی توں بچالیو کہ تم ان اسرائیلیاں غی مِٹھی بولی ورنہ جائیو بلکہ ان غے اندر او کڑ غے تکو یہ اندروں مُچ کالا ہیں (ج) امت محمدی (ﷺ) آخری امت ہے، ہُݨ قیامت توڑی یاہی ساری انسانیت غی امام ہے، اللہ نے اس امت ناں اگاہ فرمایو ہے جے تم ہوشیار ہو جاؤ تے اکھ کھول غے تک لیو، پہلیں امت ہدایت تیں بعد کسرا کسرا گمراہ ہوتی رہئی ہیں، علماء ماں تے عوام ماں بگاڑ کہڑے رستے آ تو رہیو ہے، بدعقیدگی کتوں کتوں جمتی، مولتی تے پلتی رہئی ہے، تم انھاں راہاں توں خبر دار رہیو۔ ور ہائے افسوس! اج ہم اپنی مجموعی حالت ور اک چُھواتی جئی نظر ہی ماراں وہ کہڑو کم ہے جسماں ہم انھاں تیں پُچھے رہ گیا ہاں اللہ غا سچا حبیب ﷺ نے سچ فرمایو تھو کہ تم بنی اسرائیل تیں کسے گل ماں پچھے نیہنہ رہسیں ات توڑی کہ جے ویہہ کدے سپ غا کھڈ ماں بڑ ہیا تھا تاں تم وی یاہی کوشش کریں غا (مشکوٰۃ)

(٩٣) حضرت ابراہیمؑ ناں یہودی، عیسائی تے مشرک ترے ہی اپناں بزرگ منیں تھا؛ ہاں! یاہ بکھری گل تھی جے انھاں غو حضرت ابراہیمؑ غی تعلیمات سنگ کوئے جوڑ نیہنہ تھو، قرآن پاک نے وی حضرتِ ابراہیمؑ غو ذکر بڑی تفصیل ناں کیو ہے پنجماں رکوع توں ات توڑی ان غی اس لہڑی غو بیان تھو جہڑی اُن غا صاحبزادہ حضرتِ اسحاقؑ غے ذریعہ تھی، ان ماں یہودی عیسائی دوئے تھا، جن ور اللہ نے ان غی نافرمانیاں غے باوجود مُچ انعام کیا تھا ور ہُݨ ان غی نافرمانی حدوں بدگئی تھی تے ویہہ ہور انعام غا مستحق نیہنہ رہیا تھا۔ ہُݨ نبوت تے توحید آلی یاہ نعمت کسے خاص قبیلہ غے بجائے ساری انسانیت واسطے حضرت ابراہیمؑ ہی غی دوجی لہڑی ''بنو اسماعیل'' ماں آݨ آلی تھی۔ بس ہُݨ گل اسے اعلیٰ ہستی ابراہیمؑ تے ان غا بڑا صاحبزادہ حضرت اسماعیلؑ غی ہے؛ حضرت ابراہیمؑ غی ازمائش کہڑی گلاں ماں ہوئی علماء غا کئیں قول ہیں ویہہ گل وی ہو سکیں جہڑیں فر سارا ں انساناں واسطے نمونو بݨ گیئں جس راجح کرنو، قربانی کرنی، بچہ ناں بسالنوں (ختنوں کرنوں)، داڑھی رکھنی وغیرہ تے ویہہ قربانیں وی ہو سکیں جہڑیں انھاں نے اللہ غا رستا ماں دتیں تھیں مثلاً اللہ تعالیٰ غی رضا واسطے چِخیا چڑھنو، وطن ناں تج غے بے وطن ہونوں، اللہ تعالیٰ غا حکم ور بیوی بچہ ناں بیاباݨ ماں چھوڑنوں، اپنے ہتھیں بچہ ناں حلال کرن واسطے تیار ہو جانوں یہ سارا حکم حضرت ابراہیمؑ نے پورا کیا تے اللہ تعالیٰ نے یوہ انعام عطا کیو جے تم ساراں لوکاں غا امام بنایا گیا ہیں، حضرت ابراہیمؑ غو دل ہل گیو بڑا ادب ناں عرض کی: کہ یوہ انعام میری اولاد ناں وی نصیب وہے؟ اللہ تعالیٰ نے فرمایو ضرور عطا وہے غو ور انھاں ناں جہڑا تھارا سُچا طریقہ ور قائم ریہنہ غا، تے جہڑا اس سُچا تے سچا دین ناں چھوڑ غے اپنے اُپر ظلم کریں غا یہ ظالم کسے انعام غا مستحق نیہنہ ہیں۔

(٩٤) اللہ غا خلیلؑ نے اپناں رب غا حکم ور مکہ غا بیاباݨ ماں اپنوں لختِ جگر بسایو تے اللہ غو گہر بنا غے دعا منگی: ربا! اس ناں اباد کر دے، لوکاں غا دِل اس در لا چھوڑ، اس بیاباݨ ناں امن غو شہر بنا دے یاہ دعا قبولیت غی اُچی چوٹی ور پُجی جس ناں اج ساری دنیا اپنی اکھاں ناں تک رہئی ہے، تے اللہ نے اپناں بنداں ناں حکم دِتو کہ تم ''مقام ابراہیمؑ'' ناں نماز پڑھݨ غی جگہ بنا لیو جمہور مفسراں غے نزدیک ''مقام ابراہیم'' وہ پتھر ہے جس ور کھلاں ہو غے حضرت نے کعبو پاک تعمیر کیو تھو جس غے اگلے پاسے کھلاں ہو غے دو رکعت نفل نماز پڑھی جئے، تے کجھ علماء کرام غی رائے یاہ ہے کہ ''مقام ابراہیم'' سارو حرم پاک ہے، فر اللہ نے دواں باپ پوتاں ناں یوہ حکم دِتو جے اس گہر ناں میری عبادت واسطے ہر قسم غی ظاہری تے باطنی گندگی توں پاک رکھیو!

(۹۵) یاہ دوجی گل ہے۔ مکو پاک مُچ گرم تے پہاڑی ریتلو علاقو ہے ات کائے چیز نہ پیدا و ہے تھی نہ پیدا ہو سکے تھی ور حضرت ابراہیمؑ نے ات غا جغرافیہ در کوئے تہان نیہنہ کیو بلکہ نظر اللہ تعالیٰ غی قدرت ور رکھ غے ات غاں بسنیکاں واسطے سجراتے تازہ میوا منگیا، اللہ غی قدرت دیکھو! اج توڑی مکہ پاک ماں ہر ویلےٰ ساری دنیا غا تازہ تازہ تے سجرا سجرا میوہ ملیں بلکہ ات وہ سواد پیدا ہو جئے جہڑ وانھاں ماں اصل پیدا ہونؔ آلی جگہ وی نیہنہ ہو تو تے حضرت ابراہیمؑ غی شان پیغمبری غو ادب وی دیکھو! اُپر امامت واسطے دعا کرتاں اللہ نے ظالم مشرکاں ناں یوہ عُہد و نہ دینؔ غو اعلان فرمایو تھو ات رزق واسطے دعا فرمائی تے ایمان آلاں ناں خاص کر چھوڑیو مشرکاں واسطے دعا نیہنہ منگی؛ اللہ نے فرمایو: نیہنہ! روزی تے سب واسطے عام ہے جہڑا نافرمان ہیں انھاں ناں وی چار تہاڑا عیش لُٹ لینؔ دیو، فر تے یہ نافرمان چھک غے جہنم غی اس کھئ ماں سٹ دتا جیں غا جتوں یہ کدے نکل نیہنہ سکسیں۔

(۹۶) کم کاج غے ویلےٰ کجھ پڑھتاں تے ذِکر کرتاں رھنوؔں انسان غی فطرت ہے حضرت ابراہیمؑ تے حضرت اسماعیلؑ دوئے باپ پوت اللہ غا مُچ پیارا جلیل القدر پیغمبر تھا، ان غی شان تکو! کعبہ پاک غی کند چاھڑتا جا رہیا ہیں تے نالوؔ نالؔ کتنی عالی شان دعا وی کرتا جا رہیا ہیں، اللہ تعالیٰ جس ناں جہڑو مرتبو تے مقام دیئے اس ناں اس غو چج وی دیئے۔ دعا کریں: ربا! یوہ ماڑو ریڑو کم ہے توں اپناں فضل نالؔ قبول فرمالے لان التقبل عبارة عن ان يتكلف الانسان فی قبوله (کبیر للرازی) ربا! توں ہمناں اپنوں فرمانبردار بنؔا یورکھیئے بلکہ فرمانبرداری غی آخری منزل ور پہَچایئے تے جے مھاری ساری لَہڑی نیک نہ وہے جس را کہ تیرا کلام توں پتو لگ گیو ہے تاں وی انھاں بچوں اک جماعت اسی فرمابردار بناؔ کہ اس غو لقب ہی ’’امتِ مسلمہ‘‘ (فرمانبردار جماعت) پے جئے، ربا! توں ہم ناؔں آپ ہی اپنی عبادت غا طریقہ دس! خاص طور ور حج غو طریقو سکھاتے توں مھارے اُپر خصوصی توجہ فرما۔ بڑاں غی گل وی بڑی ویں دیکھو! دوئے بزرگ ایمان، اخلاص، لِلہیت غی کسی اُچی منزل ور کھلاں ہیں ور دعا کس عاجزی، ڈرتے خوف نالؔ کر رہیا ہیں۔ سبحان اللہ!

(۹۷) یاہ ہی واہ دعائے خلیل ہے جہڑی ربِ جلیل نے اپناؔں خلیلؑ تے اپناں ذبیحؑ غا ہوٹھاں توں نیہنہ بلکہ معرفت غا ڈُنگا سمندر توں اخلاص غی چھلی نالؔ ادا فرمائی جہڑی سیدِ عالم ﷺ غی شکل ماں قبول ہوئی تے رحمتِ عالم ﷺ غی صفتاں غا اُس سمندر ناں جس غو کوئے کنڈو نیہنہ اس دعا ماں بس چار لفظاں غا کوزہ ماں بند کر دِتو ہے کہ ویہہ آخری نبی ﷺ اللہ غی کتاب پڑھ پڑھ غے اس غا بنداں ناں سناؔنؔ آلاؔ ہیں ویہہ اللہ غو پیغام پہَچانؔ آلاؔ ہیں ویہہ اللہ غی کتاب غا احکام دسنؔ آلاؔ تے اس ور عمل کرنوں سکھانؔ آلاؔ ہیں، ویہہ کتاب غا چھپیا وا راز کھول غے اپنیؔ امت ناں حکمت تے دانشمندی غی تعلیم دینؔ آلاؔ ہیں تے ویہہ خاتم الانبیا ﷺ دلاں غی اسی صفائی کرن آلاؔ ہیں کہ دلاں ماں خدا غی فرمانبرداری غو اسو جزبو پہَر چھوڑیں جے فر فرمانبرداری توں سُوا کجھ رہ تو ہی نیہنہ تے دل شیشہ ہاروں صاف ہو جئیں۔

(۹۸) یہودی، عیسائی تے مشرک ترے ہی اس گل ور بڑیا رکریں تھا جے ہم اصل ابراہیمی ہاں! ترے ہی اپناؔں رسم رواج غو تعلق حضرتِ ابراہیمؑ سنگ لے جوڑیں تھا تے مسلماناں ناں ترے ہی کیہنہ تھا جے انھاں نے دینِ ابراہیمی چھوڑ غے کوِئے نووں دین کڈ لیو ہے۔ اللہ نے پہلاں حضرتِ ابراہیمؑ غی توحید آلی سُچی سچی تعلیم پیش فرمائی کہ حضرتِ ابراہیمؑ غو مذہب تے یوہ خالص توحید آلوؔ ہے جس غو ناں اسلام یعنی فرمانبرداری آلوؔ دین ہے جسماں اپناں آپ ناں اللہ غے حوالے کر غے، اس ناں اپنوؔں خالق تے معبود من غے زندگی غو پل پلؔ اس غا حکم غے مطابق گذارنوں وہے فر فرمایو: اس خالص توحید آلاؔ مذہب توں تے وُہ ہی منہ موڑے جس نے جان بُجھ غے اپناؔ آپ ناں ایانؔ بناؔ لیو وہے، جدکہ اسے خالص توحید آلاؔ دین غی ہر اک نبی نے دعوت دِتی، اپنی امت ناں وصیت کی بلکہ خود حضرتِ یعقوبؑ نے وی اسے غی اپناؔں بچاں ناں وصیت کی تھی، انھاں ہی غی اولاد اج اسرائیلی کُھواوِس، فر یہودی، عیسائی مشرک آپے ہی فیصلو

إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿۱۲۷﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ

بیشک توں ہی سُنّنؔ آلو علم آلو ہے؛ اے مھارا رب! توں ہم دواں ناں اپنوں فرمانبردار

لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا

بناؔ دے تے مھاری اولاد بچوں وی اپنی اک فرمانبردار جماعت پیدا فرما! تے ہمناں عبادت غاؔ طریقا دس دے

وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿۱۲۸﴾ رَبَّنَا وَ

تے مھارے اپر اپناں فضل نالؔ توجہ فرما! بیشک توں ہی تے توبہ قبول کرنؔ آلو مچ رحم آلو ہے (۹۶) اے مھاریا ربا! تے

ابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَ

توں انھاں بچوں ہی انھاں ماں اک رسول پہیج جہڑ وانھاں ناں تیریں آیت پڑھ غے سناؔوے تے

يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ

وہ انھاں ناں کتاب اور حکمت سکھاوے تے انھاں ناں پاک کرے بیشک توں ہی تے

الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿۱۲۹﴾ وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ ع ۱۵ ۱۵

زبردست ہے حکمت آلو ہے (۹۷) تے ابراہیمؑ غاؔ مذہب توں کون منہ موڑ سکے!

إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا

اس توں سوا جس نے آپے اپنوں آپ ایانؔ بناؔ لیو وہے ہم نےؔ تے انھاں ناں دنیا ماں وی چنؔ لیو تھو

وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿۱۳۰﴾ إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ

تے ویہہ آخرت ماں بلاشبہ ’’صالحین‘‘ بچ ویں غاؔ؛ جسو یلےؔ انھاں ناں ان غاؔ رب نے فرمایو:

أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿۱۳۱﴾ وَوَصَّىٰ بِهَا

فرمانبردار ہو جا! انھانے عرض کی: ہوں جہاناں غاؔ پالنہار غوؔ فرمانبردار ہو گیو؛ تے اسے غیؔ وصیت کی

إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ

ابراہیمؑ نے اپنی اولاداں تے یعقوبؑ نے وی! (جے) اے میریو بچیو! بیشک اللہ نے تھارا واسطے دین ناں

لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿۱۳۲﴾

پسند کر لیو ہے لہٰذا تمناؔں مسلمان ہونؔ غیؔ حالت ماں ہی موت آنیؔ لوڑیئے (۹۸)

کریں کیوں! دینِ ابراہیمی ور ویہہ ہیں، جہڑا شرک ماں گو چھڑ ہویا واہیں؟ یا یہ مسلمان ہیں جہڑا اسے خالص توحید آلا دین ناں منیں تے شرک ناں بالکل جائز نیہنہ سمجھتا!؟ فیصلو انھاں ہی غا ہتھ ماں ہے۔

(۹۹) یہودی خاص طور ور اپناں یہودی مذہب ناں حضرتِ یعقوبؑ ناں جوڑیں تھا کہ انھاں نے مرتے ویلےٰ اس غی وصیت کی تھی اس غا جواب ماں فرمایو: تم تے اس ویلےٰ موجود ہی نیہنہ تھا فر تم کیوں انھاں ور تہمت لانویں تے یہ واہیات انھاں ناںٰ جوڑیں بلکہ انھاں نے واہی وصیت کی تھی جہڑی سارا نبی کرتا آیا ہیں جے اک ہی خدا غی عبادت کریو اس غے ناںٰ کسے ناں شریک نہ کریو!۔

أَمْ كُنتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ ٱلْمَوْتُ إِذْ قَالَ

کیوں! تم موجود تھا جسویلے یعقوبؑ غی موت غو ویلوٰ آیو (تے) جسویلے انھاں نے اپناں

لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنۢ بَعْدِى ۖ قَالُوا۟ نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ

بچاں ناں کہیو تھو جے تم میرے تیں بعد کس غی عبادت کریں غا؟ انھاں نے عرض کی ہم تھارا خدا

وَإِلَٰهَ ءَابَآئِكَ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ إِلَٰهًا وَٰحِدًا

تے تھارا باپ دادا، ابراہیمؑ تے اسماعیلؑ تے اسحاقؑ غا خدا غی (یعنی) اک ہی خدا غی عبادت کراں غا

وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿۱۳۳﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۖ لَهَا مَا

تے ہم اسے غا فرمانبردار ہاں (۹۹) واہ اک جماعت تھی جہڑی گذر گئی اُس واسطے وہ ہے جہڑو

كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ ۖ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا۟

اُس نے کمایو تے تھارا واسطے وہ ہے جہڑو تم نےٰ کمایو تے جو کجھ ویہہ کرتا رہیا ہیں اس غی تمناں پچھ

يَعْمَلُونَ ﴿۱۳۴﴾ وَقَالُوا۟ كُونُوا۟ هُودًا أَوْ نَصَٰرَىٰ تَهْتَدُوا۟ ۗ

نیہنہ ہوسیں (۱۰۰) تے ویہہ کہنہ جے تم یہودی یا عیسائی ہو جاؤ ہدایت ور آجیں غا

قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَٰهِـۧمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿۱۳۵﴾

(اے نبیؐ) تم فرمادیو! بلکہ ہم نےٰ ابراہیمؑ غو رستو نوڑ لیو ہے جہڑو بالکل سِدّ و ہے اور ویہہ شرک کرن آلاں بچوں تے نیہنہ تھا

قُولُوٓا۟ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَآ أُنزِلَ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ

تم کہد ہیو ہم ایمان لیا یا اللہ تعالیٰ ور تے اس ور جہڑو مھارے در نازل ہوو و ہے تے اُس ور جہڑو ابراہیمؑ

وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَمَآ

تے اسماعیلؑ تے اسحاقؑ تے یعقوبؑ تے انھاں غی اولاد در نازل ہوو و ہے تے جو کجھ

أُوتِىَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَآ أُوتِىَ ٱلنَّبِيُّونَ مِن رَّبِّهِمْ

موسیٰؑ تے عیسیٰؑ ناں عطا ہوو و تے جو کجھ دوجاں نبیاں ناں انھاں غا رب غی طرفوں عطا کیّو گیو

لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿۱۳۶﴾

ہم ان بچوں کسے ماں فرق نیہنہ کرتا تے ہم اسے غا فرمانبردار ہاں (۱۰۱)

(۱۰۰) یہودیاں، عیسائیاں تے مشرکاں نے یوہ بے بنیاد عقیدو بنا لیو تھو جے ہم کجھ وی ہاں! ور ہاں تے ہم بزرگاں غی اولاد! ہم ناں حضرتِ ابراہیمؑ تے حضرتِ اسماعیلؑ تے حضرتِ اسحٰقؑ جہیاں عظیم الشان نبیاں غی لہڑی بچوں ہونٚ غو مان ہے؛ ہم ضرور بخشیا جاں غا بلکہ بخشش تے ہمناں ماں باپ توں وراثت ماں لبھی ہے، اتناں بڑاں بزرگاں غا لاڈلا جے جہنم ماں چلیا گیا فر جنت ماں کونؔ جے غو؟! قرآن نے اس عقیدا غی جڑ پٹ چھوڑی جے اُت ساراں ناں اپنوں کیّو وو کم آوے، تم تے بس اپنوں سوچو! جے تم نےٰ کے کھٹی کی ہے۔

(۱۰۱) یہودی مسلماناں ناں کہنہ ویں تھا جے اصلی پرانوں مذہب تے یہودی ہے، اس نواں مذہب (اسلام) ماں ہے ہی کے؟ جیکدے ہدایت لوڑیں تاں یہودی بنؔ جاؤ! تے یا ہی گل عیسای وی کہنہ تھا۔ اللہ نے مسلماناں ناں حکم دتو جے تم انھاں ناں کُہو جے مھارو دین کوئے نووں دین نیہنہ ہے بلکہ ہم نے تے سب توں پرانوں توحید آلو حضرت ابراہیمؑ غو دین اختیار کر لیو ہے۔ کونٚ ابراہیمؑ؟ ویہہ جہڑا دنیا غا ہر ایکنٚ باطل طریقہ توں کنی ہو گیا تھا تے جھاں نے سب توں اک پاسے ہو غے خالص توحید نو ڑ لئی تھی، جسواسطے ویہہ چخیا چڑھیا، بے وطن ہویا، گھر بار سب کجھ چھوڑیو! فر تم ہی دسو! پرانوں دین کس غو ہے؟! تے سب توں بڑی گل یاہ ہے کہ حضرتِ ابراہیمؑ مشرک تے نیہنہ تھا؛ اور تم تے سر توں پیر توڑی شرک ماں ڈبیا واہیں سبحان اللہ! یہ یہودی اور عیسائی تے فر سو کر غے اہل کتاب کُہو اویں تھا، عرب غا مشرک جھاں نے حضرتِ ابراہیمؑ غا بنایا وا خانہ کعبہ ماں ترے سوسٹھ بت رکھیا وا تھا ویہہ وی اپناں آپ ناں ابراہیمیؑ ہی کُہو اویں تھا، خوب کہیو کسے کہنٚ آلا نے ''چھج تے بولیو ہی تھو ستر کُھدّ اں آلی چھانٹی وی بول پئی'' فر ذری اندازو لاؤ ہاں! اسا دور ماں سچی توحید غی دعوت دینیٚ کتنوں اوکھو کم تھو!؟ ور سرور انبیا صلی اللہ علیہ وسلم غی تریۓ سال غی دعوت ناںٚ۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔ع!

خود نہ تھے جو راہ پر اوروں کے ہادی بن گئے
کیا نظر تھی جس نے مردوں کو مسیحا کردیا

اصل ماں یہودیت عیسائیت سب بعد غی پیداوار تھیں یہودیت تے حضرتِ موسیٰؑ توں کئیں صدیں بعد اس ویلےٰ پیدا ہو گئی تھی جس ویلےٰ انھاں نے اصل مذہب ناں چھوڑ غے کجھ رسماں رواجاں غو ناں دین ٹھہر لیو تھو یوہی حال عیسائیت غو وی تھو؛ تے رہیا مشرک! ویہہ وی اک عرصہ توڑی تے حضرتِ ابراہیمؑ تے حضرتِ اسماعیلؑ غی توحید آلی تعلیم ور قائم رہیا لیکن جسویلےٰ اُنھاں غو اُٹھنوٚں بیسنوٚں باہر غا لوکاں ناںٚ ہو یو فر انھاں غا دیکھا دیکھی انھاں ماں وی شرک سنجرتی چلی گئی، ور انھاں ماں وی اجوں کِدے کِدے سچی توحید غی ''سلوء'' موجود تھی انما کان عند اهل الجاهلية بقايا من دين ابراهيم (فتح الباری)

(۱۰۲) یعنی ہم کسے ضِد تے نسلی تعصب غا شکار نیہنہ ہوتا، ہم اللہ غا سارا نبیاں ور تے ساری کتاباں ور ایمان رکھاں جدکہ اہل کتاب کجھ نبیاں غوانکار کریں تے کجھ ور ایمان لیانٔ غو دعوو کریں۔ حالانکہ ایکنٔ نبی غوانکار ساراں ہی نبیاں غوانکار رہے تے ایکنٔ کتاب ناں نہ منٔوں ساریاں نالٔ کفر کرنوں ہے جس کفر ماں یہودی تے عیسائی دوئے پھسیا واہیں لیکن اللہ تعالیٰ غو بوٗا جاں وی کُھلّو ہے جے ہُنٔ وی ویہہ اپنی ضِد چھوڑ غے ایمان قبول کرلیں۔ سِدا رستہ ور آجیں تاں پِشلا گناہ وی معاف ہوجیں غا تے جے سچا دین غا اس طرح باندے ہوجانٔ تیں بعد وی ویہہ ایمان توں محروم ہی ریہنہ فر تے اس غو مطلب ہی یوہ وہے غو جے انھاں ناں ’’حق‘‘ غی لوڑ نیہنہ بلکہ انھاں نے ضِد تے مخالفت ہی کرنی ہے تاں وی کوئے پرواہ نیہنہ مسلماناں ناں انھاں غی دشمنیٔ غی فکر کرن غی کائے لوڑ نیہنہ اللہ تعالیٰ آپے انھاں واسطے سُدو ہے، فر ہووو وی یوہی گُجھاں تہاڑاں توں بعد ہی یہ سارا ذلیل ہو غے مدینہ تیں نکل گیا۔

(۱۰۳) یہودیاں اور عیسائیاں نے یوہ رواج کڈیو تھو جے جسو یلے کوئے بچو پیدا او ہے تھو یا کوئے نوٗوں آدمی عیسائی مذہب اختیار کرے تھو تے ویہہ اس ناں پیلا رنگ ماں بڈیریں تھا جس غو مطلب یوہ لیں تھا جے ہُنٔ یوہ مھارا مذہب ماں رنگے گیو ہے۔ فرمایو: اس را غا اپلّا تا رنگ نالٔ کجھ نیہنہ ہوتو، یاہ چھڑی جہالت ہے، رنگ تے اللہ غا دین غو رنگ ہے اس تیں سرس کہڑو رنگ ہوسکے؟! تم اسے رنگ ماں رنگ جاؤ!

(۱۰۴) اس ماں یہودیاں غا اُس باطل خیال غو رد ہے جے اللہ تعالیٰ غو فضل چھڑو بنی اسرائیل واسطے ہے، جواب غو نچوڑ یوہ ہے جے اللہ تعالیٰ رب تے ساراں غو ہے سب ناں اُسے نے پیدا کیو ہے، تے عمل اپنٔاں اپنٔاں ہیں اور شرک تیں بالکل سخنی خالص اسے غی عبادت تے ہم مسلمان کراں فر اس غا فضل غا مستحق تم شرک کرن آلّا ہیں؟ یا ہم اُسے غی نیش عبادت کرن آلّا ہاں؟

(۱۰۵) یعنی اللہ تعالیٰ تے بار بار فرماوے جے حضرتِ ابراہیمؑ تے دوجا نبی نہ یہودی تھا نہ عیسائی دیکھو (سورت آلِؑ عمران/ ۶۷) ور تم نۓ اک ہی رٹ لائی وی ہے یہودی کیہنہ ویہہ یہودی تھا تے عیسائی کیہنہ ویہہ عیسائی تھا فر دسّو! کیوں! تم زیادہ جانٔیں یا اللہ تعالیٰ زیادہ جانٔیں؟ یوہ انھاں ور طنز ہے ورنہ صاف گل ہے اللہ تعالیٰ ہی سب توں زیادہ جانن آلوٗ ہے؛ فر فرمایو انھاں تیں بڑو کون ظالم وہے غو یہ جان بُجھ غے سچائی غو گاٹو گُھٹیں ورنہ انھاں ناں آپ پتو ہے جے یہ سارا نبی توحید ور ہی تھا یہودی یا عیسائی کسے فرقہ غا نیہنہ تھا! بلکہ انھاں ناں تے اس غو وی ٹھیک ٹھیک پتو تھو جے سرورِ انبیا ﷺ برحق نبی ہیں ور ویہہ یوہ سب کجھ ضِد غی وجہ تیں چھپانویں تھا (ابن جریر، مدارک)

(۱۰۶) یاہ آیت مسیں اُپر گذری تھی، ور اس وجہ تیں جے یہودیاں تے عیسائیاں غا دِلاں ماں یاہ گل سختی نالٔ بیں گئ تھی جے ہم ناں مھارا بزرگ بخشوالیں غا، تے یوہ ہو ہی نیہنہ سکتو جے ہم نبیاں ولیاں غی اولاد ہو غے فر جہنم ماں چلیا جاں۔ اسے بے ہودہ خیال غی تردید ماں تاکید واسطے تے انھاں غا دِلاں توں اس خیال ناں کھرچ چھوڑن واسطے یاہ آیت دُہری واری ذکر فرمائی (قرطبی بیضاوی) تے کجھ مفسر فرمانویں جے اُپلی آیت ماں خطاب اہلِ کتاب در تھو جدکہ اساں مخاطب مسلمان ہیں کہ یہودیاں عیسائیاں غا باطل عقیداں ناں کدے تم اپنٔاں دِلاں ماں نہ بسالٔ لیو اس را آیت تے اک ہی ہے ور مخاطب کنی کنی ہیں والحمدللہ۔

فَاِنْ اٰمَنُوْا بِمِثْلِ مَآ اٰمَنْتُمْ بِهٖ فَقَدِ اهْتَدَوْا ۚ وَاِنْ

تے جے ویہہ وی ایمان لے آویں جس را تم ایمان لیایا ہیں تاں ویہہ ہدایت ور آجیں غا تے جے

تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فِيْ شِقَاقٍ ۚ فَسَيَكْفِيْكَهُمُ اللّٰهُ ۚ وَهُوَ

ویہہ (ہُنٔ وی) منہ موڑیں تاں ویہہ چھڑی ضد ماں ہیں تھارے پاسے تیں انھاں واسطے اللہ ہی سُدّو ہے تے وہ ہی

السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿۱۳۷﴾ صِبْغَةَ اللّٰهِ ۚ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ

سنن آلوٗ جانن آلوٗ ہے (۱۰۲) ہم نۓ اللہ غوٗ رنگ اختیار کرلیو ہے تے اللہ تیں سرس

اللّٰهِ صِبْغَةً ۫ وَّنَحْنُ لَهٗ عٰبِدُوْنَ ﴿۱۳۸﴾ قُلْ اَتُحَآجُّوْنَنَا

کس غوٗ رنگ ہے اور ہم اُسے غیٗ عبادت کرن آلّا ہاں (۱۰۳) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: کیوں! تم مھارے نالٔ اللہ غاٗ بارہ ماں

فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ۚ وَلَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ ۚ

تُہتھ کریں! حالانکہ وہ تے مھارو رب ہے تے تھارو وی رب ہے تے مھارا واسطے مھارا عمل ہیں تے تھارا واسطے تھارا عمل ہیں

وَنَحْنُ لَهٗ مُخْلِصُوْنَ ﴿۱۳۹﴾ اَمْ تَقُوْلُوْنَ اِنَّ اِبْرٰهٖمَ وَ

اور ہم تے خالصؔ اسے ہی غاٗ ہاں (۱۰۴) کیوں! تم یاہ کیہنہ جے ابراہیمؑ

اِسْمٰعِيْلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ وَالْاَسْبَاطَ كَانُوْا هُوْدًا

تے اسماعیلؑ تے اسحاقؑ تے یعقوبؑ تے انھاں غیٗ اولاد یہودی

اَوْ نَصٰرٰى ۭ قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ ۭ وَمَنْ اَظْلَمُ

یا نصرانی تھی؛ (اے نبیؐ) تم فرمادیو! کیوں! تمنٔاں زیادہ پتو ہے یا اللہ ناں! تے اس تیں بڑو ظالم کونٔ ہے!

مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهٗ مِنَ اللّٰهِ ۭ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ

جہڑو اس گواہی ناں چھپاوے جہڑی اس کولۓ اللہ غیٗ طرفوں وہے تے تم جو کجھ کر رہیا ہیں اللہ تعالیٰ

عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۴۰﴾ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ

اس تیں بے خبر نیہنہ (۱۰۵) واہ اک جماعت تھی جہڑی گذر گئی ہے اس واسطے وہ ہے جہڑو اس نے کمایو

وَلَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ ۚ وَلَا تُسْـَٔلُوْنَ عَمَّا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿۱۴۱﴾

۱۶ ع ۱۲ ۱۶

تے تھارا واسطے وہ ہے جہڑو تم نۓ کمایو تے ویہہ جو کجھ کریں تھا تمنٔاں اس غیٗ پچھ نیہنہ ہوسیں (۱۰۶)